

В.В. Коваленко

**СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ
СТІЙКІСТЮ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ:
МЕТОДОЛОГІЯ І ПРАКТИКА**

Монографія

Суми
ДВНЗ “УАБС НБУ”
2010

УДК 336.71:658.012.4
ББК 65.262.101-21
К56

Рекомендовано до друку вченою радою Державного вищого навчального закладу “Українська академія банківської справи Національного банку України”, протокол № 8 від 08.06.2010

Рецензенти:

доктор економічних наук, професор,
проректор з наукової роботи
Національної академії управління,
заслужений діяч науки і техніки України
М.М. Єрмошенко;

доктор економічних наук,
професор кафедри економіки та управління підприємством
Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара
Л.В. Попкова;

доктор економічних наук, доцент,
заступник директора Харківського інституту банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України
Г.М. Азаренкова

Коваленко, В. В.

К56

Стратегічне управління фінансовою стійкістю банківської системи: методологія і практика [Текст] : монографія / В. В. Коваленко. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2010. – 228 с.

ISBN 978-966-8958-65-6

У монографії обґрунтовані основні теоретичні та методологічні засади стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи. Розкриті основні підходи до формування стратегічного набору для забезпечення фінансової стійкості банківської системи. Сформовані науково-методологічні основи взаємозв'язку фінансової стабільності, стійкості та ефективності банківської системи. Розглянуті питання реалізації стратегії антикризового управління банківською системою.

Практичне значення має використання фінансової безпеки, зокрема заходів щодо нейтралізації негативного впливу зовнішніх і внутрішніх загроз, формування механізму управління ризиками, з якими стикається банківська система.

УДК 336.71:658.012.4
ББК 65.262.101-21

ISBN 978-966-8958-65-6 © Коваленко В.В., 2010.

© ДВНЗ “Українська академія банківської справи
Національного банку України”, 2010

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ СТІЙКІСТЮ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ.....	7
1.1. Теоретико-методологічні засади забезпечення стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи.....	7
1.2. Формування стратегічного набору в системі управління фінансовою стійкістю банківської системи	28
1.3. Науково-методологічні основи взаємозв'язку фінансової стійкості, стабільності та ефективності банківської системи.....	44
РОЗДІЛ 2. АНТИКРИЗОВЕ УПРАВЛІННЯ В СИСТЕМІ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ БАНКІВСЬКОЮ СИСТЕМОЮ	66
2.1. Системні банківські кризи в умовах фінансової глобалізації	66
2.2. Формування портфеля інструментів антикризового управління в банківському секторі.....	81
2.3. Діагностика і моніторинг в антикризовому управлінні банківською системою	90
РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ.....	100
3.1. Характеристика структурних елементів фінансової безпеки банківської системи.....	100
3.2. Вплив іноземного капіталу на фінансову стійкість банківської системи.....	114
3.3. Механізм запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом у системі фінансової безпеки банківської системи.....	128
РОЗДІЛ 4. РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТ У СИСТЕМІ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ СТІЙКІСТЮ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ.....	154
4.1. Методологічні основи формування системи ризик- менеджменту.....	154
4.2. Структурні особливості та формування системного підходу при дослідженні ризиків банківської діяльності..	166
4.3. Формування системи управління операційними ризиками в банківській системі	174
ВИСНОВКИ	182
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	189
ДОДАТКИ	206

ВСТУП

В умовах наростаючої фінансової кризи однією з основних проблем, яка стоїть перед вітчизняною банківською системою, є підтримка її стабільності та надійності. Це дає змогу банкам виконувати функції із забезпечення економіки достатньою кількістю фінансових ресурсів.

Зміна ринкової кон'юнктури ставить під загрозу не лише прибутковість діяльності банків, але й взагалі їх функціонування. Основними причинами припинення діяльності банків є неспроможність їх нейтралізувати ризики в банківській системі, а також відповідати за своїми зобов'язаннями, що зумовлено недостатністю ресурсної бази.

Процеси глобалізації суттєво впливають на Україну внаслідок відкритості національної економіки. У найближчому майбутньому саме глобалізація визначатиме стан світової фінансової системи і буде основою інтеграції України у світовий фінансовий простір. Вітчизняна банківська система одна з перших реалізувала принципи інтеграції шляхом розширення присутності на внутрішньому ринку іноземного капіталу. При цьому слід зазначити, що в останні роки у багатьох країнах світу відбулися зміни у фінансових відносинах, що суттєво позначилися на конкурентній позиції та ефективності діяльності банківських систем.

Слід зазначити, що в умовах постійного руху та оновлення забезпечення розвитку конкурентоспроможної банківської системи неможливе без вироблення стратегії, що потребує визначення цілей та завдань, оцінки потенційних можливостей її динамічного розвитку.

У банківському бізнесі суттєву роль відіграє процес стратегічного управління фінансовою стійкістю, який базується на науково обґрунтованій, предметно адаптованій до реалій банківської діяльності методології, передових банківських технологіях та світовому досвіді оцінювання ендогенних та екзогенних чинників, що впливають на зазначений процес. Перед керівництвом банку в умовах глобалізації та інтенсифікації банківського бізнесу, посилення конкурентної боротьби та збільшення можливих загроз кредитної безпеки постають завдання підвищення власної фінансової стійкості завдяки визначенню і реалізації системоутворюючих складових, які формують систему стратегічного управління фінансовою стійкістю.

Необхідно зазначити, що вітчизняні банки приділяють недостатню увагу розробці та впровадженню системи стратегічного управління. Серед основних причин, якими вони мотивують таку позицію, є: нестабільність економічної ситуації в країні, політична напруженість,

уникнення додаткових витрат, які необхідні для реалізації процесу стратегічного управління.

Банківська діяльність у 2008 р. здійснювалася за складних макроекономічних умов. Якщо в світовій економіці кризові явища вперше з'явилися у фінансовій сфері і лише потім знайшли відображення в діяльності реального сектору економіки, то в Україні ситуація розвивалася з протилежною динамікою. Реалізація макроекономічних ризиків у свою чергу спричинила погіршення показників у банківській системі, яка є частиною економіки та сприяє руху товарів і послуг у ній.

Стратегічне управління має величезне значення для забезпечення стійкого розвитку банку та банківської системи в цілому, оскільки зростання конкурентної боротьби та використання агресивної політики банків потребують нових підходів до розробки і впровадження банківських продуктів, механізмів та залучення додаткового капіталу. Саме тому формування чіткої стратегії управління фінансовою стійкістю банківської системи є одним із актуальних питань сьогодення.

Теоретичним і методологічним аспектам стратегічного управління в західних країнах присвячені наукові дослідження, що викладені у працях І. Акоффа, О. Віханського, Е. Долана, П. Друкера, А. Градова, Б. Карлоффа, У. Кінга, Д. Кліланда, Д. Нортонна, М. Портера, П. Роуза, Дж. Сінкі (мол.), А. Томпсона, Е. Чандлера, Майкла Х. Мескона, Г. Мінцберга, Ф. Хедоурі, Дж. Шонессі та ін. Різноманітні проблеми стратегічного управління розглядаються у працях українських науковців, зокрема В. Білошапки, І. Бланка, В. Василенка, А. Герасимовича, І. Гітленка, Л. Довганя, А. Єпіфанова, О. Васюренка, І. Волошка, О. Кириченка, С. Козьменка, В. Кочеткова, В. Немцова, В. Міщенко, І. Сала, О. Скібіцького, О. Шевцової, З. Шершньової, Ф. Шпиґа та ін.

Становлення і розвиток банківської системи України відбувається в умовах постійної зміни кон'юнктури та непередбачуваності перспективи. Сучасна банківська практика вимагає оцінювати фінансову стійкість за такими напрямками: оцінка макроекономічної ситуації та тенденцій розвитку банківської системи; оцінка достатності кількості банків та розмірів їх філіальної мережі з точки зору користування банківськими послугами з боку населення і підприємств; моніторинг діяльності конкретного банку; аналіз банківської звітності відповідно до виконання певних норм і правил, встановлених Національним банком України.

Слід зазначити, що в останні роки банківська система розвивалася досить динамічно. Якщо розглядати динаміку в номінальному вираженні, то щорічний приріст основних показників розвитку банківського сектору (капітал, активи, кредити) в 2006-2008 рр. становив 40-60 %, а за окремими напрямками і більше.

Попри зазначені позитивні моменти несприятливий розвиток процесів як у світовій економіці, так і в банківській системі відбився на довірі до банківської системи і фінансовій стійкості банків. Зазначений факт підтверджують дані діяльності банківської системи за 2009 р. Зменшення рівня фінансової стійкості банків України викликане низкою проблем, а саме: значною вразливістю банківської системи; недовірою клієнтів до банківських установ, що підтверджується фактом відтоку депозитних коштів; високими ризиками кредитування, що зумовлені неефективною структурою економіки; низькою транспарентністю підприємств; збільшенням кількості чинників, які визначають профіль ризиків. Серед таких ризиків – залежність банківської системи від фінансового стану підприємств-позичальників, збільшення обсягів кредитів приватному сектору; зростання ризиків, пов'язаних з фондовим ринком і динамікою цін на окремих сегментах фінансового ринку; проблеми з поверненням зовнішніх запозичень, які активно залучалися у попередні роки; рівень капітальної бази банківської системи та досить низька якість ресурсів; валютна дестабілізація і проблеми рефінансування банківської системи; політичне втручання в діяльність банківської системи.

Виходячи із вищезазначеного, метою нашого дослідження є розробка науково-методологічного комплексу, який базується на формуванні стратегічного набору для забезпечення прибутковості та безризиковості функціонування банківської системи. Основною стратегічною метою процесу, що досліджується, є реалізація основних принципів і завдань стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи. Допоміжні цілі формуються через реалізацію програм капіталізації, платоспроможності, систем антикризового управління та фінансової безпеки.

Слід зазначити, що специфіка функціонування ринку банківських послуг полягає у тому, що взаємозв'язок з економічною системою країни на певному етапі дозволяє банкам ефективно функціонувати без жорсткої прив'язки до інтересів суб'єктів економічної системи. При цьому у результаті досягнення певного рівня як позитивних, так і негативних змін в економіці траєкторія розвитку банківської системи рухається у цьому ж напрямку.

У дослідженні визначений стратегічний набір забезпечення фінансової стійкості банківської системи, а саме: методологію забезпечення фінансової стійкості, антикризове управління, фінансову безпеку, систему управління ризиками.

Розділ 1

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ СТІЙКІСТЮ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

1.1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ СТІЙКІСТЮ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

Стійкість розвитку економіки, зокрема її важливої ланки – банківської системи, є ключовою проблемою сучасності. Нестійкість національних економік, нерівномірність економічного розвитку окремих держав, яка посилюється спекулятивними операціями банків, призводять не тільки до національних банківських криз, а й виступають частиною світових фінансових потрясінь.

Як відомо, стійкий розвиток економіки є процесом у часі та просторі. Перехід до моделі стійкого розвитку передбачає ефективну економіку, яка використовує мінімум ресурсів для отримання одиниці результату [117, с. 2]. Виходячи із вищезазначеного, ефективність діяльності банків повинна забезпечуватися, з одного боку, ринковими структурами, з іншого – засобами державного регулювання та розвитком суспільства.

Банки є частиною єдиного економічного організму як одного із важливих секторів економіки. Фінансовий стан банківської системи і економіки в цілому – це два взаємопов'язаних явища. Стан кожного з них залежить не тільки від власного розвитку, але і від розвитку суспільних відносин у цілому. Ефективність розвитку банківської системи позитивно впливає на інвестиційну активність та економічне зростання в країні. З іншого боку, ефективність функціонування банків значною мірою залежить від стану економіки і особливо від її виробничого сектору, оскільки в умовах кризи та падіння інвестиційної активності діяльність банків зміщується в бік проведення спекулятивних та ризикових банківських операцій.

Таким чином, стійкість розвитку економіки вимагає, щоб її складові, зокрема фінансові інституції, ринки та інфраструктура, були спроможні приймати на себе дію несприятливих зовнішніх чинників.

Стійкість банківської системи – це комплексна характеристика. З позиції методології вона означає, що управління стійкістю банківської системи слід розглядати у взаємозв'язку трьох основних рівнів:

перший рівень – об'єднання з економікою в цілому та її регіональними сегментами;

другий рівень – взаємозв'язок стійкості окремого банку зі стійкістю банківської системи в цілому як цілісного утворення;

третій рівень – з позиції окремо взятого банку як структури, яка містить у собі певні частини.

Отже, стійкість – це макроекономічна характеристика усієї банківської системи і окремого банку як складового елемента даної системи. З цього приводу заслуговує на увагу визначення стійкості С.М. Ільєсова: “Устойчивость – одна из основных динамических характеристик экономической системы, являющая собой свойство возвращаться в равновесный, исходный или близкий к нему установившийся режим после выхода из него в результате какого-либо воздействия” [53].

Слід відмітити, що на розвиток внутрішнього стану банківської системи та її зовнішнього оточення впливають чинники, які порушують стійкість системи. Проблема полягає в тому, що необхідно створити умови для запобігання нестійкості, яка зазвичай проявляється у банківських установах, а на підставі історичного і сучасного досвіду прийнятну альтернативну модель банківської системи та окремої банківської установи, яка спроможна протистояти негативним процесам, що мають місце у сучасному фінансовому світі.

Основні підходи до визначення категорій “фінансова стійкість” і “стійкість” подані у додатку А. На наш погляд, найбільш вдалим визначеннями стійкості банківської системи, які доцільно використовувати для розробки системи стратегічного управління фінансовою стійкістю, є дослідження Г. Фетісова та О. Овчинникової, які пов'язують стійкість банківської системи з якісним динамічним розвитком відносно впливу ендогенних та екзогенних чинників [117, 165].

Фінансовою стійкістю банківської системи слід вважати її здатність у динамічних умовах ринкового середовища протистояти дії негативних зовнішніх та внутрішніх чинників, забезпечувати надійність збереження та повернення вкладів юридичних і фізичних осіб, захищати інтереси акціонерів та своєчасно виконувати власні зобов'язання з метою забезпечення фінансової безпеки держави.

На відміну від проблеми стійкості інших суб'єктів економічної діяльності проблема стійкості банків має свої особливості, які проявляються джерелами формування фінансових ресурсів, структурою

активів, оцінкою результатів їх діяльності. Зазначені особливості визначаються місцем банків у суспільному розподілі праці. Стійкість як якісний стан та форма розвитку банківської системи класифікується за такими ознаками (рис. 1.1, додаток Б).

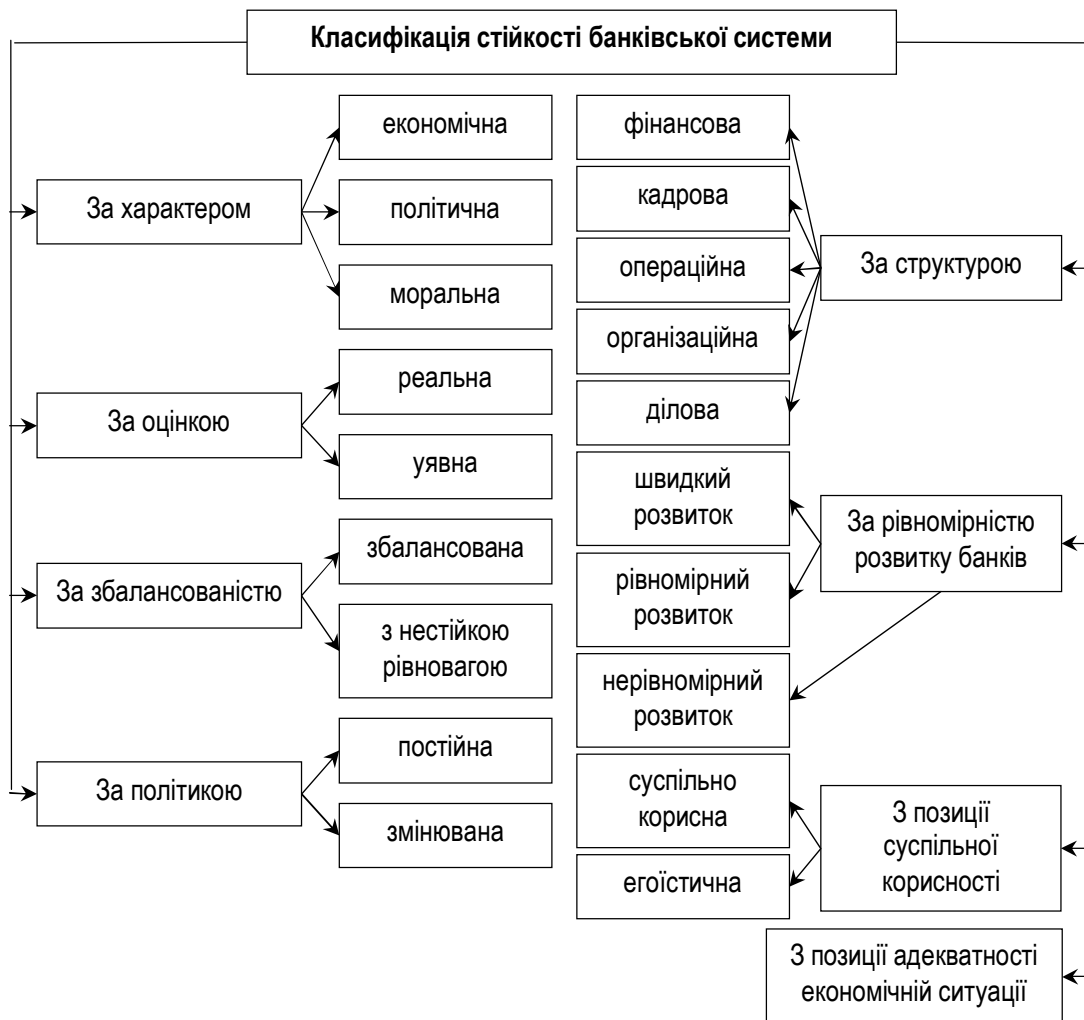

Рис. 1.1. Класифікація стійкості банківської системи та її елементів

Для забезпечення фінансової стійкості та стабільної роботи банківської системи в умовах динамічного розвитку і відповідних змін основних показників її діяльності виникає необхідність стратегічного управління основними системоутворюючими складовими цього процесу. При цьому аналіз повинен забезпечувати вирішення питання визначення поточного і прогнозування майбутнього стану фінансів банківської системи, вирішення задач підтримки прийняття управлінських рішень (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Основні елементи системи аналізу фінансової стійкості банківської системи

Становлення і розвиток банківської системи України відбувається в умовах постійної зміни кон'юнктури та непередбачуваності перспективи. Сучасна банківська практика вимагає оцінювати фінансову стійкість за такими напрямками: оцінка макроекономічної ситуації та тенденцій розвитку банківської системи; оцінка достатності кількості банків та розмірів їх філіальної мережі з точки зору ступеня користування банківськими послугами з боку населення і підприємств; моніторинг діяльності конкретного банку; аналіз банківської звітності відповідно до виконання певних норм і правил, встановлених Національним банком України.

Слід зазначити, що в останні роки банківська система розвивалася досить динамічно. Якщо розглядати динаміку в номінальному вираженні, то щорічний приріст основних показників розвитку банківського сектору (капітал, активи, кредити) у 2006-2008 рр. становив 40-60 %, а за окремими напрямками і більше (додаток В).

Так, за станом на 1 січня 2009 р. обсяг активів банківської системи дорівнював 973 млрд. грн., зростання з початку року становило майже 76 %. В основному воно відбувалося за рахунок зростання

обсягів кредитних операцій, частка яких досягала 82 % від усіх активів. За 2008 р. зобов'язання банків збільшилися на 52,5 % і на 01.01.2009 становили 806 млрд. грн., або 23 %. Власний капітал банківської системи України збільшився на 71 % і за станом на 01.01.2009 становив 119 млрд. грн. Слід зазначити, що це зростання відбулося в основному за рахунок збільшення обсягу статутного капіталу на 43 млрд. грн., тобто на 92,1 % [120].

Але, попри зазначені позитивні моменти, несприятливий розвиток процесів як у світовій економіці, так і в банківській системі відбився на довірі до банківської системи і фінансовій стійкості. Зазначений факт підтверджують дані діяльності банківської системи за 2009 рік.

Зменшення рівня фінансової стійкості банків України викликане низкою проблем. Однією з проблем є висока вразливість банківської системи, а також недовіра клієнтів до банківських установ, що підтверджується фактом відтоку депозитних коштів (рис. 1.3).

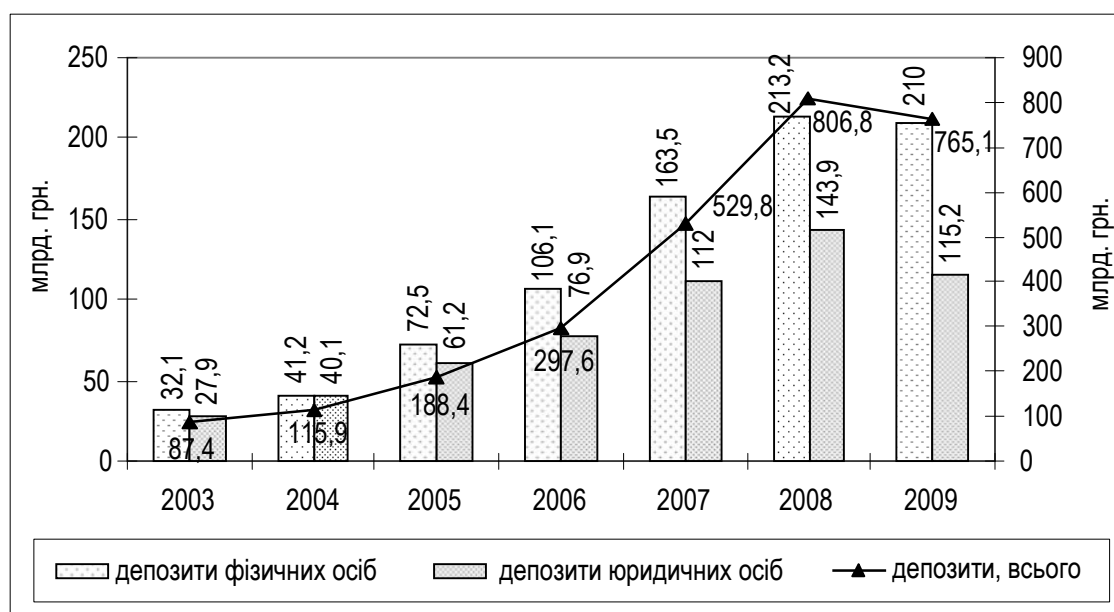

Рис. 1.3. Динаміка депозитних вкладень за період 2003-2009 рр.

Необхідно зазначити, що клієнтські ресурси (кошти населення та нефінансових корпорацій) зберегли ключове значення для банківської системи. Так, на початку 2010 р. їх обсяг перевищив 325 млрд. грн., що у свою чергу дозволяє фондувати майже половину кредитного портфеля банківської системи. Обсяг нових депозитів від населення та недепозитних корпорацій у 2009 р. склав 970,8 млрд. грн. При цьому зберігалася незначена частка постійних пасивів. У четвертому

кварталі 2009 р. було залучено 174,9 млрд. грн. депозитів населення та 70,1 млрд. грн. коштів підприємств.

Зазначена позитивна динаміка депозитів населення протягом останнього часу перш за все обумовлена активними заходами щодо залучення клієнтських ресурсів з боку банків, відсутністю доступу підприємств до банківського кредитування, що дозволяє їм використовувати як забезпечення депозити. Водночас у процесі взаємодії банків з клієнтами залишаються проблеми, які стримують повернення раніше вилучених депозитів, а саме: несвоєчасне повернення коштів банками з тимчасовою адміністрацією та банками в стадії ліквідації; збереження негативного інформаційного простору; відсутність впевненості у громадян щодо стійкості функціонування банків у майбутньому.

Ключовими чинниками впливу на стабільність коштів юридичних осіб і домогосподарств на перспективу повинні бути:

- загальний стан економіки та доступ до кредитних ресурсів, а також державна політика стосовно галузей, що буде суттєво впливати на рівень акумулювання вільних ресурсів у підприємств та їх структуру за терміновістю;
- інвестиційний клімат у країні та ситуація на зовнішніх товарних ринках;
- загальний стан банківської системи, а також валютно-курсова політика;
- динаміка доходів громадян, що значною мірою залежатиме від економічної ситуації в країні;
- розвиток ситуації на ринках альтернативного інвестування для громадян (фондовому, нерухомості, валютному).

Високі ризики кредитування у банківській системі зумовлені неефективною структурою економіки, низькою прозорістю підприємств (рис. 1.4).

Протягом 2009 р. кредитна активність банків визначалася як досить слабка. Основна увага приділялася роботі з проблемною заборгованістю, включаючи її продаж та реструктуризацію. Але це не дало позитивного результату, адже значна частина банків мала проблеми з ліквідністю через низьку якість вкладень.

Ключові ризики щодо втрати активів та зниження їх ліквідності для банківської системи зберігаються на дуже високому рівні (табл. 1.1).

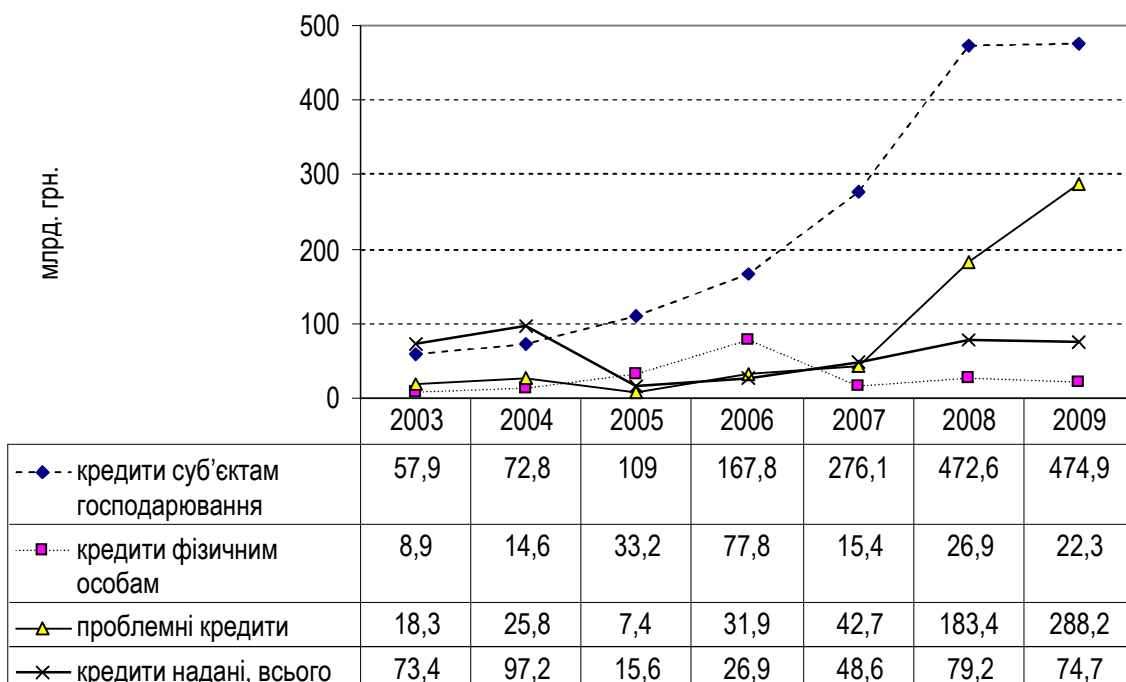

Рис. 1.4. Динаміка кредитних вкладень та рівень проблемних кредитів за 2003-2009 рр.

Таблиця 1.1

Ключові індикатори розвитку банківської системи України за 2008-2010 рр.

Індикатор	Період				
	01.01. 2008	01.01. 2009	01.07. 2009	01.10. 2009	01.01. 2010
Кількість діючих банків,	175	184	187	185	182
у тому числі з іноземним капіталом	47	53	51	49	51
Регулятивний капітал, млн. грн.	72 265	123 066	119 476	128 051	135 802
Рівень простроченої заборгованості, %	1,31	2,45	5,69	7,56	9,36
Чисті активи з урахуванням резервів, млн. грн.	599 396	926 086	864 695	889 959	880 302
Чистий фінансовий результат, млн. грн.	6 620	7 304	-14 321	-20 944	-38 450
Офіційний валютний курс (UAH/USD)	5,0500	7,7000	7,6405	8,004	7,9850

До основних чинників, які визначають ризиковість діяльності вітчизняних банків, належать невисока якість робочих активів, зниження ліквідності банківських активів у зв'язку з низьким платоспроможним попитом. Низька довіра клієнтів, нестабільна частина постійних пасивів виступають вагомими чинниками, що характеризують схильність

банківської системи до ризику ліквідності. При цьому дії Національного банку України (як фінансові, так і нормативні) дозволяють утримувати платоспроможність певного кола банківських установ на мінімально необхідному рівні. Нині спостерігається уразливість банківської системи до валютно-курсової політики у країні, оскільки за останні кілька років банки надали значний обсяг валютних кредитів, зокрема і позичальникам, у яких відсутні валютні надходження. Дії Національного банку України відносно контролю за валютними позиціями банків мали короткостроковий ефект, тому схильність банків до валютного і кредитного ризиків залишається значною. Банківська система України підлягає операційному та регуляторному ризику наслідком недосконалих та постійних змін нормативно-правового поля.

Постійно збільшується кількість чинників, які визначають профіль ризиків, зокрема висока залежність банківської системи від фінансового стану підприємств-позичальників, збільшення обсягів кредитів приватному сектору (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Динаміка і вартість нових кредитів, виданих у 2009 р.

Місяць	Обсяг нових кредитів резидентам, млрд. грн.				Середня процентна ставка, %	
	Домогосподарства	Інші фінансові корпорації	Нефінансові корпорації	Інші резиденти	У національній валюті	В іноземній валюті
Січень	3,2	0,2	46,5	0,0	25,6	10,2
Лютий	4,2	1,2	65,6	1,0	27,2	10,4
Березень	4,6	1,6	62,7	0,0	26,1	9,6
Квітень	3,9	0,9	56,8	0,9	20,8	9,8
Травень	2,9	0,6	45,0	0,0	19,2	9,7
Червень	4,2	1,2	71,0	0,3	19,0	9,4
Липень	3,8	0,8	61,0	0,0	18,1	9,9
Серпень	3,6	0,8	55,6	0,0	18,4	10,3
Вересень	3,9	1,1	66,9	0,0	18,6	10,2
Жовтень	3,3	0,8	63,5	0,0	19,9	10,2
Листопад	3,6	0,9	62,5	0,2	21,1	10,1
Грудень	4,3	1,3	93,4	0,5	20,1	10,4

2009 рік супроводжувався низькою кредитною активністю. Нові кредити були направлені на рефінансування існуючої заборгованості підприємств і населення. На початок 2010 р. заборгованість юридичних осіб за кредитами склала 495 млрд. грн., за станом на 01.01.2009 – 473 млрд. грн. [120]. При цьому обсяг нових кредитів, які були видані у 2009 р. банківськими установами підприємствам, склав 750,5 млрд. грн., що в цілому відповідало обсягу погашення раніше отриманих кредитів суб'єктами господарської діяльності. Населенню за рік було видано нових кредитів лише на суму 45,5 млрд. грн., що з урахуванням погашення кредитів позичальниками призвело до зменшення заборгованості фізичних осіб на 17 %. У деяких випадках реструктуризація відбувалася зі зміною валюти кредиту, що у свою чергу зумовило зменшення питомої ваги валютних кредитів у заборгованості резидентів перед банками з 59 % (на початку 2009 р.) до 51 % (на початку 2010 р.) при незначному зростанні офіційного курсу гривні.

Слід зазначити, що схильність банківської системи до кредитного ризику обумовлена перш за все значною концентрацією у розрізі окремих позичальників, зокрема щодо капіталу першого рівня. Це характерно для значної кількості банківських установ з суттєвим обсягом валютних кредитів при нестабільній валютно-курсовій політиці, а також погіршенні обсягів платоспроможності значної кількості позичальників, що призводить до розбалансування платіжного календаря.

Отже, значний ризик для стабільності банківської системи зумовлює поширення на фінансовому ринку країни транзитного кредитування, яке у ряді випадків передбачає спрощення оцінки кредитоспроможності контрагентів. Законодавчі зміни щодо можливості при розрахунку прибутку, що оподатковується, включати у витрати весь обсяг сформованих резервів за кредитами дозволяють банкам більш адекватно підходити до відображення реальної вартості активів [51].

Останнім часом спостерігається зростання ризиків, пов'язаних з фондовим ринком і динамікою цін на окремих сегментах фінансового ринку.

Протягом 2009 р. банківська система була залучена до фінансування державного бюджету та дефіциту ресурсів окремих державних компаній, платоспроможність яких сумнівна. Спроможність держави та окремих компаній своєчасно розраховуватися за зобов'язаннями повинна бути визначальною у тренді розвитку банківської системи. Так, на кінець 2009 р. обсяг боргових паперів, емітованих центральними органами управління, в інвестиційних портфелях банківської системи склав 20,22 млрд. грн. Майже половина зазначених паперів мають термін погашення до одного року.

Сьогодні існує проблема з поверненням зовнішніх запозичень, які активно залучалися у попередні роки. Слід зазначити, що обсяги заборгованості банківської системи перед іноземними кредиторами за станом на 01.01.2010 становлять 30 млрд. грн., з них 21,95 млрд. грн. кредитів. Зазначені ресурси не загрожують платоспроможності більшості банківських установ з таких причин:

- у структурі фінансування переважають кошти споріднених структур;
- у більшості розвинених країн збереглися стимулюючі грошово-кредитні політики (“накачування” економік ліквідністю та зниження вартості ресурсів), що на фоні зростання привабливості країн, які розвиваються, може посилити договірні позиції вітчизняних позичальників з іноземними інвесторами за публічними та приватними запозиченнями;
- деякі вітчизняні банківські установи за останній рік провели реструктуризацію публічних боргів, що може посилити позиції інших банків-позичальників у процесі переговорів щодо реструктуризації їх зобов’язань перед зовнішніми кредиторами.

У цілому при збереженні негативних економічних процесів у країні, слабкого операційного середовища, а також нестабільній грошово-кредитній та валютній політиці привабливість вітчизняної банківської системи буде залишатися на низькому рівні внаслідок локальних та глобальних ризиків. Зазначений факт може призвести до відмови західних материнських структур у підтримці дочірніх підрозділів в Україні, які частково збиткові та недокапіталізовані. За підсумками 2009 р. збитки отримали Райффайзен банк Аваль, ПАТ “Промінвестбанк”, АТ “ОТП Банк”, ПАТ “Альфа банк”, ВАТ КБ “Надра”, АКБ “Форум”, АТ “Сведбанк”, ВАТ “Кредитпромбанк”, ПАТ “Універсал банк”, АТ “Ерсте Банк”, ПАТКБ “Правекс банк”, ВАТ “ВіЕйБі Банк”, ПАТ “Кредитобанк”, АБ “Київська Русь”, ПАТ “СЕБ Банк”, ВАТ “Піреус банк МКБ”, ВАТ “БМ Банк”, ПАТ “Фольксбанк”, ПАТ “Кредит Європа банк”, ВАТ “БГ банк”, АТ “Місто-банк”, “Банк Петрокомерц-Україна”, ПАТ “Банк Руський Стандарт” [40]. Із 52 банків з іноземним капіталом майже половина збиткові. Обсяг короткострокового боргу банківської системи перед іноземними кредиторами на початок 2010 р. склав 6,1 млрд. грн.

Черговою проблемою є досить низький рівень капітальної бази банківської системи та якості ресурсів. У 2009 р. завершена діагностика фінансових установ, метою якої було визначення потреб банківської системи у додатковому капіталі. У цей період спостерігалася лібералізація вимог до якості капіталу, що дало можливість банкам

враховувати у капіталі внески акціонерів ще до їх реєстрації, а також включати субординований борг в іноземній валюті.

На початок 2010 р. регулятивний капітал банківської системи складав 135,80 млрд. грн., а за станом на 01.01.2009 – 127, 07 млрд. грн. Балансовий капітал у 2009 р. зменшився на 4,09 млрд. грн., тому що збільшення статутних фондів на 36,74 млрд. грн. значною мірою було нівельовано збитками банківської системи (38,45 млрд. грн. за 2009 р.) та уцінкою фінансових інструментів. У цей час власний капітал мав від’ємне значення у восьми банках: АТ “Сведбанк”, БІГ Енергія, Інпромбанк, Іпобанк, “Дністер”, “Столиця”, Трансбанк, “Арма”.

Про вклад банківської системи в реальний сектор економіки свідчить зростання основних показників діяльності банків відносно ВВП (рис. 1.5).

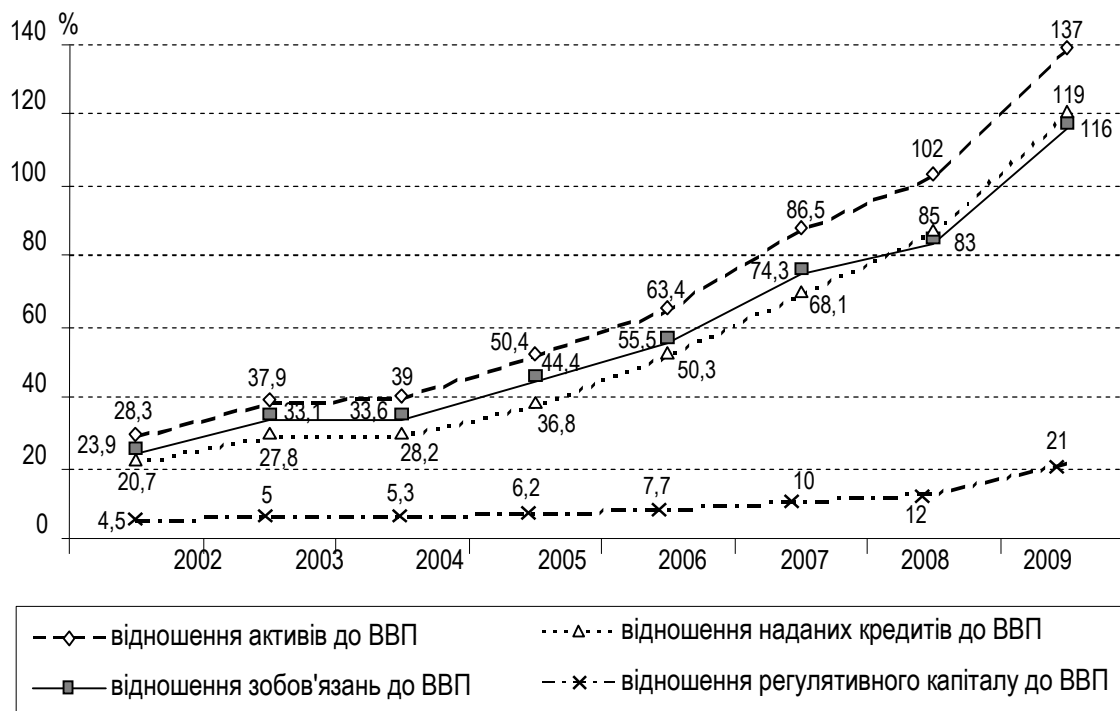

Рис. 1.5. Відношення активів, наданих кредитів, зобов'язань та регулятивного капіталу банків України до ВВП

При цьому слід відзначити достатньо повільні темпи зростання капіталу банків відносно ВВП. Наведений факт показує тенденцію до слабкості банківської системи щодо забезпечення достатності ресурсного потенціалу в частині власного капіталу і свідчить про ризикованість діяльності банків України. Хоча певний вплив на динаміку капіталу банків у 2009 р. мала деномінація акцій певних банків, яка проведена тимчасовими адміністраторами.

В умовах кризової ситуації, що спостерігається сьогодні в банківській системі України, Національний банк України до 01.01.2011 при визначенні регулятивного капіталу дозволив банкам враховувати до розрахунку регулятивного капіталу субординований борг, наданий в іноземній валюті, за курсом на звітну дату; укласти додаткові договори про продовження терміну дії договорів відносно коштів, залучених на умовах субординованого боргу; встановлювати максимальне значення процентної ставки за залученими коштами на умовах субординованого боргу в іноземній валюті не вище Libor за 12-місячними міжбанківськими депозитами плюс 12 процентів річних; уключати до основного капіталу сплачені, але не зареєстровані внески до статутного капіталу, що обліковуються за балансовим рахунком 3630 “Внески за незареєстрованим статутним капіталом”; банкам, які здійснюють діяльність менше одного року, залучати кошти на умовах субординованого боргу відповідно до вимог розділу III Інструкції № 368, затвердженої постановою Національного банку України “Про окремі питання діяльності банків” від 05.02. 2009 № 49.

При нестабільній ситуації на фінансовому ринку нарощування капіталізації банків за рахунок надання коштів на умовах субординованого боргу визначається як ключовий інструмент для іноземних власників. На початку 2010 р. субординований борг був залучений 104 банками, а його обсяг склав 30,92 млрд. грн., або 4 % від зобов'язань банківської системи на відповідну дату. Такі кошти є не тільки джерелом підтримки капіталізації на необхідному рівні, а й достатньо вагомою складовою довгострокової ресурсної бази банківської системи. Можливість збільшувати регулятивний капітал за рахунок субординованого боргу у валюті залучення дозволяє власникам банківських установ частково хеджувати странові та валютні ризики, чого неможливо досягти при збільшенні капіталу першого рівня.

В умовах валютної дестабілізації і проблем рефінансування банківської системи погіршилася ситуація на ринку банківських послуг.

У 2009 р. банки зіткнулися з наслідками агресивної політики захоплення ринку та сумнівного хеджування власних валютних ризиків шляхом перекладання їх на позичальників. Погіршення ділової активності у певних галузях народного господарства спричинило зниження доходів підприємств та населення, а девальвація національної валюти призвела до збільшення фінансового навантаження на позичальників, які отримали валютні кредити.

Кредити Національного банку України – це найбільш стабільне та надійне джерело для банків. Однак у деяких випадках вони супроводжуються додатковими обмеженнями для банків. У четвертому кварталі

2008 р. Національний банк України видав банкам кредитів на суму, що перевищує 100 млрд. грн. (у 2009 р. – 64,4 млрд. грн., включаючи кредити рефінансування раніше наданих запозичень). Основною метою надання кредитів була підтримка ліквідності банківської системи як одна із складових ресурсної бази. Це дозволило банкам замінити значну частину клієнтських ресурсів та коштів материнських структур. Національний банк України зберігав політику масштабного кредитування банків і в першому кварталі 2009 р., хоча в подальшому сальдо рефінансування було від’ємним.

Політичне втручання в діяльність – значна проблема банківської системи. За результатами щорічного опитування серед 30 найбільш серйозних ризиків для банків у період фінансової кризи був ризик політичного втручання. Такий рейтинг складений на основі відповідей 450 ключових гравців фінансового сектору з 49 країн. Впродовж 15 років за результатами опитувань, які проводить рейтингове агентство “Banana Skins”, політичне втручання жодного разу не фігурувало в рейтингу ризиків. Ризик політичного втручання тісно пов’язаний із ризиком надмірного регулювання (на третьому місці) і побоюваннями, що посилення регулювання як реакція на кризу призведе до більш значних негативних наслідків.

Директор відділу аудиторських послуг Pricewaterhouse Coopers в Україні Людмила Пахуча зазначає, що більшість основних ризиків, виявлених у ході дослідження, і особливо політичне втручання як головний ризик, актуальні і для українських банків, незважаючи на те, що від України в опитуванні брав участь тільки один респондент. Це свідчить про те, що банківська система нашої держави зазнає впливу “глобальних хвороб”, а політичне втручання є найбільшим ризиком для світової банківської системи [127].

Політичне втручання як головний ризик можна розділити на три основні аспекти:

- по-перше, підтримка держави може сформувати у керівництва банків неправильну впевненість в тому, що фінансові структури одержать державну допомогу незалежно від складності ситуації;
- по-друге, державна підтримка банків може призвести до заміни бізнес-рішень політичними рішеннями;
- по-третє, рано чи пізно державна допомога буде припинена, що може призвести до нової кризи на фінансовому ринку, якщо це зробити несвоєчасно або використовуючи неправильні методи.

За словами редактора опитування Девіда Ласелса, “...державна допомога під час виведення банків із кризи парадоксальним чином призвела до того, що політичне втручання трансформувалося у фактор

ризик. У будь-якому разі у відносинах банків і суспільства намітилася явна криза, і заново будувати відносини на основі довіри доведеться довгі роки. А доти банки будуть працювати в умовах жорсткого фінансового регулювання” [127].

Відповідно до проведеного опитування на початок 2010 р. “Banana Skins” виявило основні ризики для банківської системи (у дужках зазначене місце в рейтингу 2008 р.):

- 1) політичне втручання (–);
- 2) кредитний ризик (2);
- 3) надмірне регулювання (8);
- 4) макроекономічні тенденції (5);
- 5) ліквідність (1);
- 6) доступність капіталу (–);
- 7) похідні фінансові інструменти (4);
- 8) якість управління ризиками (6);
- 9) кредитні спреди (3);
- 10) ринок цінних паперів (7);
- 11) курси валют (13);
- 12) корпоративне управління (16);
- 13) товарні ризики (12);
- 14) відсоткові ставки (9);
- 15) шахрайство (11);
- 16) винагорода керівництва (17);
- 17) країни з економікою, що розвивається (18);
- 18) висока залежність від технологій (15);
- 19) фонди хеджування (10);
- 20) шахрайство трейдерів (14);
- 21) безперервність роботи організації (23);
- 22) практика роздрібних продажів (20);
- 23) конфлікт інтересів (21);
- 24) бек-офіс (19);
- 25) екологічні ризики (25);
- 26) системи оплати (27);
- 27) легалізація коштів, отриманих незаконним шляхом (24);
- 28) перегрітий інтерес до угод злиття та поглинання (28);
- 29) недостатнє регулювання (29);
- 30) конкуренція з боку нових учасників (30).

Багато ризиків, які виявило опитування, зокрема кредитний ризик, який посів друге місце, викликані стурбованістю з приводу впливу фінансової кризи на банківську систему. Основна частина респондентів має песимістичні настрої та побоюється другої хвилі кризи, при якій банки ще раз постраждають від масового неповернення кредитів.

Саме тому принципового значення набуває проблема зміцнення фінансової стійкості банків. Її вирішення пов'язане, зокрема, з формуванням стратегії управління фінансовою стійкістю банківської системи та визначення її системоутворюючих складових для уникнення кризових ситуацій. Це дасть позитивний імпульс для забезпечення розвитку та стійкості банківської системи.

Слід зазначити, що вибір стратегії забезпечення фінансової стійкості тісно пов'язаний зі здатністю приймати раціональні рішення. Процес прийняття рішень в різних галузях економіки ідентичний. У кожному випадку для отримання ефективного рішення доцільно:

- визначити зміст проблеми та мету;
- встановити усі чинники, обмеження та залежності;
- у рамках накладених обмежень зібрати необхідні дані;
- провести аналіз цих даних;
- виявити альтернативні рішення та оцінити їх з точки зору прибутковості;
- вибрати оптимальне рішення.

Вищезазначене свідчить про те, що ефективно прийняття рішень – це мистецтво вибору найкращої серед існуючих альтернатив. Цей вибір здійснюється за трьома можливими станами знання: визначеність, ризик і невизначеність [147, с. 50]. Розмежування між визначеністю, ризиком та невизначеністю відображають різницю у ступені знання особи, яка приймає рішення. Якщо уявити стан її знань як лінію спектру, то на одному кінці буде визначеність (повні знання), а на іншому – невизначеність (повна відсутність знань). Ризик (часткові знання) знаходиться між ними. Положення на лінії спектру буде відображати ступінь визначеності (або невизначеності) [147, с. 51]. Отже, середовище, в якому знаходиться процес прийняття рішення, можна характеризувати через концепцію визначеності, концепцію ризику, концепцію невизначеності.

Як зазначено у праці З. Шершньової, невизначеність – одна з характеристик чисельних явищ, що їх розглядає теорія і практика менеджменту, а саме: поведінка окремої особи чи групи осіб, організації в цілому; прийняття різних рішень; оцінювання прогнозів; розробка стратегії. Чим більший рівень невизначеності, тим нижча якість управлінських рішень та ефективність дій [172, с. 8].

Концепція визначеності передбачає такий стан знань, коли особа, яка приймає рішення, заздалегідь знає конкретний процес реалізації кожної альтернативи, тобто приймає рішення, має знання про стан середовища та результати кожного можливого рішення.

Концепція ризику передбачає стан знань, коли відомі один або декілька варіантів реалізації за кожною альтернативою, а ймовірність реалізації кожного варіанта відома особі, яка приймає рішення. В умовах ризику особа, яка приймає рішення, має об'єктивні знання, спроможна спрогнозувати ймовірну сутність явищ та віддачу за кожною із можливих стратегій.

Концепція невизначеності передбачає стан знань, коли одна або більше альтернатив мають декілька можливих варіантів реалізації, ймовірність яких або невідома, або немає сенсу. Тому, на відміну від ризику, невизначеність буде суб'єктивним явищем. Таким чином, прийняття рішення про застосування певної стратегії, використовуючи вищезазначені концепції, можна досягти за рахунок підходів, які подані на рис. 1.6.

Рис. 1.6. Підходи до вибору прийняття рішень щодо стратегії

Для визначення системи стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи доцільно розглянути поняття “стратегія”. Стійке функціонування банківської системи можливе лише на основі освоєння нових форм, методів і принципів управління. Стратегія розвитку повинна визначати як концепцію та пріоритети розвитку (перспективи і принципи поведінки), так і програму дій (план та засоби), які виступають з’єднуючою ланкою системи (позиції). Систематизація теоретичних підходів до категорії “стратегія” наведена у табл. 1.3 та додатку Г.

Основні теоретичні підходи до дефініції “стратегія”

Теоретичний підхід	Представники	Характеристика (ознака)	Елемент
Концептуальний	Чандлер, Кінг та Кліленд, Віханський, Дорогов [43, 30, 63,207]	Направлення (концепція) розвитку	Орієнтири, траєкторія розвитку, цілі, сфера та форма діяльності організації
Практичний	Ансофф, Томпсон та Стрікленд, Попов, Туленков [3, 160, 162, 128]	Модель дій, набір правил	Цілі, ресурси, оцінка результатів, оперативні прийоми
Системний	Хофер та Шіндель [67.193]	Проміжні, зв'язуючі ланки	Організація та навколишнє середовище, цілі та напрямок проведення, минуле та майбутнє
Директивно-інтуїтивний	Економічні словники, енциклопедії	Загальний план роботи, мистецтво управління	Позапланові установки, ступінь майстерності керівництва
Інтегрований	Мінцберг, Вінокуров [110, 111]	Система управлінських рішень на підставі п'яти “П”, концепція та набір дій	План, прийом, принцип, проведення, позиція, перспективи; траєкторія розвитку, дії

Будь-який підхід до визначення дефініції “стратегія” передбачає досягнення цілей господарюючого суб’єкта, а кожне трактування правильне. Слід зазначити, що в науковій літературі, яка присвячена стратегічному менеджменту, немає однозначної думки про зазначену категорію (додаток Г). Так, А. Томпсон та А. Стрікленд вважають, що система стратегічного управління повинна містити корпоративну стратегію, ділову стратегію, функціональну стратегію та операційну стратегію [160, с. 73-85]. Коротко визначив стратегію Бенгт Карлофф: “Стратегія представляє собою обобщенную модель действий, необходимых для достижения поставленных целей, путем координации и распределения ресурсов” [58, с. 76].

Класичним прикладом широкого трактування стратегії є визначення, яке запропоноване Кеннотом Р. Ендрюсом: “Корпоративная стратегия – это паттерн принятия решений, который определяет и раскрывает задачи и цели фирмы, задает ее основную политику и сферу бизнеса, в которой сосредоточена основная деятельность компании, тип экономической и человеческой организации, которого придерживается или к которому склонна данная корпорация, а также природу экономических и внеэкономических достижений, которые

она намеривається пропонувати акціонерам, найманим службовцям, покупцям і суспільству в цілому” [111, с. 76].

Концепція Генріха Мінцберга базується на тому, що стратегія вимагає п’яти визначень (концепція п’яти “п”): план, прийом, поведінка (модель), позиція (стосовно інших), перспектива [110, с. 16-20]. Наведена концепція являє собою вагомий вклад у теорію стратегічного управління, що дає можливість достатньо ґрунтовно розкрити зазначене поняття.

Є багато визначень сутності стратегічного управління банківською системою, але найбільш прийнятна дефініція, згідно з якою стратегічний менеджмент – це процес ухвалення і реалізації стратегічних рішень, центральною ланкою якого є вибір, заснований на порівнянні наявного ресурсного потенціалу організації з можливостями і загрозами зовнішнього середовища [9].

Якщо систематизувати визначення категорії стратегічного управління відносно характеристики різних аспектів цього процесу, то їх можна подати так:

- процес, який передбачає визначення цілей, розробку стратегій, виділення необхідних ресурсів і підтримку відповідних взаємин із зовнішнім середовищем;
- теорія, яка складається з чітких принципів, норм і процедур щодо процесів планування, реалізації і контролю виконання стратегії організації;
- складна система поглядів, підходів і напрямків, у яких у різній пропорції поєднуються емпіричні дослідження, теоретичні узагальнення і методологічні принципи для вирішення конкретних завдань розвитку організації [9; 157; 105].

Характеризуючи системи стратегічного управління, які використовують сучасні банки, слід звернути увагу на такі недоліки: досить часто стратегію не формалізовано; бракує концептуального і технологічного зв’язку між стратегією та організаційними рішеннями, які використовуються та запроваджуються; ключові показники результативності не збалансовані й не зорієнтовані на стратегію.

На наш погляд, концепція стратегічного управління повинна становити основу стратегічного мислення. Її застосування характеризується такими особливостями:

- вибір системного, ситуаційного та цільового підходів до елемента управління;
- вивчення позиції банків відносно їх стійкості на ринку банківських послуг для створення адекватної системи стратегічного управління;

- зосередження уваги та необхідності збирання і застосування баз стратегічної інформації;
- можливість прогнозувати наслідки рішень, що приймаються і впливають на ситуацію шляхом відповідного розподілу ресурсів, встановлення ефективних зв'язків та формування стратегічної поведінки;
- застосування певних інструментів і методів забезпечення фінансової стійкості банків як суб'єктів управління.

Необхідно зазначити, що існує кілька моделей процесу стратегічного управління, в яких три ключових етапи є загальними для всіх (основні характеристики моделей стратегічного управління представлені у додатку Д), а саме: стратегічний аналіз, стратегічне планування (стратегічний вибір), стратегічна реалізація. Щодо вищезазначеного, то процес стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи можна подати так, як на рис. 1.7.

Рис. 1.7. Процес стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи

*Складено за результатами наукових досліджень [172, с. 190; 148, с. 11].

При проведенні стратегічного аналізу оцінюється ступінь впливу на теперішній та майбутній рівень фінансової стійкості банківської системи, зовнішніх та внутрішніх чинників, визначається їх специфічний вплив на стратегічне планування. Необхідність дослідження зумовлена тим, що зовнішнє середовище зазнає постійних змін, і перед банківською системою постають важливі стратегічні завдання щодо уникнення ймовірних загроз та перешкод.

Внутрішній аналіз слід зосередити на визначенні сильних та слабких сторін банківської системи, внутрішніх можливостей впливу на процес стратегічного планування. Логічну побудову стратегічного аналізу розкривають такі структурні елементи:

- визначення і формування мети або низки цілей, які ставить перед собою суб'єкт стратегічного планування (банківська система), застосовуючи стратегічне управління;
- аналіз розвитку об'єкта (система забезпечення фінансової стійкості) та уточнення параметрів досягнутого рівня;
- визначення обсягу і структури потреб банківської системи для забезпечення фінансової стійкості в періоді, що планується;
- узгодження, збалансування потреб і ресурсів соціально-економічних підсистем різного рівня шляхом уникнення часових суперечностей, невідповідності між ними на основі ранжування потреб і підготовки управлінських рішень у вигляді стратегічних прогнозів, програм, планів.

Одним із завдань стратегічного аналізу є визначення загальних цілей, необхідних для банківської системи, для досягнення певного рівня фінансової стійкості.

Наступним етапом стратегічного управління є забезпечення відповідності між завданнями та потенційними можливостями банківської системи, тобто стратегічне планування. Стратегічне планування – це розроблення поточних та перспективних планів і контроль за їх виконанням [10, с. 26]. Здійснюючи стратегічне планування, важливо врахувати максимальну кількість варіантів попри тенденцію брати до уваги лише найімовірніші варіанти. Оптимальний варіант стратегії повинен забезпечувати найкраще співвідношення між сильними та слабкими сторонами, можливостями та загрозами зовнішнього середовища. Головним критерієм для такої оцінки має бути відповідність стратегії можливостям використовувати переваги й усувати недоліки, зводити до мінімуму ймовірні загрози.

Стратегічному плануванню притаманні такі особливості [156]: спрямованість у довгостроковому періоді; орієнтація на вирішення ключових, визначальних для даного суб'єкта цілей, від досягнення яких залежить його соціально-економічний прогрес; урахування численних факторів, що позитивно або негативно впливають на суб'єкт; розробка заходів, які максимально послаблюють або нейтралізують дію негативних факторів та посилюють вплив позитивних чинників, забезпечуючи успішне вирішення стратегічних завдань; адаптивний характер, тобто здатність передбачати зміни внутрішнього та зовнішнього середовища і пристосовуватися до них.

Третім ключовим моментом стратегічного процесу є реалізація стратегії. Зазначений процес має довгостроковий стратегічний характер. Однак, як і в економіці будь-якої країни, в банківській системі постійно відбуваються певні зміни, на неї впливають різноманітні фактори, а це потребує оперативного втручання, прийняття рішень, вжиття необхідних заходів. Ключовим моментом на цьому етапі є безперервність управління. Після впровадження стратегії потрібно здійснювати оцінку її реалізації.

Слід зазначити, що формування системи стратегічного управління повинне базуватися на визначенні мети. На нашу думку, мета стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи – це побудова такої динамічної системи, яка б давала змогу своєчасно визначати стратегії та інструменти реалізації стратегічних орієнтирів для прийняття науково обґрунтованих фінансових рішень щодо забезпечення фінансової стійкості у розрізі ситуаційних станів визначеності, невизначеності та ризику функціонування банківської системи. З огляду на це подаємо концептуальну схему стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи (рис. 1.8).

Отже, на наш погляд, доцільно надати визначення стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи з точки зору чинників, що її забезпечують. Стратегічне управління фінансовою стійкістю банківської системи – це система комплентарних рішень щодо вибору норм, орієнтирів, напрямків, засобів і правил, які забезпечують управління системоутворюючими складовими фінансової стійкості, зокрема методологією системи фінансової стійкості, фінансовою безпекою, системою антикризового управління, управління ризиками.

Рис. 1.8. Концептуальна схема стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи

1.2. ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЧНОГО НАБОРУ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ СТІЙКІСТЮ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

Розробляючи стратегію, банківська система, серед інших суб'єктів фінансового ринку вирішує важливе завдання консолідації усіх бізнес-процесів для досягнення стратегічних цілей. Більше того, в умовах динамічної зміни зовнішнього середовища банківська система повинна мати здатність коригувати основний вектор власного розвитку без втрати керованості та зниження темпів зростання.

Виходячи з того, що будь-яка система стратегічного управління передбачає визначення певних підсистем (окремих стратегій), які дозволяють досягти поставлених цілей і завдань, на наш погляд, необхідно обґрунтувати доцільність включення певних системоутворюючих складових до загальної стратегії управління фінансовою стійкістю банківської системи. Тому виникає потреба у формуванні певного

переліку взаємопов'язаних стратегій, що являють собою стратегічний набір.

За визначенням З. Шершньової, стратегічний набір – це система стратегій різного типу, які розробляє суб'єкт господарювання на певний відрізок часу, що відображає специфіку функціонування та розвитку підприємства, а також його місце і роль у зовнішньому середовищі. Стратегічний набір – не демонстрація загальних намірів, це акцентування на визначених характеристиках та особливостях окремих суб'єктів господарювання [172, с. 240; 241].

Для побудови обґрунтованого стратегічного набору в системі стратегічного управління доцільно дотримуватися процесу реалізації таких вимог:

- формування стратегічного набору для досягнення реальних взаємопов'язаних цілей;
- якість змісту та розуміння необхідності застосування певного набору (системи) стратегій;
- ієрархічний характер виокремлення загальної стратегії, яка базується на стратегії моніторингу фінансової стійкості, стратегії фінансової безпеки, стратегії антикризового управління, стратегії управління ризиками відповідно до склярних ланцюгів прийняття рішень;
- забезпечення компенсаційної основи взаємопов'язаних стратегій, що обумовлено різними можливостями їх застосування на окремих відрізках часу;
- обґрунтованість, зваженість, надійність;
- відображення фінансових процесів у їх сукупності та взаємозв'язку;
- гнучкість і динамічність стратегічного набору (врахування змін у екзогенному та ендогенному середовищі, що відбуваються в пріоритетах і змісті окремих стратегій).

Отже, слід зазначити, що стратегічний набір повинен гнучко змінюватися відповідно до своїх складових при зміні умов функціонування банківської системи (рис. 1.9). Стратегічний набір у нашому дослідженні передбачає встановлення певної системи стратегій, яка забезпечує стратегічне управління фінансовою стійкістю банківської системи.

Система – це множина елементів, що знаходяться у взаємодії, відносинах, зв'язках та завдяки цьому являють собою цілісність [182, с. 24]. При цьому Л. Мельник зазначає: "...стійкість системи – властивість системи повертатися до початкового стану після зупинення впливу, який вивів її з цього стану" [103]. Отже, ми маємо змогу задати умови, що характеризують систему стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи (рис. 1.10).

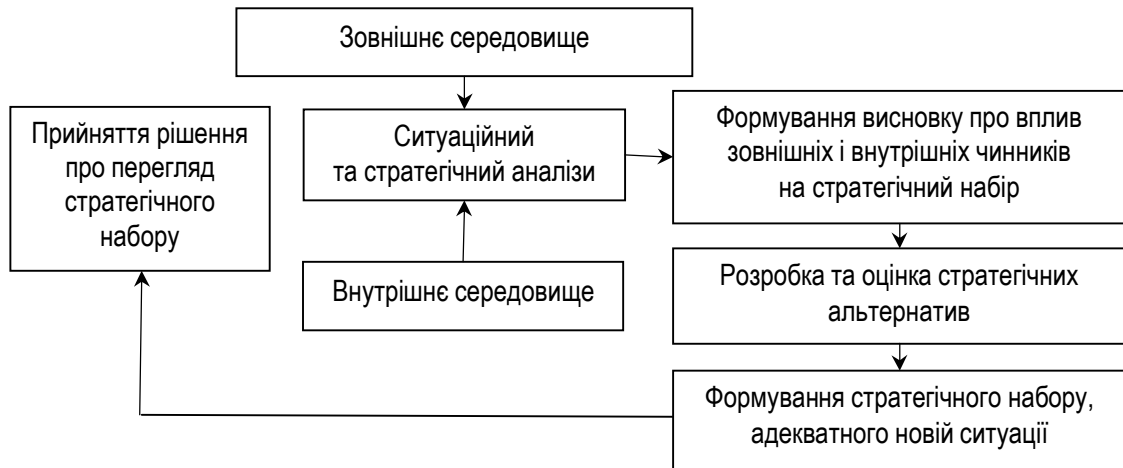

Рис. 1.9. Коригування стратегічного набору при управлінні фінансовою стійкістю банківської системи

Рис. 1.10. Системоутворюючі складові стратегічного управління

Методологія забезпечення фінансової стійкості банківської системи – це система принципів, методів та способів, які необхідні для побудови піраміди стратегічного управління фінансовою стійкістю, а також вивчення понять та відносин, які притаманні їй.

Методологічною основою стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи є формування інформаційної бази та системи індикаторів стійкості, проведення моніторингу та аналізу, стрес-тесту фінансової стійкості банківської системи, вироблення рекомендацій щодо коригування політики розвитку банківської системи з метою посилення її стійкості та запобігання фінансовим кризам.

Крім того, необхідно зазначити, що система вважається стійкою, якщо при її збуренні вона незначно відхиляється від стану рівноваги, а всі наступні рухи залишаються на відносно малій відстані від рівноваги [209, с. 461].

Отже, взаємодія макроекономічного середовища та грошово-кредитної політики, їх вплив на стійкість банківської системи дозволяють стверджувати, що сукупність банківських установ, з одного боку, є самостійною одиницею у виробничій системі, з іншого – складовою фінансової системи країни в цілому.

Побудова методологічної основи забезпечення фінансової стійкості повинна відповідати економічним процесам, що відбуваються в державі. Доцільно виділити основні види методологічного забезпечення фінансової стійкості банківської системи:

- диференціація принципів забезпечення фінансової стійкості банківської системи в цілому, банківських регіональних систем, окремого банку;
- вирішення проблем забезпечення фінансової стійкості банківської системи повинно відбуватися у контексті соціально-економічного розвитку держави;
- при управлінні банківської системою її потрібно розглядати як повноправний елемент економічної системи, яка забезпечує рух грошових потоків на державному та регіональному рівнях;
- перегляд політики щодо сукупності банківських послуг, які можуть задовольнити потреби економічної системи, що дозволить забезпечити фінансову стійкість банківської системи;
- визначення ситуації із забезпеченням фінансової стійкості банківської системи в умовах визначеності, невизначеності та ризику.

Об'єкт дослідження доцільно подати у вигляді деталізованої структури складових (рис. 1.11).

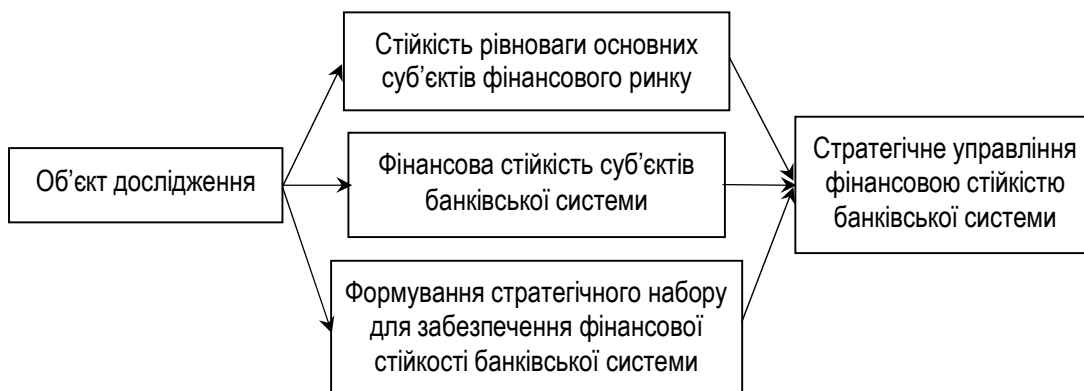

Рис. 1.11. Структура об'єкта дослідження системи стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи

Необхідно зазначити, що дерево цілей є ключовим елементом у розробці системи стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи, що являє собою ієрархічну структуру, у якій кожний наступний рівень вниз формується шляхом поділу цілей поточного рівня на його складові підцілі [20, с. 7]. Зазначена технологія дозволяє за рахунок послідовної декомпозиції стратегічних цілей визначити орієнтири діяльності. Розклад цілей на складові відбувається на основі обраних принципів декомпозиції.

За визначенням І. Бланка, стратегічні цілі діяльності суб'єкта господарювання являють собою опис у формалізованому вигляді параметрів його кінцевої стратегічної фінансової позиції, які дозволяють спрямувати діяльність на довгострокову перспективу та оцінити її результати [17, с. 121]. Формування стратегічних цілей забезпечення фінансової стійкості банківської системи потребує їх класифікації за певними ознаками (рис. 1.12).

За видами очікуваного ефекту екзогенні цілі забезпечення фінансової стійкості передбачають формування певного методологічного комплексу нейтралізації можливого негативного впливу економічних (інвестиційний клімат, стан платіжного балансу, податкова політика, стан економіки), соціально-політичних (соціальна стабільність, політична стабільність, стійкість уряду) та фінансових чинників (процентна політика, кредитна політика, валютна політика, величина валютних резервів). Ендогенні цілі базуються на забезпеченні адекватності капіталу банківської системи, якості активів, рівня менеджменту, рентабельності, ліквідності та платоспроможності.

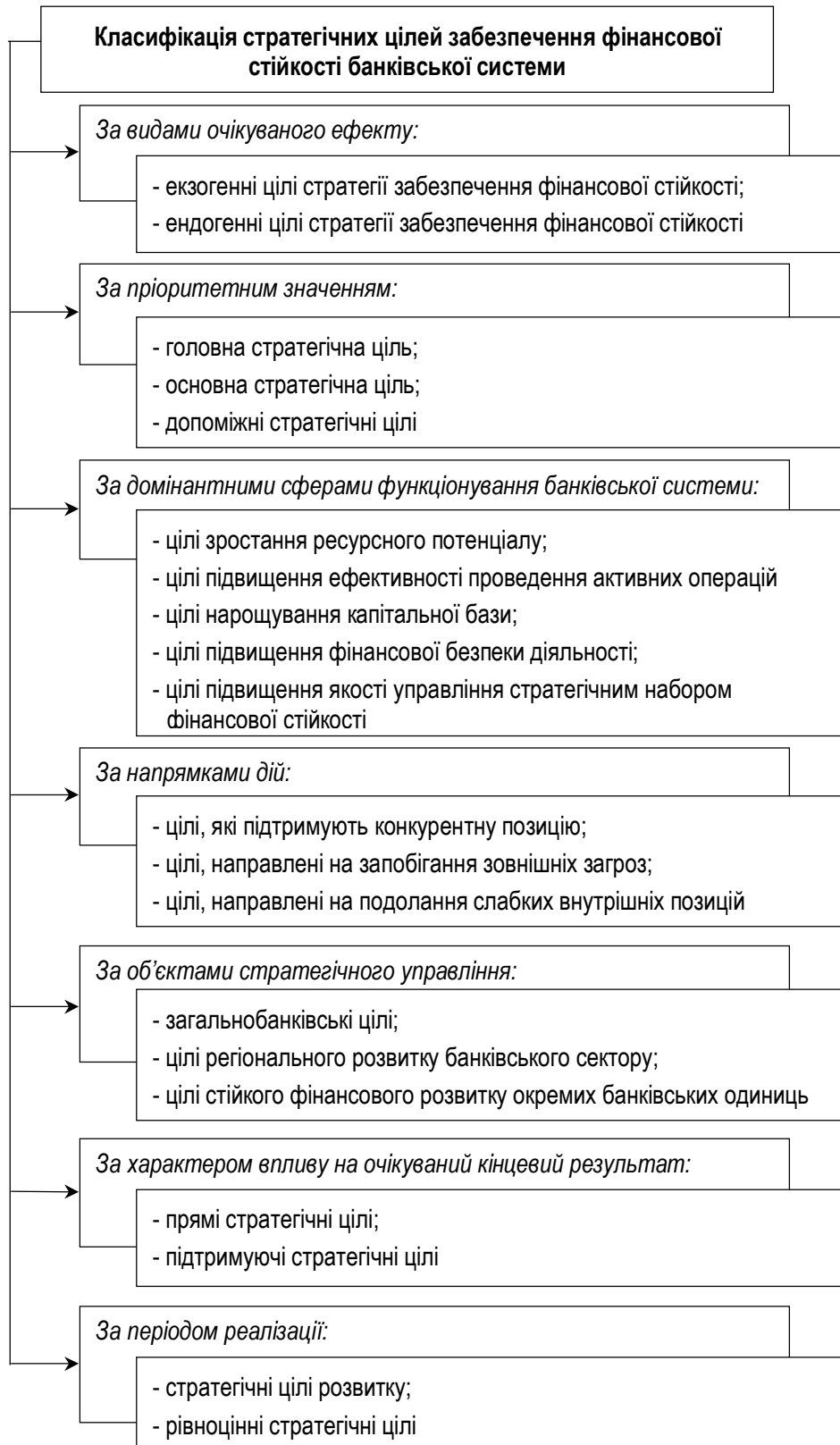

Рис. 1.12. Класифікація стратегічних цілей забезпечення фінансової стійкості банківської системи

За пріоритетним значенням головною ціллю стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи є розробка науково-методологічного комплексу, який базується на формуванні стратегічного набору, для забезпечення прибутковості та безризиковості функціонування банківської системи. Основною стратегічною ціллю процесу, що досліджується, є реалізація основних принципів і завдань стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи. Допоміжні цілі формуються через реалізацію програм капіталізації, платоспроможності, систем антикризового управління та фінансової безпеки.

За домінантними сферами функціонування банківської системи цілі стратегічного управління фінансовою стійкістю поділяються на:

- цілі зростання ресурсного потенціалу, які забезпечують розширення потенціалу власних, залучених та запозичених ресурсів при зберіганні оптимального співвідношення між визначеними компонентами;
- цілі підвищення ефективності проведення активних операцій, які передбачають забезпечення ліквідності банківської системи і відповідно підтримку належного рівня її фінансової стійкості, забезпечення максимальної дохідності банківських операцій, що є необхідною умовою прибутковості;
- цілі нарощування капітальної бази, які забезпечують стабільність, субординацію щодо прав кредиторів та захист від ризиків;
- цілі підвищення фінансової безпеки діяльності передбачають розробку комплексу заходів для нейтралізації зовнішніх та внутрішніх загроз;
- цілі підвищення якості управління стратегічним набором фінансової стійкості передбачають постійно діючий механізм удосконалення системи системоутворюючих складових.

За напрямками дій цілі, які підтримують конкурентну позицію, зорієнтовані на підтримку тих тенденцій розвитку банківської системи, які мають високий внутрішній фінансовий потенціал і позитивні зовнішні можливості розвитку. Цілі, спрямовані на запобігання зовнішніх загроз, передбачають забезпечення ефективної системи антикризового управління. Цілі, спрямовані на подолання слабких внутрішніх позицій, передбачають формування системи методів адміністративного та економічного регулювання динамічного розвитку банківської системи.

За об'єктами стратегічного управління загальнобанківські цілі у системі стратегічних цілей відіграють провідну роль, тому що забезпечують розвиток регіональної банківської системи та окремих банківських установ.

За характером впливу на очікуваний кінцевий результат прямі стратегічні цілі безпосередньо пов'язані з кінцевим результатом – фінансовою стійкістю функціонування банківської системи. Підтримуючі

стратегічні цілі спрямовані на забезпечення реалізації прямих стратегічних цілей.

За періодом реалізації довгострокові цілі – це орієнтир для забезпечення фінансової стійкості банківської системи протягом усього стратегічного періоду. Короткострокові стратегічні цілі реалізуються в межах короткострокових етапів стратегічного періоду. Зазначені цілі мають підтримуючий характер щодо основних довгострокових стратегічних цілей та характеризують строки закінчення одного з етапів реалізації основних цілей.

Головна, основні та допоміжні стратегічні цілі розглядаються як єдина комплексна система і тому потребують чіткої взаємоузгодженості з урахуванням пріоритетності та рівноважного значення. Така ієрархічна взаємозалежність окремих стратегічних цілей забезпечується на основі формування “дерева цілей” [17, с. 130]. З. Шершньова визначає “дерево цілей” як наочне графічне зображення підпорядкованості та взаємозв’язку цілей, що демонструє розподіл генеральної мети або місії на підцілі, завдання та окремі дії [172, с. 221].

На наш погляд, доцільно сформувані “дерево цілей” системи стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи (рис. 1.13).

Рис. 1.13. “Дерево цілей” стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи

Методологічною основою системи стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи є інформаційне забезпечення. Ефективність будь-якої управлінської системи значною мірою залежить від повного, достовірного та своєчасного інформаційного забезпечення. Тому особливої актуальності набуває розробка системи інформаційного забезпечення стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи, яка дозволить підвищити ефективність функціонування фінансового менеджменту банківської установи.

Перш ніж перейти до організації інформаційного забезпечення, розглянемо сутність поняття “інформація”. У найбільш загальному вигляді інформація походить від латинського слова “informatio” і означає повідомлення, роз’яснення, тлумачення, представлення, виклад чого-небудь [175]. При другому підході [123] сутність інформації зводиться до того, що це один з видів ресурсів, що використовується в економічних процесах, одержання якого вимагає витрат, які варто включати у витрати виробництва і обігу. Третій підхід свідчить про те, що інформація – це ходовий товар, здатний приносити дохід, і має визначений ступінь ризику [57].

З огляду на це потрібно погодитися з думкою Л. Лопатнікова, що інформацію можна розглядати як відомості, знання, повідомлення, які допомагають вирішити те чи інше завдання управління, тобто зменшити невизначеність результатів [97].

Слід зазначити, що, незважаючи на існування великої кількості робіт, присвячених дослідженню інформації, проблема організації інформаційного забезпечення управління фінансовою стійкістю банківської системи розглядається досить поверхово. Існуючі підходи зосереджені на дослідженні загального інформаційного середовища банків. Так, М. Данилюк та В. Богачов вважають, що інформаційна база управління фінансовою стійкістю в основному складається з даних фінансового та управлінського обліку, а також із зовнішньої інформації [39]. Однак використання лише цих даних для управління фінансовим результатом банків недостатньо.

Перш ніж перейти до систематизації інформаційних джерел управління фінансовою стійкістю, необхідно визначити вимоги, яким повинна відповідати інформація, а саме: доступність, значущість, матеріальність, надійність та порівняність.

Поняття “інформаційне забезпечення” в статичному аспекті [22] означає сукупність даних, що характеризують фактичний стан або зміну фінансової стійкості на певний момент часу. У динамічному аспекті дане поняття розглядається як процес взаємодії розподілених інтелектуальних вузлів, які реалізують функції управління фінансовою стійкістю.

А. Бланк ототожнює поняття “інформаційна система” та “інформаційне забезпечення” фінансового менеджменту і подає його так: “...функціональний комплекс, який забезпечує процес безперервного цілеспрямованого підбору відповідних інформативних показників, необхідних для проведення аналізу, планування та підготовки ефективних оперативних управлінських рішень за усіма аспектами фінансової діяльності підприємства” [17, с. 24].

З. Шершньова визначає категорію інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічного управління як систему, яка об’єднує всі інші елементи організації у єдине ціле, дозволяє сформувати процес стратегічного управління як безперервну низку управлінських рішень, спрямованих на досягнення стратегічних цілей [172, с. 633]

Виходячи із вищенаведених визначень, до завдань інформаційного забезпечення стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи слід віднести:

- формування та надання повної інформації для прийняття управлінських рішень;
- визначення факторів, що впливають на рівень фінансової стійкості банківської системи;
- забезпечення поточного, оперативного та стратегічного управління фінансовою стійкістю;
- забезпечення планування та прогнозування певного рівня, на якому повинна знаходитися фінансова стійкість банківської системи в майбутньому періоді.

Для забезпечення ефективного процесу стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи і прийняття відповідних управлінських рішень інформаційну базу можна подати як на рис. 1.14.

Використання внутрішніх та зовнішніх даних сприяє створенню системи інформаційного забезпечення, зорієнтованої на ефективне поточне та операційне управління процесом забезпечення фінансової стійкості банківської системи, а також на прийняття стратегічних рішень.

Уся інформація складає єдину інформаційну базу. Передача необхідних даних до відповідних підрозділів здійснюється в автоматизованому режимі. Звідси випливає, що цикл руху інформації триває з моменту її виникнення до формування аналітичної інформації та прийняття управлінського рішення. Характеристика цих інформаційних джерел подана у додатку Е.

Доцільно виділити основні напрями інформаційно-аналітичної системи стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи, а саме:

- постійний моніторинг доходів і витрат банківських установ;
- визначення загроз прибутковій діяльності банківської системи;
- опис альтернативних варіантів дій і заходів щодо забезпечення необхідного рівня фінансової стійкості банківської системи та їх обґрунтування;
- оцінка очікуваних результатів запланованих заходів з точки зору дотримання критеріїв забезпечення фінансової стійкості банківської системи.

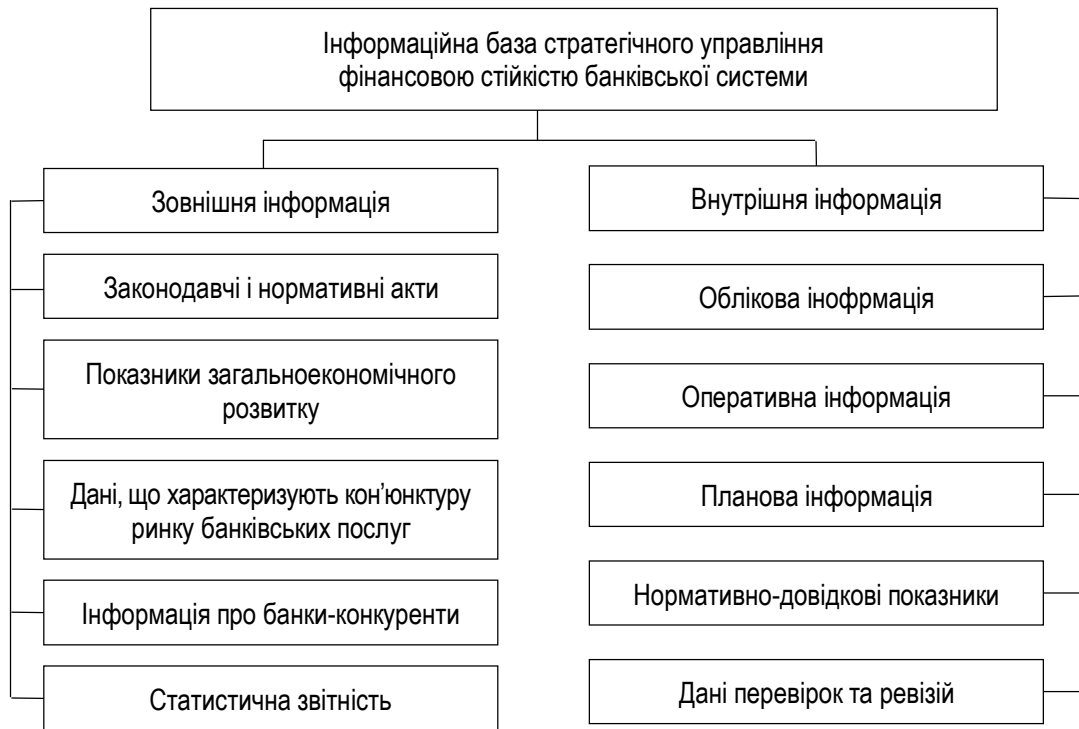

Рис. 1.14. Інформаційна база стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи

Інформаційно-аналітичну роботу із стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи слід здійснювати відповідно до алгоритму (табл. 1.4).

Необхідно зазначити, що спочатку доцільно визначити вимоги до інформації, яка потрібна для процесу управління фінансовою стійкістю банківської системи. Насамперед така інформація має бути аналітичною. Вона повинна мати описовий характер, переважно ретроспективний, тобто характеризувати події, які вже відбулися або відбуваються. При цьому слід виділити потреби в інформації, які стосуються пріоритетних напрямків процесу управління. Потім методом фільтрації інформації відсікти другорядну інформацію, враховуючи

нецільові настанови, серед яких можна виділити такі: стратегічні, які обумовлені довгостроковими інтересами та місією банку; тактичні, пов'язані з вибором шляхів, засобів та інструментів досягнення стратегічних цілей та їх реалізацією.

Таблиця 1.4

Алгоритм аналізу системи стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи та його інформаційної підтримки

№ пор.	Вид операції	Зміст операції	Метод аналізу та інформаційної підтримки
1. Попередній етап			
1.1	Інформаційна підтримка аналізу	- визначення інформаційних потреб банку для проведення повноцінного аналізу; - аналіз та оцінка отриманої інформації	- метод накопичення інформації; - метод фільтрації інформації
1.2	Структурування	- попереднє групування статей доходів і витрат	- метод групування
1.3	Співставлення	- перевірка відповідності окремих статей доходів і витрат за різними критеріями: видами, їх джерелами, видами операцій	- метод порівняння
1.4	Калькулювання	- розрахунок оцінок та нормативних абсолютних та відносних показників	- метод коефіцієнтів, економіко-математичні та статистичні методи
1.5	Складання таблиць	- визначення видів та кількості таблиць, їх реквізитів і порядку групування	- метод табулювання
1.6	Підготовка ілюстративного матеріалу	- вибір ілюстрованих масивів динаміки і структури показників, які досліджуються, визначення кількості матеріалу та форми наочного зображення	- метод наочного зображення (графіки, діаграми, гістограми)
2. Аналітичний етап			
2.1	Аналіз	- опис отриманих агрегованих показників	
3. Заключний етап			
3.1	Експертна оцінка	- отримання результатів аналітичного етапу	

Увесь процес стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи, виходячи із наявної інформації, доцільно поділити на декілька етапів: перший – формування вихідної інформації; другий – визначення показників, що характеризують фінансову стійкість; третій –

аналіз отриманої інформації щодо прийнятності варіанта; четвертий – аналіз рентабельності активів, капіталу банківських установ з метою виявлення резервів підвищення фінансової стійкості банківської системи; п'ятий – внесення змін у техніку та технологію надання банківських послуг з метою підвищення прибутковості; шостий – прийняття рішень і розрахунок інформації за видами банківських послуг.

Структурно-логічна схема прийняття рішень щодо забезпечення фінансової стійкості банківської системи подана на рис. 1.15.

Рис. 1.15. Логічна блок-схема алгоритму забезпечення фінансової стійкості банківської системи

Якщо розглядати інформацію як засіб досягнення поставлених цілей, то її доцільно диференціювати на три групи; постійну, змінну та розрахункову:

- перша – це постійна інформація, яка не змінюється, тому що відображає минулий та базисний період;
- група – це змінна інформація, яка відноситься до аналізованого періоду та може багаторазово змінюватися у процесі пошуку найкращого варіанта прийняття рішення;
- третя – розрахункова інформація, яка отримана у результаті відповідної обробки інформації першої та другої груп.

У цілому інформаційно-аналітична підсистема управління фінансовою стійкістю банківської системи повинна формуватися за принципом відповідності інформації вимогам стратегічної значущості. Інформація, яка акумулюється в цій підсистемі, повинна акцентувати увагу кожного з суб'єктів забезпечення стійкої діяльності банку на найбільш важливих тенденціях того чи іншого явища або процесу, що відбувається при його функціонуванні.

Отже, на кожному етапі управління фінансовою стійкістю формується відповідний інформаційний потік, завдяки якому користувачі здійснюють свої функції та приймають своєчасні управлінські рішення, адаптовані до зовнішнього та внутрішнього середовища банку. Від об'єктивного і достовірного інформаційного забезпечення багато в чому залежить успіх прийнятих рішень, що ґрунтуються на сукупності висновків про результати комплексного аналізу й обробки різноманітної інформації.

Систематизація даних зовнішньої та внутрішньої інформації дозволяє створити цілісну систему інформаційного забезпечення, зорієнтовану на ефективне управління фінансовою стійкістю банківської системи.

Розглядаючи таку складову стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи, як фінансова безпека банків, слід відмітити, що вона повинна бути спрямована на нейтралізацію негативного впливу зовнішніх і внутрішніх чинників та досягнення певного ефекту від проведених заходів.

Фінансову безпеку банків доцільно розглядати на двох рівнях, тому що банківська система має дворівневу структуру. При оцінці відповідності банківської системи критеріям і стратегії фінансової безпеки, на думку фахівців, доцільно виділяти три взаємопов'язаних аспекти: загальна оцінка життєздатності системи; оцінка ролі центрального банку у банківській системі, його законодавчих функцій і надійності практичного механізму їх реалізації; оцінка здатності банківської системи

до взаємодії як між її окремими суб'єктами, так і з державними та громадськими центрами з приводу вироблення стратегічних і короткострокових цілей розвитку економіки [146, с. 150].

З точки зору проблеми, що досліджується, головною метою фінансової безпеки банків є забезпечення стійкого функціонування банківської системи в умовах, які постійно змінюються, її взаємодії з екзогенним та ендогенним середовищами, виявлення і нейтралізація зовнішніх та внутрішніх загроз стійкому функціонуванню банківської системи, організація протидії цим загрозам, мінімізація наслідків їх впливу.

Антикризове управління банківською системою передбачає систему управлінських заходів та рішень щодо діагностики, попередження, нейтралізації та подолання криз і їх причин на усіх рівнях банківської системи.

Система антикризового управління має властивості, які надають особливий механізм управлінню: гнучкість і адаптивність, здатність до диверсифікації та своєчасного ситуаційного реагування, а також можливість ефективно використовувати потенціал банківської установи та неформальні методи управління [77, с.12].

Залежно від цілей існують різні стратегії антикризового управління, але для кожної з них важливе своєчасне розпізнання кризової ситуації, визначення причин, симптомів і факторів кризи. Антикризове управління актуалізує функціональні аспекти щодо виявлення та подолання причин, які протистоять оздоровленню банківської системи та відновленню її платоспроможності.

Індивідуальність банківської системи вимагає об'єднання діагностики фінансового стану з проведенням заходів превентивної санації. У цьому розумінні деталізація поняття “криза” пояснює процесуальну сторону антикризового управління, оскільки фази кризи і стадії кризових ситуацій обумовлюють стадії антикризових заходів, а не навпаки [66, с.144-151].

Як було зазначено, система управління ризиками як складова частина входить до загальної системи стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи. У стратегічному управлінні фінансовою стійкістю банківської системи суттєву роль відіграє організована система ризик-менеджменту, що базується на науково обґрунтованій методології, предметно адаптованій до реалій банківської діяльності, передових технологіях та світовому досвіду управління ризиками. В умовах глобалізації та інтеграції банківського бізнесу, посилення конкурентної боротьби та збільшення загроз кредитної безпеки постають завдання підвищення власної фінансової стійкості,

оптимізації співвідношення конкуруючих характеристик – ризику та дохідності.

З метою раціонального використання вкладених коштів та підвищення їх ефективності використовуються основні прийоми ризик-менеджменту, які передбачають максимізацію вартості коштів, внесених акціонерами, стійке і стабільне отримання прибутку від банківської діяльності, забезпечення повернення депозитних коштів клієнтам при збереженні оптимального рівня ризику. Реалізація зазначеної мети можлива за рахунок організації ефективного управління та контролю за банківською діяльністю, що фокусується на управлінні фінансовими ризиками банків, які притаманні банківській діяльності і повинно бути ключовим напрямом у системі стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи.

Система управління ризиками – це науково-методичний комплекс заходів щодо управління банківською системою, націленого на виявлення та оцінку ризику, використання специфічних прийомів і методів з метою створення умов для стійкого функціонування, максимізації капіталу, виконання вимог клієнтів і партнерів банку та забезпечення прибуткової діяльності [175, с. 22].

З цього визначення випливає, що прибуткова діяльність та система управління ризиками є складовими забезпечення фінансової стійкості. Тому можна стверджувати, що банківський ризик-менеджмент є однією із складових у системі стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи, адже він передбачає систему, яка охоплює усі спектри діяльності банків та використовує комплекс методів управління ризиками (ідентифікація, оцінка, управлінський вплив та контролінг).

Слід зазначити, що в Україні зарубіжні методології та моделі ризик-менеджменту вимагають перегляду позицій щодо прив'язки їх до існуючих економічних реалій. З цього приводу слід навести вислів керівника кредитного департаменту американського банку “Chase”: “Для нашего портфеля мы разрабатываем сценарий глубокой экономической рецессии; для портфеля такого состава, которые в прошлом характеризовались наибольшими потерями, тестируем. Далее мы исходим из уровня дефолта наших клиентов (выше фактического в условиях рецессии) и оцениваем ситуацию по истечению двух лет, стараясь понять, насколько плохой она может быть в итоге” [169]. Отже, можна відмітити, що ризик-менеджмент має результативність тільки при комплексному системному підході до виявлення та мінімізації ризиків, що впливають на фінансову стійкість.

Система управління ризиками, на наш погляд, повинна бути зорієнтована на вирішення таких завдань:

- забезпечення оптимального співвідношення між дохідністю банківських операцій та їх ризикованістю;
- підтримка ліквідності банківських надходжень на достатньому рівні за умови оптимізації обсягу прибутку;
- забезпечення встановлених норм достатності капіталу.

На сьогоднішній день все більш важливими для банків стають такі види ризику, які безпосередньо не пов'язані з проведенням банківських операцій. До них слід віднести ризики, пов'язані з репутацією банків, з конкуренцією в банківській системі, операційні та ін.

Отже, при вирішенні проблем управління фінансовими ризиками доцільно взяти за основу розробку методики управління окремими видами ризику з метою виявлення, локалізації, вимірювання та контролю за ризиками, мінімізації їх впливу.

Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що стратегічне управління фінансовою стійкістю передбачає розробку стратегій динамічного розвитку банківської системи на основі такого стратегічного набору: методологія забезпечення фінансової стійкості банківської системи, фінансова безпека, система антикризового управління, управління ризиками.

Для розробки певних стратегій стійкості необхідно використовувати способи і прийоми, за допомогою яких доцільно проводити консолідований аналіз екзогенних та ендогенних факторів, що впливають на фінансову стійкість, а також стратегічне планування. Механізм узгодженості тактичних стратегічних рішень, інтегрований контроль заходів щодо реалізації цих рішень і можливість їх своєчасного коригування.

1.3. НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ, СТАБІЛЬНОСТІ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

Протягом останнього десятиріччя проблема збереження фінансової стабільності набуває все більшої гостроти. З цього приводу у багатьох країнах центральні банки виконують роль відповідального органу або координатора національних програм з оцінки стабільності фінансової системи.

Слід зазначити, що ступінь розвитку фінансової системи та її основного елемента – банківської системи, характер та ефективність

грошово-кредитної політики і фінансової політики великою мірою визначають реальні можливості української економіки при вирішенні питань стійкого і довготривалого розвитку країни, підвищення конкурентоспроможності, участі країни в світових інтеграційних процесах.

Банківська система – це одна з невід’ємних складових механізму сучасної ринкової економіки. Основою структурної побудови банківської системи є комерційні банки, які володіють інструментарієм впливу на фінансову, інвестиційну, виробничу та інші сфери економіки.

Стійкість банківської системи – одна з найбільш важливих умов розвитку національної економіки. Стійкість, прозорість та прогнозованість розвитку банківської системи дозволяють з більшою ймовірністю визначати основні напрямки її діяльності, підвищувати їх привабливість для інвесторів та інших суб’єктів господарювання.

На нашу думку, для встановлення взаємозв’язку між фінансовою стійкістю, стабільністю та ефективністю банківської системи необхідно дослідити основні підходи до визначення цих категорій.

Стабільність банківської системи визначається не тільки конкурентоспроможністю, а також сукупним рівнем ризиків, які притаманні банківській діяльності. Дослідженню економічної сутності і необхідних передумов для функціонування стабільної банківської системи присвячено ряд наукових робіт вітчизняних та зарубіжних авторів.

Так, А. Бахолдін розглядає фінансову стабільність у зв’язку з грошовою стабільністю: “...збереження грошової стабільності забезпечує необхідні умови для досягнення фінансової стабільності, тому що незмінність цінних пропорцій та збалансування макроекономічних параметрів є важливими передумовами для стабільності економіки. Збереження фінансової стабільності, яка забезпечує умови для стійкої роботи фінансових ринків та інституцій, надійного функціонування платіжної системи та системи нагляду, доцільно розглядати як передумову грошової стабільності” [14, с. 59-61].

Падо Шіюпа визначає фінансову стабільність як комплексне поняття з багатьма гранями: “...стан, при якому фінансова система може витримувати порушення і при цьому не допускати кумулятивних процесів, які можуть завдавати шкоди накопиченням для інвестування та обробки платежів в економіці” [202]. На наш погляд, наведене визначення є досить розпорошеним.

А. Гарсія Херреро, Д. Навія Симон пов’язують фінансову стабільність з виникненням банківських криз та повільною зміною ціни активів [167].

П. Шпіка визначає фінансову стабільність як процес, який включає достовірну оцінку фінансових ризиків та ефективну систему управління ними, використовуючи новаторський підхід [174].

Серед вітчизняних дослідників слід відмітити роботи О. Барановського та Л. Стрельбицької [11; 158]. На їх думку, основним джерелом небезпеки для фінансової стабільності банківської системи є перш за все порушення банками вимог до їх діяльності, які встановлюються діючим законодавством, що в свою чергу спричиняє виникнення ризиків у їхній діяльності.

В. Козюк категорію глобальної фінансової стабільності розглядає з точки зору макроекономічних аспектів і пропонує таке визначення: “Глобальна фінансова стабільність – це розвиток фінансового сектору, який би сприяв довгостроковому зростанню глобальної економіки в цілому, забезпечив безперешкодне фінансування дефіцитів платіжних балансів із приватних джерел, створив рамкові умови для запобігання кризовим ситуаціям у фінансово-банківській та валютно-курсовій сферах окремих країн і їх поширенню в інші країни із збереженням принципу мобільності капіталів для аколаційної ефективності економіки та гнучкості валютних курсів як фактора уникнення суперечливих монетарних цілей центробанків”[91].

Можна відмітити, що практично усі науковці категорію “фінансова стабільність банківської системи” зводять до створення дієвого механізму, який би запобігав виникненню банківських криз та подальшому розвитку економіки країни. Однак при цьому немає універсального визначення, в якому розкривалися б основні функції, завдання, критеріальні ознаки фінансової стабільності та індикатори її оцінки [78].

Концепція фінансової стабільності виникла порівняно недавно – після того, як у 1990-х роках у світі відбулося ряд системних фінансових криз. В умовах бурхливого розвитку процесів економічної глобалізації, лібералізації руху капіталу, відкриття національних ринків фінансових послуг для іноземного капіталу накопичувалися фінансові дисбаланси, які час від часу завершувалися потужними фінансовими кризами.

На сучасному етапі у світовій практиці постійне спостереження за фінансовою стабільністю банківської системи є важливим напрямком діяльності центральних банків, яке повинне стати інформаційно-аналітичною складовою їх діяльності, що підвищує прозорість і передбачуваність грошово-кредитної політики.

Діяльність центрального банку у сфері моніторингу фінансової стабільності відображається у відповідних розділах його статистичних оглядів та програмах діагностики банківської системи [180, с. 43].

Підготовка оглядів фінансової стабільності є відносно новим напрямком діяльності центральних банків. Слід зазначити, що перші такі огляди були підготовлені центральними банками у середні 1990-х років у Великобританії і країнах Скандинавії, що значною мірою пов’язано з банківськими кризами [183]. При цьому більшість країн

у роботі над оглядами дотримується міжнародних стандартів, зокрема використовують показники фінансової стабільності, розроблені МВФ і Світовим банком [79].

Крім того, МВФ провів опитування центральних банків та інших регулюючих органів різних країн з метою визначення найбільш важливих показників моніторингу системних ризиків у фінансовій системі та банківському секторі. Зазначені індикатори отримали назву “показники фінансової стійкості” (FSI’s – Financial Soundness Indicators), або ПФУ [180].

Перелік показників фінансової стійкості складається з двох частин:

- перша – базові показники, які забезпечують необхідний мінімум для аналізу фінансового сектора та розраховуються тільки за даними звітності банків;
- друга – додаткові показники, які розраховуються на основі звітності банків та інших суб’єктів фінансового ринку (табл. 1.5).

Таблиця 1.5

**Система показників фінансової стійкості банківської системи
[70, с. 132]**

№ пор.	Група показників	Показники
Основна група показників (Core Set)		
1	Показники достатності капіталу	- відношення капіталу до зважених з урахуванням ризику активів; - відношення капіталу першого рівня до зважених з урахуванням ризику активів
2	Показники якості активів	- відношення простроченої заборгованості до загального обсягу наданих кредитів; - відношення простроченої заборгованості, за винятком резервів, до капіталу; - галузева структура кредитного портфеля; - відношення великих ризиків (кредитних, валютних, позабалансових зобов’язань) до капіталу
3	Показники дохідності і рентабельності	- рентабельність активів; - рентабельність капіталу; - відношення чистих процентних доходів до валового доходу; - відношення непроцентних доходів до валового доходу
4	Показники ліквідності	- відношення ліквідних активів до сукупних активів; - відношення ліквідних активів до короткострокових зобов’язань
5	Показники чутливості до ринкового ризику	- структура активів за термінами; - структура зобов’язань за термінами; - відношення чистої валютної позиції до капіталу

№ пор.	Група показників	Показники
Додаткові показники (Encouraged Set)		
6	Загальний стан банківських установ	- відношення капіталу до активів; - географічна структура кредитного портфеля; - відношення сукупних вимог похідних фінансових інструментів до капіталу; - відношення сукупних зобов'язань похідних фінансових інструментів до капіталу; - відношення доходів від торгівлі цінними паперами до сукупного доходу; - відношення витрат на утримання персоналу до непроцентних доходів; - різниця між ставками за кредитами і депозитами; - відношення банківських депозитів до кредитів; - відношення кредитів в іноземній валюті до загального обсягу кредитів. - відношення зобов'язань в іноземній валюті до загального обсягу зобов'язань; - відношення чистої позиції за акціями до капіталу
7	Показники ринкової ліквідності	- середня різниця між ціною попиту і пропозицією на ринку цінних паперів; - середньоденний показник обороту на ринку цінних паперів

При цьому слід зазначити, що рекомендований МВФ перелік показників фінансової стабільності достатньо повно характеризує діяльність комерційних банків з точки зору їх мікроекономічної ефективності.

Узагальнення та аналіз існуючих підходів до розробки індикаторів стійкості банківської системи дозволить їх структурувати таким чином. По-перше, це індикатори, які оцінюють виконання банківською системою основних функцій на макроекономічному рівні. У зазначену групу доцільно включати такі показники:

- динаміки розвитку банківської системи (капітал, активи, кредити, депозити), співвідношення з макроекономічними показниками розвитку країни (ВВП, доходи населення);
- динаміки питомої ваги активів банківської системи у ВВП щодо рівня монетизації економіки;
- індексів перерозподілу ресурсів між контрагентами, перерозподілу ресурсів за термінами, трансформації ресурсів за термінами;
- стану розрахунків в економіці: структура дебіторської та кредиторської заборгованості підприємств і організацій, коефіцієнт монетизації

економіки, обсяг картотеки за банківськими рахунками клієнтів, неоплаченої при відсутності коштів на кореспондентських рахунках банків, обсяг неоплаченої картотеки на кореспондентських рахунках банків.

По-друге, це індикатори, за допомогою яких можна оцінити ефективність банківської системи: достатність капіталу, якість активів, дохідність та прибутковість, ліквідність, чутливість до ризику. У зазначену групу доцільно також віднести такі показники: відношення великих ризиків до капіталу, спред між ставкою за кредитами і депозитами, відношення чистої відкритої позиції за акціями до капіталу.

По-третє, це індикатори, які оцінюють здатність банківської системи протистояти дії внутрішніх і зовнішніх чинників: рівень концентрації банків, залежність банківської системи від міжбанківських кредитів, питома вага кредитного портфеля у активах, мультиплікатор розширення депозитної бази, питома вага іноземного капіталу в банківській системі.

У цілому слід зазначити, що в країнах з розвинутою економікою зазначені індикатори мають оптимальні значення, які підтверджують стійкість банківської системи. В умовах неспівпадання темпів розвитку економіки України з темпами розвитку банківської системи ці індикатори повинні коригуватися з урахуванням динаміки і циклічності етапів розвитку ринкових відносин у державі.

Національний банк України визначає індикатори фінансової стабільності на основі методології Міжнародного валютного фонду, викладеної в Довіднику з компіляції індикаторів фінансової стабільності (2006). Дані складаються та поширюються за 12 основними та 10 рекомендованими індикаторами фінансової стабільності (ІФС) депозитних корпорацій (банків) [56].

У практиці формування складних систем, якою є банківська система, велика увага приділяється оцінці фінансової стабільності. У контексті категоріального визначення, на наш погляд, фінансовою стабільністю банківської системи слід вважати міру повноти і якості вирішення завдання, яке поставлена перед банківською системою, виконання нею своєї місії, що забезпечує досягнення позитивного фінансового результату. Фінансова стабільність характеризує фактичний ступінь досягнення результату функціонування, заданого функцією системи.

Для оцінки функціонування банківської системи необхідно використовувати терміни, критерії і показники. Критерій (цільова функція системи) являє собою ознаку, за якою визначається оцінка відповідності функціонування системи поставленій меті та оцінка варіантів системи [78].

При моніторингу фінансової стійкості банківської системи слід розглядати критерії контролю за процесом фінансової нестійкості. Це обумовлює різні методології оцінки та прогнозування, а саме:

- для показників грошової стійкості (темтів інфляції) – розробка перспективного планового показника (кількісний орієнтир чи діапазон);
- для оцінки фінансової стійкості – прогноз, який базується на різних варіантах моделювання, стрес-тестуванні, експертних оцінках.

Фінансова стійкість банківської системи – це стан, у якому банківська система здатна задовільно виконувати такі функції:

- банківська система ефективно і безперервно сприяє міжчасовому руху ресурсів;
- майбутні ризики визначаються та оцінюються з прийнятною точністю при відносно успішному управлінні ризиками;
- банківська система здатна без проблем адсорбувати несподівані події і шоки фінансової системи та реальної економіки.

Отже, до основних критеріальних ознак фінансової стійкості банківської системи належать такі:

- забезпечення фінансової стійкості та ефективності банківської системи;
- механізм та інструментарій впливу центрального банку на характер і величину ризиків у банківській системі;
- система управління ризиками та їх мінімізації в банківській системі (пруденційні вимоги Базеля II);
- зростання банківського бізнесу та активізація конкурентної боротьби;
- капіталізація банківської системи.

Розглядаючи категорію фінансової стійкості банківської системи, слід враховувати її критеріальні ознаки, які ініціюються як регулятором, так і безпосередньо банками.

Слід зазначити, що показники (цільові орієнтири системи) використовуються не тільки для того, щоб задовольнити вимоги банківської системи, а також і вимоги, які висувають споживачі банківських продуктів. Це досягається шляхом встановлення екстремальних (максимальних, мінімальних) значень критеріїв. Система показників умовно поділяється на дві групи. Перша включає характеристики динаміки процесів у системі, друга – споживчі оцінки при реалізації системи. Для кожної групи можна сформулювати оптимізаційну задачу.

Обґрунтовуючи систему індикаторів для оцінки фінансової стійкості банківської системи, доцільно використовувати принцип системності дослідження, який передбачає облік ієрархії зв'язків

об'єкта, що вивчається, із сукупністю елементів економічної системи [112].

На наш погляд, індикатори оцінки фінансової стійкості банківської системи доцільно представити системою показників двох рівнів (рис. 1.16).

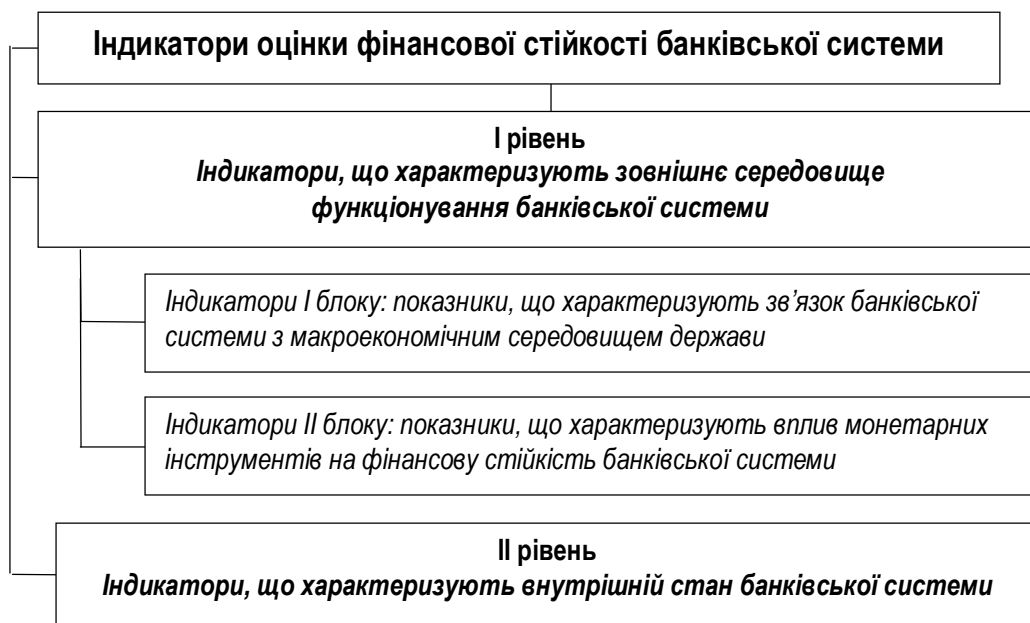

Рис. 1.16. Індикатори оцінки фінансової стійкості банківської системи

Якщо розглядати індикатори I рівня, слід пам'ятати, що їх оцінка базується на показниках, які характеризують вплив банківської системи на економічне зростання в державі і навпаки вплив останніх на фінансову стійкість банківської системи України. Зазначені показники відображені на рис. 1.17.

Можна відмітити, що наведені показники I рівня дають уявлення про місце банківської системи в економіці держави та оцінити її вклад у процесах економічного зростання.

Для банківської системи високий рівень інфляції обмежує обсяг кредитних операцій, тобто банкам не вигідно бути кредиторами, тому що дебітори отримують вигоду в результаті знецінення грошових коштів, отриманих як кредит.

Темпи зростання ВВП – це основний показник розвитку економіки держави. Оцінку ВВП доцільно проводити за рахунок кількісних та якісних показників. До них належать показники питомої ваги державних витрат та основних їх елементів, питомої ваги експорту у ВВП,

питомої ваги заробітної плати у ВВП. Відповідно до закону Харрода-Домара [140] кожен процент зростання ВВП має власну інвестиційну ціну. Тому порівняння показників зростання інвестицій, зокрема банківських, що вкладаються в економіку, та показників зростання ВВП дає адекватну оцінку якісного зростання ВВП.

Рис. 1.17. Показники, що характеризують зв'язок банківської системи з макроекономічним середовищем держави

Необхідно зазначити, що одним із напрямків функціонування банківської системи є забезпечення ресурсами реального сектору економіки. Завдяки банківським ресурсам відбувається перетікання капіталу із галузей з низькою рентабельністю до високорентабельних галузей. Каталізатором зазначеного процесу є інвестиційна діяльність усіх суб'єктів економіки. Відповідно до зазначеного оцінку умов для розвитку банківської системи доцільно проводити на основі показників торговельного балансу.

Індикатори II рівня дозволяють оцінити вплив монетарних інструментів на фінансову стійкість банківської системи (рис. 1.18).

Рис. 1.18. Показники, що характеризують вплив монетарних інструментів на фінансову стійкість банківської системи

Слід відмітити, що процес забезпечення економіки фінансовими ресурсами характеризується коефіцієнтом монетизації. Мінімальним значенням цього показника вважається 30 %. Аналіз грошової маси та грошової бази здійснюється за допомогою показників, що характеризують структуру грошових агрегатів, а також їх порівняння з аналогічними показниками економік розвинених країн.

У свою чергу вклад банківської системи у рівень монетизації економіки може бути оцінений на підставі таких показників:

- питомої ваги грошової бази, яка присутня в економіці держави і забезпечує товарообіг у загальній грошовій масі;
- питомої ваги безготівкових коштів у загальній грошовій масі;
- питомої ваги грошової бази, що знаходиться в банківській системі другого рівня, у грошовій базі в широкому розумінні;
- співвідношення грошової бази банківських установ та суми готівкових грошей поза банками;
- темпів зростання коштів банківських установ у порівнянні з темпами зростання коштів держави та населення.

Головним показником, який оцінює емісійну активність банківської системи, є показник кредитно-депозитної мультиплікації, який

виступає основним інструментом формування грошової маси. При цьому оцінюється питома вага, що забезпечує кредитну емісію, у грошовій базі в широкому розумінні; коефіцієнти мультиплікації; темпи зростання грошової бази, що забезпечує кредитну емісію, у порівнянні з темпами зростання грошової бази Національного банку України та темпами зростання готівкових грошей поза банками.

Щодо показників, які характеризують рівень та умови рефінансування банківських установ, то за допомогою їх Національний банк України має можливість регулювати ліквідність банківської системи. Найбільш вагомим з них є рівень процентної ставки, за допомогою якої визначаються обсяги рефінансування. Ефективність впливу ставки рефінансування можна оцінити, порівнюючи її з річною середньозваженою процентною ставкою за кредитами, наданими в економіку. Чим більше зазначений показник, тим актуальніше для банків застосування процедури рефінансування.

Ставки та обсяги депозитних операцій НБУ та кількість допущених до цих операцій банків є показниками, що характеризують можливість та вигоду комерційних банків, яку вони отримують у результаті розміщення вільних коштів.

Отже, показники II рівня характеризують фінансову стійкість банківської системи з точки зору ефективності застосування монетарних інструментів центральним банком.

Індикатори, що характеризують внутрішній стан банківської системи, передбачають оцінку фінансової стійкості, виходячи із дослідження таких показників: показники, що відображають масштаб банківської системи; показники стійкості, ліквідності банків; показники, що характеризують рівень насиченості банківськими послугами економіки та регіонів; структурні показники активів та пасивів, рентабельність банківської системи (рис. 1.19).

Методологічне значення показників масштабу обумовлене бурхливим припливом іноземного капіталу в банківську систему України, що спричинило підвищення рівня конкуренції між банками [76]. Тому порівняння зазначених показників з аналогічними в інших країнах дозволить адекватно оцінити ступінь конкурентноздатності вітчизняного ринку банківських послуг.

Завдяки оцінці показників, що характеризують рівень концентрації та насиченості банківськими послугами, можна визначити ступінь монополізації банківського сектору та неоднорідність розвитку регіональних банківських систем [82]. Через те, що в Україні регіони за рівнем економічного розвитку неоднорідні, необхідно велику увагу приділяти пропорційності розвитку регіональних банківських систем.

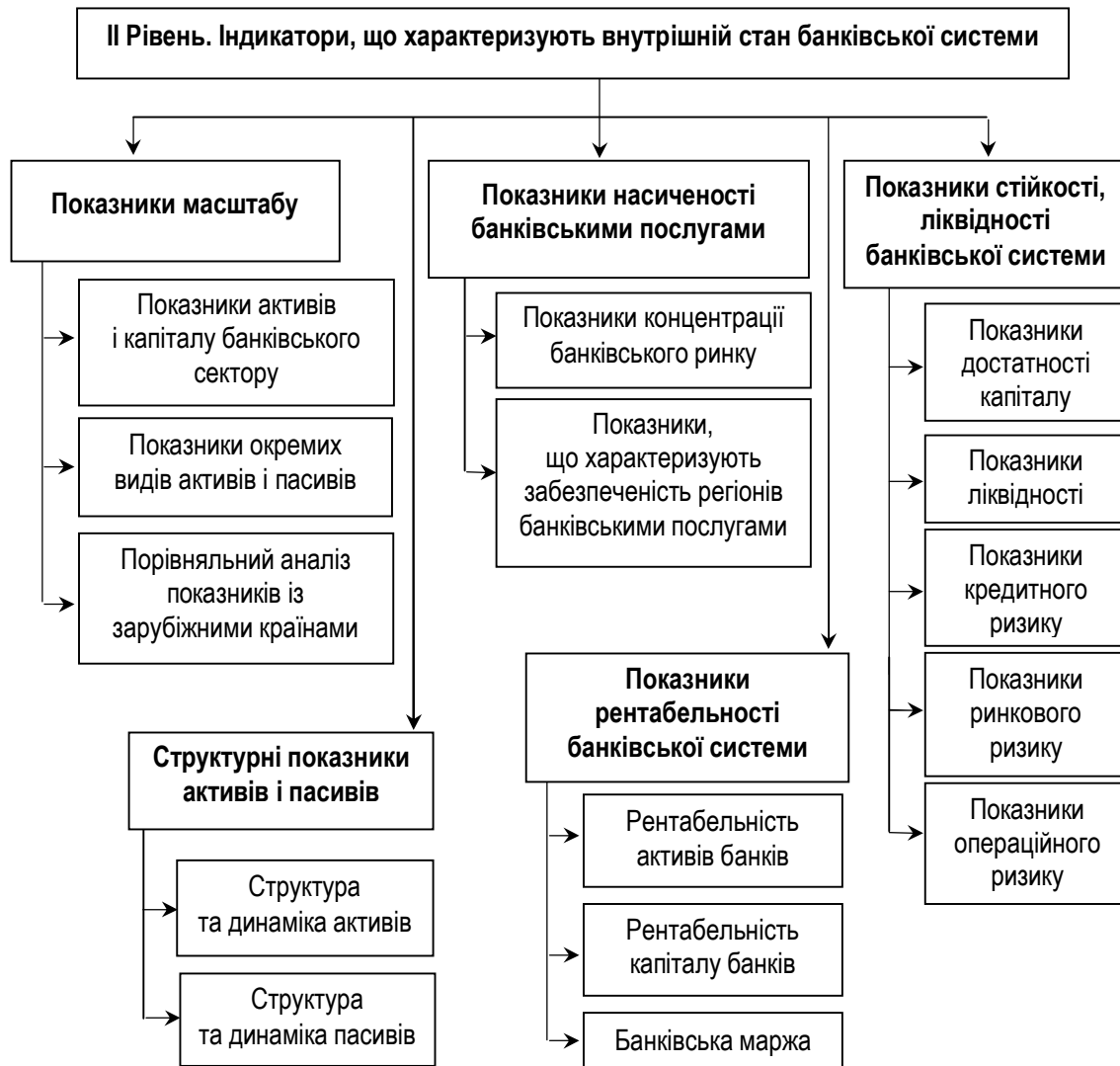

Рис. 1.19. Показники, що характеризують внутрішній стан банківської системи

Показники, що характеризують стійкість і ліквідність банківської системи, можна віднести до макропруденційних. Вони визначаються Міжнародним валютним фондом як показники надійності та стабільності фінансових установ [72]. До них належать показники достатності капіталу, ліквідності, кредитного ризику, ринкового та операційного ризиків.

Показники структури активів і пасивів банківської системи слід розглядати в динаміці з метою виявлення тенденцій, основних напрямків, трендів розвитку банківського сектору. Зокрема, при дослідженні структури пасивів банків України можна помітити, що спостерігається стійка тенденція зростання питомої ваги вкладів фізичних осіб, зниження питомої ваги коштів суб'єктів господарювання на поточних

рахунках та їх зростання на депозитних рахунках, наявність більшого обсягу коротких пасивів.

При аналізі структури активів виявлена тенденція до зростання кредитної активності у докризовому періоді (табл. 1.6).

Таблиця 1.6

Темпи приросту основних статей активів і пасивів банків України, %*

№ пор.	Назва статті	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
1	Кредити надані	45,6	57,1	32,3	60,9	72,5	80,0	62,96	-5,68
2	Кредити, надані суб'єктам господарювання	43,8	51,7	25,7	49,6	53,9	64,7	74,68	0,51
3	Кредити, надані фізичним особам	137	172	64,4	127	134,5	97,6	71,17	-17,2
4	Проблемні кредити	13,4	18,3	25,8	7,4	31,8	42,7	у 3 рази	у 4 рази
5	Строкові кошти суб'єктів господарювання	31,1	68,7	47,9	74,3	40,5	43,8	35,36	-31,3
6	Строкові кошти фізичних осіб	75,3	75,9	33,5	66,4	48,1	53,5	39,41	-11,4

*Складено за Основними показниками діяльності банків України: [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/Dynamics/2001-last.htm.

Як свідчать дані табл. 1.6, найбільш проблемними для банківської системи були 2004 та 2009 роки, що зумовлено банківською кризою в Україні.

Якість кредитного портфеля банків оцінюється за допомогою структурних показників, які визначаються як обсяги і питома вага виданих кредитів та коштів, що інвестуються в основний капітал, у розрізі галузей промисловості. Сьогодні на ринку банківського капіталу практично відсутні банки з якісно диверсифікованим роздрібним кредитним портфелем, що обумовлено залежністю банків від крупних позичальників.

Щодо показників фінансових результатів, то у багатьох банках вони недостатні для створення резервів при розширенні масштабів кредитування. Обмеження в наданні кредитів та високі процентні ставки призводять до втрати клієнтської бази та недоотримання очікуваного доходу. Отже, найбільш надійних позичальників мають іноземні

та українські банки з державною участю. Показниками фінансового результату є рентабельність активів; рентабельність капіталу банків, банківська маржа (табл. 1.7).

Таблиця 1.7

Темпи приросту основних показників фінансових результатів банків України, %*

№ пор.	Показники	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
1	Прибуток	28,8	20,7	52,7	71,8	90,9	59,7	10,3	–
2	Рентабельність активів	–	–18,2	2,9	22,4	22,9	–6,8	–0,3	–
3	Рентабельність капіталу	6,3	–4,5	10,8	23,3	30,1	–6,3	–0,3	–
4	Чиста процентна маржа	–13,6	–3,7	–15,2	–	8,1	–5,1	5,4	17,2
5	Чистий спред	–14,8	–3,2	–18	1,04	–	–7,8	2,4	2,1

*Складено за Основними показниками діяльності банків України: [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/Dynamics/2001-last.htm.

Зазначена система показників II рівня може бути доповнена показниками, що характеризують функціонування економіки, що склалася під впливом діяльності банківської системи. Цей рівень являє собою порівняльний аналіз показників банківської системи та реального сектору економіки [75].

Характерною ознакою сучасного етапу світового розвитку є глобалізація економічних і політичних процесів у всіх країнах, що суттєво впливає на розвиток банківської системи. До чинників, які визначають розвиток банківської системи в епоху глобалізації, належать [109]:

- розвиток транснаціональних корпорацій і їх мережі у світі, що призводить до збільшення потреб у банківському обслуговуванні, зокрема в нових його формах;
- стратегія розвитку, тактика і захист від ризиків, які банки визначають, орієнтуючись не тільки на національну економіку, але і на зміни економічної ситуації у світі;
- уніфікація нефінансового, фінансового і банківського секторів на внутрішньому і світових ринках. При цьому слід враховувати, що всередині країни фінансово-банківська система здійснює акумуляцію і перерозподіл фінансових ресурсів на національному рівні, а міжнародний ринок капіталів перетворюється на самостійний чинник розвитку світової економіки;

- національна економіка не може бути повністю закрита для іноземного капіталу. Все більше банків створюють свої філії за кордоном, а це призводить до посилення конкуренції. Розширення мережі філій пов'язане із збільшенням кількості міжнародних банківських корпорацій, які пов'язані з обслуговуванням ТНК;
- збільшення наукоємних галузей призводить до того, що інвестування та кредитування їх негативно впливає на прибутки і строки повернення;
- збільшення кількості і якості інформаційних послуг, що надаються клієнтам, стає одним із чинників конкурентоспроможності на ринку банківських послуг.

Виходячи із вищеперелічених чинників, можна зробити висновок про необхідність перегляду питань щодо оцінки ефективності банківської системи в умовах глобальної конкуренції.

Економічна ефективність – це інтегроване поняття, яке комплексно характеризує банківську діяльність та вимірюється за співвідношенням певних показників [130]. При цьому слід зазначити, що економічну ефективність функціонування банківської системи доцільно розглядати через оцінку конкурентних позицій кожного банку на ринку банківських послуг та визначення, наскільки ефективність банківської діяльності відповідає ефективності інших галузей економіки.

Ефективність банківської діяльності розглядається на трьох організаційно-функціональних рівнях – система банків другого рівня, окрема банківська установа та структурний підрозділ банку. Між цими рівнями існує тісний взаємозв'язок і кожен із них впливає на результати діяльності як вищого, так і нижчого рівня. Щоб визначити ефективність функціонування банківської системи, потрібно виділити фактори, які необхідні для цього.

При аналізі банківської ефективності враховується вплив специфічних особливостей окремих країн на діяльність їхніх банків, зокрема структури економіки, характеру макроекономічної політики, специфіки структурних та інституційних реформ у фінансовому секторі та ін.

На рівень ефективності банків впливає структура власності у банківській системі, основні зміни в операційній діяльності, питома вага банків на ринку депозитів, капіталізація банків. При цьому слід зазначити, що у більшості країн Центральної і Східної Європи вагомі позиції у банківських системах належать банкам з іноземним капіталом. Тому фактори, що розглядаються, в національних банківських системах відповідної держави визначаються банками з іноземним капіталом та характером їх розвитку.

Для розрахунку кількісних параметрів ефективності банківської системи використовують систему таких показників:

- *показники операційної ефективності*: відношення величини витрат до величини доходів за відповідний період; відношення величини витрат до середньорічної величини активів; щорічна динаміка величини витрат; відношення комісійного доходу до середньорічної величини активів; відношення процентного доходу до середньорічної величини активів;
- *показники рентабельності*: рентабельність чистого прибутку; рентабельність власного капіталу; рентабельність активів; загальна рентабельність.

При розрахунках технічних показників встановлюються кількісні параметри для оцінки ефективності діяльності.

Як свідчать дані табл. 1.8, показники операційної ефективності банківської системи України демонструють неефективність діяльності банків України. Зокрема, негативної тенденції набуває збільшення витрат на проведення активних операцій. При цьому дохідність операцій збільшується, про що свідчить показник співвідношення процентного доходу до середньорічної величини активів.

Таблиця 1.8

Показники операційної ефективності банківської системи України

Показники	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
Відношення величини витрат до величини доходів	93,7	92,1	90,0	90,29	94,0	126,89
Відношення величини витрат до середньорічної величини активів	13,2	11,4	10,6	12,67	14,48	18,37
Відношення комісійного доходу до середньорічної величини активів	3,3	2,6	2,4	2,6	2,5	1,6
Відношення процентного доходу до середньорічної величини активів	9,6	8,6	8,6	10,46	11,1	12,1

*Складено за даними: Основні показники діяльності банків України: [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/Dynamics/2001-last.htm.

Рентабельність, на відміну від прибутку, більш повно відображає кінцеві результати діяльності і показує співвідношення економічного ефекту із залученими та розміщеними ресурсами банку. Щодо показників рентабельності банків України, то вони мають тенденцію до зниження (табл. 1.9).

Таблиця 1.9

Показники рентабельності українських банків*

Показники	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
Рентабельність чистого прибутку	6,7	8,55	11,05	10,75	6,34	-1,19
Рентабельність власного капіталу	8,43	10,39	13,52	12,67	8,51	-32,52
Рентабельність активів	1,07	1,31	1,61	1,5	1,03	-4,38
Загальна рентабельність	6,3	7,9	9,9	13,95	9,15	-17,7

*Складено за Основними показниками діяльності банків України: [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/Dynamics/2001-last.htm.

При аналізі ефективності діяльності банків необхідно оцінити, наскільки ефективність банківської діяльності відповідає ефективності інших галузей економіки. Зазначена оцінка дозволяє визначити позиції українських банків у внутрішній економіці.

Таблиця 1.10

Динаміка рентабельності за видами економічної діяльності, %*

Види економічної діяльності	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.
Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	7,3	9,2	6,9	14,0	7,4
Промисловість	1,9	2,9	3,1	3,1	0,4
Будівництво	0,6	0,3	1,0	0,4	-4,9
Оптова й роздрібна торгівля	2,7	3,8	2,6	4,2	-8,3
Готелі та ресторани	-1,8	0,3	-2,1	-1,2	-11,0
Транспорт та зв'язок	5,6	6,5	4,5	4,8	0,1
Фінансова діяльність	7,6	6,7	5,1	5,5	2,3
Операції з нерухомістю, здавання в найм та послуги юридичним особам	0,4	1,4	3,5	9,2	-3,2
Державне управління	-3,3	2,2	2,5	-	-
Освіта	7,1	6,1	16,4	4,3	4,0
Охорона здоров'я та соціальна допомога	0,4	1,0	-0,4	-1,4	-3,3
Колективні, громадські та особисті послуги	0,7	-1,0	2,0	-0,6	-9,8
Банківський сектор	6,3	7,9	9,9	9,7	5,9

*Складено за збірником "Діяльність підприємств – суб'єктів підприємницької діяльності", 2009.

Дані табл. 1.10 свідчать про те, що за показником загальної рентабельності позиції банківської системи знаходяться на рівні, який можна порівняти із середніми значеннями цього показника для таких видів економічної діяльності, як сільське господарство і освіта. При цьому рентабельність банківського сектора вища від середньої ефективності цього показника в економіці.

Фінансова сфера і банківська система мають стратегічне значення для розвитку економіки. Тому втрата національними учасниками можливості впливати на характер розвитку цих галузей значною мірою може призвести до втрати державою надійних фінансових джерел, які здатні зміцнити економіку та забезпечити її ефективну участь в глобальних процесах.

Отже, можна стверджувати, що між фінансовою стабільністю, ефективністю та стійкістю є логічний взаємозв'язок, який можна розглядати через систему єдиних критеріальних ознак та індикаторів оцінки з метою розробки в подальшому основних стратегічних напрямків розвитку банківської системи.

Виходячи із вищевикладеного, можна визначити функціональну залежність стійкості банків від індикаторів фінансової стабільності та ефективності діяльності:

$$F_s = f(Y_1, Y_2, Y_3, Y_4, Y_5, Y_6, Y_7, Y_8, Y_9, Y_{10}, Y_{11}, Y_{12}), \quad (1.1)$$

де F_s – функція фінансової стійкості банківської системи;

Y_1 – якість капіталу;

Y_2 – операційна ефективність;

Y_3 – кредитна політика;

Y_4 – депозитна політика;

Y_5 – рівень кваліфікації персоналу;

Y_6 – якість обслуговування;

Y_7 – стійкість клієнтської бази;

Y_8 – конкурентоспроможність банків;

Y_9 – управління ризиками;

Y_{10} – імідж банків;

Y_{11} – прозорість діяльності банків;

Y_{12} – грошова стабільність.

На основі встановленої функціональної залежності здійснюється експертна оцінка. Для оцінки стану банків група експертів розглядає кожний індикатор функції та оцінює його за шкалою від 0 до 1, де 0 – критично негативний рівень індикатора, 1 – найвища оцінка. Кожен експерт заповнює таку таблицю:

Індикатор																ОУ
Оцінка																

В останньому стовпчику таблиці виводиться загальний бал, який дорівнює сумі оцінок усіх індикаторів стійкості:

$$OY = \sum OY_i, \quad (1.2)$$

де OY – сумарна оцінка стійкості банків окремими експертами;
 OY_i – оцінка окремого індикатора стійкості.

Отримані бали складаються і діляться на кількість експертів, які брали участь в оцінці стійкості банків, тобто виводиться середній бал. Отриманий результат є кінцевою оцінкою фінансової стійкості банків. Шкала оцінок у даному випадку містить від 0 до 12 балів. Доцільно навести загальні оцінки отриманих значень:

- від 0 до 2 балів – банки є банкрутами або висока ймовірність банкрутства найближчим часом;
- від 2 до 4 балів – банки знаходяться у критичному стані або мають значні фінансові труднощі;
- від 4 до 6 балів – наявність фінансових, операційних та технічних проблем, уразливість банків при небажаній зміні економічної ситуації;
- від 6 до 8 балів – банки мають окремі недоліки у діяльності, які при їх неліквідації можуть призвести до фінансових труднощів;
- від 8 до 10 балів – банки стійкі, стабільні і можуть успішно долати коливання, що виникають в економіці;
- від 10 до 12 балів – банк фінансово стійкий щодо зовнішніх впливів.

На підставі експертної оцінки можна вивести функціональний вираз нестійкості банківських установ:

$$H_y = F(C_a, AP_c, RK_k, D_k, C_n), \quad (1.3)$$

- де H_y – функція нестійкості банківських установ;
- C_a – ринкова вартість активів. Якщо вона нижча від нуля або близька до нуля, банк слід вважати нестійким;
- AP_c – невідповідність або неспівпадання за строками активів та пасивів. Якщо у сумі вкладення перевищують зобов'язання на строк більш ніж 180 днів, банки доцільно вважати проблемними;
- RK_k – низька якість кредитного портфеля або однотипове його формування (кредитування споріднених осіб та інсайдерів);

- D_k – чинник достатності власного капіталу банків (реальна вартість капіталу);
 C_n – велика питома вага спекулятивних операцій в активах.

Через те, що існуючі методичні підходи до оцінки фінансової стійкості не передбачають визначення узагальненого показника, на підставі якого в подальшому можна встановлювати рівень ефективності прийнятих стратегічних рішень, пропонуємо розраховувати інтегральний показник фінансової стійкості.

На наш погляд, для узагальнюючої комплексної оцінки фінансової стійкості банківської системи доцільно використовувати метод середньої геометричної та динамічних середніх значень обраних коефіцієнтів для розрахунку [1, с. 93-98]. Він базується на визначенні коефіцієнтів за окремими показниками, коли одиницею вважається найвище значення даного індикатора. Отже, для розрахунку показника фінансової стійкості банківської системи можна використовувати формулу (1.4):

$$I_{fs} = \sqrt[n]{\prod_{i=1}^n \frac{K_i}{x_i}}, \quad (1.4)$$

де I_{fs} – інтегральний показник фінансової стійкості;

K_i – значення i -го коефіцієнта для розрахунку;

x_i – динамічне середнє значення i -го коефіцієнта для розрахунку;

n – кількість коефіцієнтів для розрахунку.

Вибір зазначених коефіцієнтів здійснений відповідно до їх репрезентативності, визначення та інформаційного забезпечення. Обмеженням є високий ступінь агрегування вихідних даних та можливість встановлення нормативного значення, що використовуються в даній методиці. Розрахунок показника інтегрального показника фінансової стійкості поданий у табл. 1.11.

Розрахунки, наведені у табл. 1.11, свідчать про те, що значення рівня фінансової стійкості банківської системи мають тенденцію до зменшення. Тому зазначені індикатори можуть бути сигналом можливої появи негативних явищ у банках, хоча при раціональному управлінні їх можна подолати без негативних наслідків для фінансової стійкості.

Таблиця 1.11

**Розрахунок інтегрального показника фінансової стійкості
банківської системи за 2004-2009 рр.**

№ пор.	Показники	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	Середнє значення показника
1	Коефіцієнт надійності	0,226	0,190	0,233	0,253	0,334	0,354	0,265
2	Коефіцієнт фінансового важеля	6,293	7,404	6,992	7,615	6,765	6,643	6,952
3	Коефіцієнт участі власного капіталу у формуванні активів	0,130	0,114	0,121	0,112	0,123	0,115	0,119
4	Коефіцієнт захищеності власного капіталу	0,475	0,456	0,436	0,404	0,323	0,578	0,445
5	Коефіцієнт захищеності дохідних активів	0,0723	0,066	0,0718	0,070	0,086	0,011	0,063
6	Коефіцієнт мультиплікатора капіталу	12,148	13,815	13,443	14,438	11,805	8,404	12,342
7	Відношення статутного капіталу до балансового	0,632	0,634	0,617	0,616	0,691	1,035	0,704
8	Співвідношення капіталу до депозитів	0,226	0,190	0,233	0,253	0,334	0,354	0,265
9	Коефіцієнт загальної ліквідності	1,220	1,184	1,186	1,168	1,206	1,309	1,212
10	Коефіцієнт ресурсної ліквідності зобов'язань	1,145	1,122	1,124	1,115	1,159	1,222	1,148
11	Рівень строкових депозитів у зобов'язаннях	0,419	0,436	0,402	0,339	0,308	0,269	0,362
12	Коефіцієнт платоспроможності	0,135	0,123	0,121	0,121	0,133	0,154	0,131
13	Коефіцієнт активності залучення ресурсів	0,863	0,881	0,875	0,884	0,871	0,869	0,874
14	Рівень використання залучених коштів у кредитні вкладення	1,192	1,168	1,466	1,762	2,218	2,298	1,684
15	Коефіцієнт кредитної активності	0,722	0,731	0,789	0,809	0,856	0,849	0,793
16	Інтегральний показник фінансової стійкості	0,967	0,792	0,817	0,833	0,877	0,808	0,849

Узагальнюючи вищеперераховане, слід відмітити, що основними проблемами банківської системи України на сьогодні є низька капіталізація, що призводить до зниження ролі банків як активних інвесторів та кредиторів економіки. Дефіцит довгих ресурсів також викликає дисбаланс у моделі залучення і розміщення коштів банків.

Специфічні риси банківської системи економіки, що об'єднує інституції, які надають послуги фінансового посередництва, при оцінці його діяльності визначають розгорнуту систему показників. У сукупності ці показники дозволяють отримати комплексну та надійну оцінку, по-перше, рівня фінансової стабільності та стійкості банківської системи в макроекономічному та регіональному розрізі, по-друге, ступеня конкурентоспроможності вітчизняної банківської системи у порівнянні з іншими державами, по-третє, встановити певні межі потенціального впливу банківської системи на економіку в цілому.

Як дієві заходи щодо забезпечення фінансової стійкості і стабільності банківських установ слід виділити:

- підтримку ціни грошових ресурсів відповідно до дохідності вкладень у реальне виробництво;
- диверсифікацію структури банківської системи як на державному, так і на регіональному рівні, тобто забезпечення відповідності структури банківської системи структурі реального сектору економіки шляхом формування системи різних за розміром банківських установ, розвитку банківської інфраструктури, розташування банківських установ за принципом близькості до клієнта;
- координацію грошових і виробничих потоків, виходячи з того, що основні виробничі сили, виробничий апарат та інші джерела економічного зростання знаходяться в регіонах;
- надання комплексу формальних інституціональних обмежень вітчизняним банківським установам можливості для мобільної адаптації до зовнішніх умов економічного розвитку держави та світової спільноти, які постійно змінюються, а також специфіки неформальних позицій,
- забезпечення транспарентності діяльності кожного банку, особливо їх філій.

АНТИКРИЗОВЕ УПРАВЛІННЯ В СИСТЕМІ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ БАНКІВСЬКОЮ СИСТЕМОЮ

2.1. СИСТЕМНІ БАНКІВСЬКІ КРИЗИ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Визначення поняття “криза” в енциклопедичних та тлумачних словниках європейських мов в основному співпадають, хоча загально-визнаної дефініції у науковій літературі до цього часу немає. Зокрема, тлумачні словники російської та англійської мов визначають кризу як різкий, крутий перелом у розвитку подій, тяжкий перехідний стан або загострення ситуації [38]. Слід зазначити, що така інтерпретація кризи, хоча прямо не визначає настання негативних наслідків тотожних подій, вже не має негативного смислового навантаження та передбачає небажаність самих криз [192].

У працях науковців можна знайти схожі підходи. Ю. Розенталь пише, що криза – це ситуація, позначена високою небезпекою, станом невпевненості, відчуттям невідкладності [205, с. 10].

Інші науковці пов’язують поняття “криза” з порушенням рівноваги, переломним етапом. При цьому це не ототожнюється з негативними тенденціями в системі, а навпаки, пов’язується з процесами оздоровлення, оновлення та подальшого розвитку. За визначенням Р. Акоффа, кризою є зміна тенденцій життєдіяльності системи, тобто порушення стійкості, що радикально її оновлює [2]. А. Чернявський вважає, що криза є переломним етапом функціонування будь-якої системи, коли вона піддається впливу ззовні або зсередини, що потребує від неї якісно нового реагування [168].

Цікавою є точка зору представників голландської школи дослідження кризи як “серйозної загрози структурам та базовим цінностям або нормам системи, яка змушує ухвалити кардинальне рішення в умовах обмеженого часу та значної невизначеності” [205, с. 10]. Наведене визначення надає перевагу підходам двох класичних західних політологічних та соціологічних теорій – теорії розвитку, яка визначає кризу як “розрив”, або переривання розвитку суспільства [178], та теорія вибору [206].

Системний характер явищ, які здійснюють вплив на банківський сектор у цілому, на сьогодні виступають об'єктом теоретичних та емпіричних досліджень. Їх основною метою є з'ясування механізмів виникнення та розвитку системних ризиків у банківському секторі на підставі аналізу поведінки індикаторів, які попереджують виникнення фінансових проблем у банку або банківської кризи.

Банківські кризи – це невід'ємна риса ринкової економіки. Вони супроводжують процес поступового розвитку суспільства. В умовах похилої рівноваги ринкової економіки, що розвивається, будь-які потрясіння у банківській сфері призводять до паралізації платіжної системи, коливань курсу національної валюти, викликають загострення політичної ситуації [70, с. 7].

Банківські кризи залежно від їх масштабу та ступеня дестабілізуючого впливу на економіку можна поділити на три види:

- кризи на макроекономічному рівні;
- кризи, що поширюються на мікроекономічному рівні;
- кризи, що характеризуються повномасштабною бюджетно-фінансовою дестабілізацією, тобто призводять до високої інфляції та демонетизації економіки.

Криза проявляється як в умовах складної ситуації в економіці, так і в період її гармонійного розвитку, має стихійний характер або може бути передбачуваною на підставі розрахунків. Однак випадки неочікуваної появи кризи без будь-яких сигналів для спеціалістів доволі рідкісні.

Попередження кризових явищ в економіці – є одним із пріоритетних напрямків забезпечення економічної безпеки. Важливе практичне значення має місце дослідження, пов'язане з розробкою системи комплексного моніторингу фінансового сектору, яка призначена для оцінки його стійкості та прогнозування ризику настання валютно-фінансові кризи [126, с. 6-21].

В останні два десятиріччя у розвитку світової економіки чітко простежуються дві тенденції – глобалізація та зростання нестабільності. Особливо чітко вони проявляються в банківському секторі економіки, яка найбільш реагує на зовнішні зміни.

Класичне визначення ідентифікує його з тривалим періодом ненормально низького рівня економічної активності [18, с. 674.]. У випадку банківської кризи мова повинна йти про тривалий період ненормально низького рівня економічної діяльності банків.

Існує декілька характеристик системної банківської кризи. В цілому таку кризу можна визначити як стрімке і масштабне (на думку спеціалістів Всесвітнього банку, не менше 2 % від національного

доходу) погіршення якості банківських активів під впливом негативних чинників макроекономічного, інституціонального та регулятивного характеру. Системна банківська криза являє собою неспроможність значної кількості банківських установ або банківської системи в цілому здійснювати базові операції – розрахунки і трансформації заощаджень в інвестиції [70, с. 9].

Банкрутство банків, яке завдавало значних економічних і соціальних збитків, відбувалося і в XIX ст., однак із системною банківською кризою західні країни вперше зіткнулися тільки в 30-ті роки. У той час проблеми у банківському секторі були наслідком загальної кризи економіки, соціальних і політичних інституцій. З метою виходу із складної ситуації та уникнення системних банківських криз у розвинених країнах створена складна система регулювання. Вона містить спеціальну законодавчу базу, яка регламентує в першу чергу питання банкрутства та ліквідації банків, наглядові органи, які забезпечують зниження ризику банківських операцій частково шляхом обмеження конкуренції; інститут “кредитора в останній інстанції”. За допомогою системи регулювання, яка склалася у 1930-ті і 1940-ті роки у розвинених країнах, проблем у банківському секторі не було до кінця 1970-х – почату 1980-х років.

Аналіз світових і банківських криз у ретроспективі показав, що сценарії розвитку кризових явищ у банківських системах настільки різноманітні, що не підлягають будь-якій спрощеній класифікації. Теорії криз, причини та форми прояву її наведені у додатку 3.

Найбільш вдале визначення валютних і банківських криз за ознаками їх виникнення сформулювали Франкель і Роуз [189, с. 351-366] та Демиргюч-Кунт і Детрагич [186, с. 81-109].

Франкель і Роуз запропонували валютним ризиком вважати 25 %-не номінальне знецінення національної валюти, що супроводжується 10 %-ним збільшенням темпу знецінення валюти у порівнянні зі середнім рівнем за останні п'ять років.

Відповідно до дослідження Демиргюча-Кунта і Детрагича ситуація у банківській системі може бути оцінена як кризова, якщо виконуються хоча б одна із таких умов:

- питома вага непрацюючих активів у загальному обсязі активів перевищує 10 %;
- витрати на відновлення банківської системи перевищують 2 % ВВП;
- проблеми банківського сектору призводять до націоналізації значної (вище 10 %) частини банківського сектору;
- відбувається масове вилучення депозитів або накладаються обмеження щодо виплат, оголошуються банківські канікули.

Слід зазначити, що спільний розгляд банківських і валютних криз обумовлений двома причинами: для дослідження застосовуються подібні методи, а використання одних і тих же систем аналізу дозволяє виявити як загрозу виникнення системної банківської кризи, так і ризик суттєвої девальвації національної валюти; банківські і валютні кризи тісно пов'язані між собою, адже девальвація національної валюти значно підвищує ризик виникнення банківської кризи і навпаки.

Отже, можна зробити висновок про те, що банківські і валютні кризи взаємопов'язані та схожі за механізмом формування. Це означає, що оцінка фінансової стійкості банківської системи полягає у ранжуванні банків за ступенем стійкості, а також ранньому попередженні кризових явищ, що важливо для органів банківського нагляду.

Серед відомих підходів до організації банківського моніторингу слід відмітити рейтингові системи, які базуються на основі дистанційного моніторингу та дослідженнях на місцях, наприклад, система "CAMELS" [71, с. 128], в межах яких використовуються економетричні моделі.

Перелік чинників банківської кризи від переліку чинників валютної кризи майже не відрізняється. Із 12 індикаторів валютної кризи та 14 індикаторів банківської кризи 11 є загальними [196, с. 1-48] (додаток Ж).

На відміну від валютних криз вірогідність виникнення небезпечних подій у банківському секторі збільшується у випадку відтоку капіталу та зростання реальних процентних ставок на вітчизняному фінансовому ринку. Цей факт підтверджує наявність тісного взаємозв'язку банківських і валютних криз та подібність механізмів їх виникнення.

Слід відмітити, що процес визначення чинників, що зумовлюють виникнення кризової ситуації, тобто індикаторів криз, за допомогою економетричних методів дослідження активно розпочався у 1990-ті роки. Поява емпіричних досліджень пізніше ніж теоретичних розробок пояснюється двома причинами. По-перше, аналіз причин криз за допомогою математико-статистичних методів потребує довготривалих спостережень. По-друге, спочатку доцільно розробити відповідні методики дослідження.

У результаті розроблено три ґрунтовні підходи до визначення чинників фінансових криз на основі регресійного аналізу, методу сигналів та теорії ймовірності.

Підхід на основі регресійного аналізу. Вперше зазначений метод був застосований Саксом, Торнеллом та Веласко [206, с. 147-215]

з метою вивчення причин мексиканської валютної кризи 1994-1995 рр. (модель STV). У даному підході стандартні регресивні моделі використовуються для аналізу впливу різних чинників виникнення валютних криз. Зазначений підхід не дозволяє встановити початок кризи, але за його допомогою можна визначити країни, які наражаються на спекулятивну атаку на національну валюту під час негативних змін ситуації на світових фінансових і товарних ринках.

Модель STV передбачає, що чинники мають передбачувальну силу щодо валютних криз, якщо кожне індивідуальне значення параметрів β_i та їх сума статистично відрізняються від нуля за формулою:

$$Ind = a_0 + \sum_{i=1}^n \beta_i F_i, \quad (2.1)$$

де Ind – значення кризового індексу, який дорівнює зваженій сумі змін золотовалютних резервів за період кризи та відхиленням фактичного валютного курсу від трендового значення, де вага забезпечується рівноважно умовними дисперсіями компонентів індексу;

F_i – значення змінної (конкретне значення чинника або фіктивна (бінарна) змінна, яка набуває значення від 0 до 1 залежно від того, чи переважає значення чинника на встановлений критичний рівень чи ні).

У моделі STV показано, що схильність країни до валютної кризи була більшою у таких випадках: чим нижчим був рівень покриття золотовалютними резервами грошової маси (M2); чим більша переоцінка національної валюти в реальному вираженні щодо рівня тренда; чим вищі у попередні роки темпи зростання кредитної заборгованості приватного сектору перед банками; чим вища питома вага короткострокових коштів у структурі залученого капіталу; чим вища питома вага державних витрат у ВВП.

Підтвердженням цих досліджень є наукові роботи В.В. Коваленко [70, 77], в яких за розрахунками основних індикаторів кризи ще у 2006 р. прогнозувалося її виникнення у банківській системі України.

Метод сигналів. Дана модель була запропонована Камінські, Лізондо та Рейнхартом (KLR) [196, с. 1-48]. На відміну від моделі STV модель KLR розширює кількість чинників як можливих індикаторів кризи. Основне завдання зазначеного методу – пошук показників, які дозволяють визначити можливість виникнення кризи протягом 24 місяців (система ранніх індикаторів).

Сутність цього методу полягає в тому, що змінна, яка вивчається, посилає сигнал, якщо її значення перевищує критичне. Цінність моделі KLR визначається тим, що критичні значення, які встановлюються за принципом мінімізації шуму, унікальні для кожної країни. У свою чергу величина шуму розраховується на підставі наявності в системі помилок двох типів (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Розподіл значень індикаторів при отриманні сигналів про кризу [206]

	Криза відбулася протягом 24 місяців	Криза не відбулася
Сигнал	A	B
	C	D

У табл. 2.1 відображена кількість місяців, протягом яких відбулася кожна подія. При виборі індикаторів враховується питома вага позитивних сигналів $A/(A+C)$ і питома вага негативних $B/(B+D)$, відношення шуму до сигналів $[B/(B+D)]/[A/(A+C)]$. Крім того, для позитивного індикатора є умовна ймовірність того, що відбудеться криза $A/(A+B)$, яка повинна бути більшою ніж безумовна $(A+C)/(A+B+C+D)$.

На прикладі валютних криз, які відбулися у 20 розвинених країнах (1970-1995 рр.), Камінські зазначає, що як ранні індикатори валютної кризи можуть розглядатися такі чинники: високий щодо ВВП обсяг внутрішнього кредитування; швидке зростання грошової пропозиції; відтік коштів вкладників із банків; зниження експортних доходів; переоцінка національної валюти в реальному вираженні; високі процентні ставки на міжнародному ринку капіталів; значний зовнішній борг; низький рівень золотовалютних резервів; низьке покриття резервами короткострокових зобов'язань; негативні коливання на фондовому ринку [2006, с. 1-48].

Крім того, валютна криза в одній країні відрізняється від іншої і підвищує вірогідність її настання в інших країнах, особливо у тих, які розташовані в одному регіоні або між ними існують активні торговельні зв'язки (ефект "зараження").

Підхід на основі теорії ймовірності. Переваги зазначеного методу полягають у тому, що він дозволяє оцінити вплив кожного чинника на виникнення кризи; розглядати дані про наявність кризи в кожній країні у різні періоди як незалежні події та не обмежувати чинники, що досліджуються. З метою проведення аналізу на основі теорії ймовірності використовуються річні статистичні дані.

Відповідно до цього методу ймовірність того, що криза виникне в певний час в окремій країні, є функцією вектора n , змінних, які позначаються $X(i, t)$. Змінна, що позначається $P(i, t)$ набуває значення 1 у випадку, якщо валютна криза відбулася у країні i у час t , а значення 0 – в інших випадках.

Для визначення впливу екзогенних змінних на формування кризової ситуації використовується метод максимальної правдивості. Функція, що досліджується, у даному випадку має такий вигляд:

$$\ln L = \sum_{t=1}^T \sum_{i=1}^n P(i, t) \ln \{F[\beta X(i, t)]\} + [1 - P(i, t)] \ln \{1 - F[\beta X(i, t)]\}, \quad (2.2)$$

де T – кількість періодів спостереження;

F – кумулятивна функція ймовірнісного розподілу;

β – вектор оцінювання коефіцієнтів за змінними, що пояснюються.

Необхідно відмітити, що аналіз за допомогою ймовірнісного підходу свідчить про наявність значної подібності механізмів формування валютних і банківських криз [186, с. 81-109; 191]. Дослідження банківських та валютних криз у розвинутих країнах та країнах, що розвиваються, показали, що вони викликані значним зниженням темпів економічного зростання, девальвацією національної валюти та зростанням реальних процентних ставок. Як ранні індикатори банківських криз розглядалися: високий рівень інфляції, зростання кредитів приватному сектору щодо ВВП, небажане коливання цін на експорт та приплив іноземного капіталу.

У 1997 р. Міжнародний банк розрахунків розв'язав проблему ідентифікації банківської кризи. За визначенням МБР, можна вважати, що банківська криза відбулася, якщо у країні спостерігається хоча б один з таких факторів:

- проблемні активи банків становлять більше 2 % від ВВП країни;
- сума коштів, необхідних для порятунку банківської системи, перевищує 2 % ВВП;
- у банківському секторі націоналізація набула масового характеру, банківські депозити заморожені, а влада запроваджує банківські канікули;
- центральний банк гарантує виплати населенню за всіма банківськими депозитами, не забезпечуючи своїх гарантій матеріально [183].

Загалом вважається, що криза в банківській системі може виникнути лише з двох причин: через різке зниження вартості активів або через проблемну заборгованість, що накопичилася. Ці причини, особливо перша, мають макроекономічне підґрунтя.

Практика останніх років свідчить про те, що кризові явища на ринках, що розвиваються, в основному відбуваються через різке зниження вартості банківських активів. В абсолютній більшості випадків це було зумовлено неузгодженими діями держави. У 99,9 % випадків банківська криза у країнах, що розвиваються, розпочиналася з урядового дефолту або з навмисної девальвації валюти до основних вільно конвертованих валют [70, с. 10].

Особливу зацікавленість викликають втрати від банківських криз. Дослідження показали, що у середньому темпи зростання ВВП у період банківської кризи зменшуються на 7,1 % у порівнянні із середньорічними темпами зростання цього показника у передкризові десять років.

Доцільно звернути увагу на розроблені Федеральною корпорацією страхування депозитів (ФКСД) у 80-ті роки заходи щодо боротьби з банківськими кризами на основі побудови матриці, у рамках якої вирішується будь-яка проблема, пов'язана з банкрутством банку (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Матриця катастроф

Варіанти прийняття рішень	Банківський статус без змін	Банківський статус змінюється	Банк підлягає ліквідації
Вирішення проблеми в рамках приватного сектора	Банк вирішує проблеми за рахунок коштів акціонерів	Банк поглинається більш успішним конкурентом	-
Вирішення проблеми за допомогою уряду	Банк отримує додаткове фінансування під гарантії уряду	Регулятор допомагає знайти банк, зацікавлений у придбанні банку-банкрута	-
Вирішення проблеми урядом	Банк отримує додаткове фінансування від уряду	Банк підлягає націоналізації	Банк ліквідується

Банк, який потрапив до матриці катастроф заздалегідь продуманим шляхом, може підлягати ліквідації тільки на останньому етапі, коли в ситуацію втручається держава. Спочатку банківським установам пропонується вирішити проблему в рамках приватного сектора, а якщо це не вдасться, банк може розраховувати на підтримку уряду. Залежно від глибини кризи уряд приймає рішення про рефінансування

банку під гарантії держави або його націоналізацію. Ліквідацію банку і реалізацію механізму страхових гарантій за внесками здійснюють лише у виняткових випадках, якщо кризовий банк не поглинув жодний з учасників ринку або якщо урядове рефінансування не дозволяє реструктурувати поточні зобов'язання. Вважається, що матриця від ФСКД забезпечує повний імунітет економіці країни від банківських криз. У рамках матриць діють органи монетарної влади багатьох країн, але врятувати свої банки від системної кризи вдається не всім, адже в середньому на ліквідацію масштабної банківської кризи потрібно витратити близько 17 % річного ВВП. Не всі центральні банки мають у своєму розпорядженні такі ресурси, не говорячи про доцільність їх витрачання [70, с. 12].

Таким чином, можна зазначити, що системних банківських криз не буває без погіршення макроекономічних показників і помилок в економічному регулюванні з боку монетарної влади. Відмінність між розвиненими ринками і ринками, що розвиваються, полягає лише в тому, що центральні банки розвинених країн мають налагоджену систему реагування на кризові явища в банківській сфері. Центральні банки ринків, що розвиваються, ще не навчилися протистояти навіть загальним фінансовим кризам.

Вибір стратегії для управління системною кризою повинен здійснюватися з врахуванням специфічних умов країни. До специфічних факторів країни належать такі:

- причини кризи;
- макроекономічні умови та перспективи країни;
- фінансова позиція в банківській системі;
- ризик внутрішнього та зовнішнього поширення;
- доступність інструментів вирішення;
- форма власності у банківській системі та економічному секторі;
- кадрові проблеми;
- юридичні, регулятивні, судові та адміністративні рамки;
- традиції прозорості;
- політична узгодженість і якість керівництва.

Зазначені фактори впливають на запровадження стратегій подолання кризи. Останнім часом у світовій практиці з'явилося два діаметрально протилежних приклади. Банківські кризи виникли в країнах зі слабкою банківською системою, де банківська діяльність залежить від курсу національної валюти, хоча уряд має досить значну низку інструментів подолання кризи. Азіатська криза в основному відображала такі умови. Однак криза почалася в країнах, де банківські системи були відносно стабільними, доларизованими, але при цьому уряд мав

обмежені інструменти їх подолання. Останні кризи у країнах Латинської Америки відображають саме такі умови [212, с. 1-12].

Враховуючи вищезазначене, можна спрогнозувати, що майбутні банківські кризи можуть виникати у двох ситуаціях, тому є можливість розробки стратегій управління кризою, адаптованих до місцевих умов економічного розвитку.

На наш погляд, будь-яка стратегія для управління системною банківською кризою повинна складатися з трьох взаємозв'язаних компонентів:

- перший найбільш терміновий компонент пов'язаний із гострою кризою ліквідності. Грошові зобов'язання банківської системи повинні бути стабілізовані шляхом обмеження вилучень депозитів та скорочення міжбанківських кредитних ліній, відновлення довіри до банків та захисту системи платежів;
- другий компонент – це ліквідація некредитоспроможних та нежиттєздатних банків, відновлення банківської системи до рівня фінансової стабільності та прибутковості;
- третій компонент зосереджується на реорганізації NPLs (проблемні борги, прострочення за якими складає більше 90 днів) та операційній реструктуризації банківських позичальників.

Зазначені компоненти тісно пов'язані один з одним і їх виконання повинне бути ретельно узгоджене. Стадія стримування кризи, що зупиняє відтік депозитів та стабілізує плани на майбутнє, має пріоритет. Ці заходи дають владним органам управління час проаналізувати причини кризи та розробити відповідну стратегію. Проте в основному увага повинна бути зосереджена на розробці та впровадженні стратегії для реабілітації фінансової системи. Минулі кризи переконливо свідчать про спрямування фінансової реабілітації як на банківську реструктуризацію, так і на реорганізацію корпоративного сектору.

При вирішенні проблем виникнення систематичних банківських криз, на нашу думку, доцільно розглядати систему показників, що характеризують ефективність фінансових систем, які враховують також і розвиток банківської системи (табл. 2.3).

Незважаючи на походження, системна криза вперше виникає як проблема ліквідності в деяких або в усіх банках. Великі кредитори, як зарубіжні, так і вітчизняні, зазвичай перші виходять із банківської системи. Кредитори можуть відмовитися від ліній кредитування, а вкладники анулювати рахунки. Як тільки стає відомо про відтік грошових потоків з банківської системи, менші вкладники роблять те ж саме. Дуже великі суми можуть рухатися по годинно, і якщо не зупинити цей процес, він може спричинити кризу функціонування системи платежів.

Показники ефективності фінансових систем

Показники	Характеристика ознак показника
Юридична та правова основа	- визначення права на власність, договірне право; - ринкові угоди, які легко застосовуються на практиці; - можливість забезпечувати і користуватися гарантіями; - ґрунтовно розроблене законодавство про банкрутство
Звітність, відкритість та прозорість	- практика оцінки позики, класифікації активів та дотримання положень угод, що ґрунтується на ефективній оцінці партнерів; - ефективні і постійно діючі механізми аудиторської перевірки; - інформація про кредитоспроможність фінансових інституцій; - своєчасне опублікування відповідних зведених фінансових даних; - наявність об'єктивної інформації про можливості кредитування або оцінки кредитоспроможності
Контроль з боку зацікавлених сторін та інституційне управління	- вимоги до адекватності капіталу, зважені за ступенем ризику; - заміна керівництва в разі його незадовільної діяльності; - частка активів банківської системи у розпорядженні фінансових установ державного сектора
Органи регулювання та нагляду	- незалежний від політичного втручання у здійснення повсякденного контролю; - повноваження щодо забезпечення прозорості, стягнення штрафів; - необхідні ресурси для укомплектування штатів, навчання, відшкодування; - здійснення контролю на консолідованій основі; - надання інформації іншим наглядовим органам; - перевірка інформації про управління ризиком, системи внутрішнього контролю та якості активів шляхом регулярного інспектування або здійснення зовнішніх аудитів; - дотримання норм, установлених міжнародними консультативними органами; - заходи щодо запобігання виникнення ризиків; - оцінка систем управління ризиками; - кредитування споріднених осіб; - виникнення ризику та концентрація позик
Структура ринку	- фінансовий сектор відкритий для нових кваліфікованих учасників, в тому числі зарубіжних; - участь іноземних учасників в управлінні загальними активами; - показники концентрації фінансового сектора; - ліквідні міжбанківські кошти та ринки капіталу; - регулювання, що дозволяє задіяти весь комплекс фінансових інструментів; - ефективні і дієздатні системи платежів та розрахунків; - посилений нагляд за якістю активів та адекватністю капіталу з огляду на різкі зміни вартості активів; - стратегія визначення фінансової неспроможності
Схема системи мінімального соціального захисту	- прозоре страхування вкладів, яке оплачують банки і яке передусім спрямоване на захист дрібних вкладників; - належний розподіл збитків між учасниками підприємницької діяльності; - суворота відповідальності за використання громадських коштів

Втрата ліквідності та депозитів є симптомами основних проблем, які не обов'язково сигналізують про системну банківську кризу. Керівництво банку повинне терміново провести оцінку відтоку депозитів, що відображає платоспроможність окремих установ, стабільність банківської системи і в цілому економіки держави. Процес оцінки трудомісткий, тому що достовірної інформації недостатньо, крім того вона швидко застаріває. Центральний банк та ринок будуть давати інформацію про розмір загальних збитків у банківській системі. Така інформація буде також показувати, чи є вилучення депозитів відображенням трансформації якості всередині банківської системи або за її межами. Слід зазначити, що банківська криза стає системною, якщо кредитори не можуть відрізнити життєздатні банки від нежиттєздатних та немає впевненості у загальній стабільності системи.

Головним пріоритетом на ранніх стадіях системної кризи є стабілізація грошових зобов'язань банківської системи, призупинення відтоку вкладників та кредиторів. Незалежно від причин кризи першим кроком доцільно вважати забезпечення достатньої ліквідності банківської системи з метою захисту системи платежів та надання керівництву банку часу для встановлення причини кризи та вироблення відповідної політики реагування. Варіанти вибору повинні містити заходи щодо захисту кредиторів, особливо депозиторів, передчасне закриття неплатоспроможних банків та стабілізації макроекономіки. Якщо ці заходи невдалі або допоміжні засоби ліквідності обмежені високим рівнем доларизації чи неможливістю підтримувати ліквідність, керівництво центрального банку може вжити адміністративних заходів для того, щоб зупинити відтік депозитів, наприклад, обмежити ліквідність депозитів, повністю заморозити депозити або запровадити контроль капіталів. Однак такі адміністративні заходи можуть підірвати економіку держави, тому вони повинні розглядатися як остання надія, якщо всі інші заходи були невдалими.

Слід зазначити, що підтримка ліквідності може спричинити серйозний тиск на ціни та валютний курс. Відповідно центральний банк повинен застосовувати доступні грошові інструменти для того, щоб стерилізувати зростання грошової маси. Загострення грошової політики може бути результатом підвищення внутрішніх процентних ставок. Ці ставки потрібно зменшувати, тому що високі ставки протягом тривалого періоду шкодять банківським позичальникам та банкам, а також призводять до політичної дестабілізації.

Центральний банк держави здійснює вагомий вплив на рівень ліквідності банківської системи, тому в умовах банківської кризи він

у першу чергу повинен забезпечити неліквідні банки необхідними ресурсами. Водночас керівництво їх встановлює причини кризи, відповідно реагує на них та починає працювати з неплатоспроможними банками.

Підтримка банківським установам може бути надана за допомогою багатьох фінансових інструментів, включаючи постійні обмеження вимог до резерву, доступ до овердрафту та дисконтних вікон, відкритих ринкових операцій і таких інструментів, як репо та зворотні репо. Проте критерії для забезпечення такої підтримки повинні бути однаковими для всіх банків системи, а правила забезпечення такої підтримки – прозорими. Відмінності між банками тільки викличуть сумніви та можуть погіршити довіру депозиторів. У високодоларизованих економіках здатність центрального банку надавати ліквідну підтримку обмежується рівнем міжнародних резервів, у результаті чого може виникнути потреба у застосуванні агресивних заходів щодо банківського втручання.

У високодоларизованих економіках потрібно розглядати особливі шляхи виходу з банківської кризи. Відсутність LOLR робить їх більш здатними до відтоку грошових коштів, що уповільнює процес призупинення банківської кризи. Відтік здійснюється через заздалегідь підготовлені кредитні лінії та сектори іноземних банків. Ці заходи можуть бути корисними при негараздах у невеликому банківському секторі, але неефективними при систематичних відтоках депозитів.

Водночас обмеження щодо ліквідної підтримки та захисту депозитора роблять адміністративні заходи більш ефективними. Ці заходи включають сек'юритизацію банківських грошових зобов'язань або обмеження щодо повернення депозитів. Номінальні втрати повинні розглядатися депозиторами як останній засіб, якщо всі інші варіанти не можуть бути впроваджені або були невдалими, тому що після номінальних втрат будь-яке повторне втручання у фінансову систему буде проблематичним.

Вирішальним аспектом в управлінні процесом реструктуризації банку є визначення його життєздатності. Фінансові звіти та майнові цінності часто в період кризи викривляють дійсний стан справ у банку, тим самим ускладнюють визначення його фінансового становища. При таких обставинах життєздатність банку повинна визначатися за допомогою дослідження двох вирішальних факторів:

- по-перше, банк повинен розробити середньостроковий бізнес-план та план руху грошової готівки, які повинні бути складені на основі

реальних припущень, показувати майбутню прибутковість та середньострокову фінансову спроможність банку;

- по-друге, акціонери повинні бути фінансово стабільними, тому що в разі невиконання прогнозованих пунктів бізнес-плану акціонери повинні вжити необхідних заходів за рахунок власних коштів.

Таким чином, системна банківська криза відображає втрати як банків, так і їхніх позичальників. Тому витрати повинні бути відповідно розподілені між акціонерами, вкладниками, кредиторами та платниками податків. Через те, що процес розподілу витрат серед різних агентів є як політичним, так і технічним рішенням, виникає потреба в детальному обговоренні проекту стратегії. Цей процес дуже трудомісткий, адже визначити збитки надзвичайно важко, тому що NPLs не мають чіткої ринкової вартості, а розмір збитків постійно змінюється відповідно до змін у ринковому середовищі.

Слід зазначити, що банківська установа є системою, тому що складається із взаємопов'язаних елементів, зв'язків, відносин і являє собою єдине ціле. Банківська установа може знаходитися в стійкому або нестійкому становищі. При цьому процеси розвитку систем банку циклічні і не кожним з них можна управляти. На наш погляд, управління складними системами має антикризовий характер на усіх етапах функціонування і розвитку, а вміння передбачати і розпізнавати кризу, яка наближається, повинне визначати ефективність управлінських рішень.

Виходячи із вищезазначеного, доцільно виділити чинники, що зумовлюють виникнення системних банківських криз (табл. 2.4).

Отже, для подолання системної банківської кризи необхідна участь держави у реструктуризації банківської системи, для проведення якої необхідні значні кошти із бюджету і державних позабюджетних фондів. Так, вартість подолання банківських криз склала (% від ВВП): у США – 3-5, Норвегії – 3-4, Швеції 4-5, Фінляндії – 4-6, Естонії – 1-2, Угорщині – 10-11, Мексиці – 12, Бразилії – 10, Чилі – 41, Аргентині – 55 [188].

Кожна країна повинна мати власний специфічний набір індикаторів, який підлягає регуляторному моніторингу фінансових, макроекономічних та інституційних змінних, від яких залежить стан банківської системи та стійкість валютного курсу.

Характеристика чинників виникнення системних банківських криз

№ пор.	Чинник	Характеристика
1	Фінансова глобалізація	Фінансова глобалізація супроводжується надмірним регулюванням та лібералізацією міжнародного руху капіталу, а також розвитком новітніх технологій, які дають змогу проводити одночасно операції на різних фінансових ринках. Фінансова глобалізація проявляється не тільки підвищенням транскордонної мобільності капіталів, але і ліквідацією меж між різними фінансовими функціями. Фінансова глобалізація призвела до посилення розриву між темпами зростання виробництва товарів і послуг (реальної економіки) і темпами зростання фінансових операцій
2	Зменшення обсягів виробництва, погіршення платоспроможності підприємств-позичальників	Ступінь впливу економічної кризи на банківську систему залежить від багатьох факторів. Однак основна причина цього – стан банківської системи до початку економічної кризи, тобто визначення ліквідних позицій банку як кредитного портфеля, так і достатності капіталу
3	Надмірна кредитна експансія під час тривалого економічного підйому	Зворотнім боком кредитної експансії є погіршення якості кредитного портфеля, завищена оцінка забезпечення позик, збільшення кредитного ризику
4	Вплив інфляції на банківський сектор	Зазначений чинник виникнення системних банківських криз проявляється: підвищенням процентних ставок; послабленням стимулів заощадження і зниження депозитної бази; відтоком національних капіталів за кордон; зміною структури активних і пасивних операцій. При високій інфляції активи та прибуток можуть швидко зростати, але тільки у номінальному вираженні. Водночас банківські установи, які мають активи з більш тривалим терміном розміщення, ніж терміни відтворення пасивів, потрапляють у скрутне фінансове становище
5	Різке коливання товарних цін і цін на фінансові активи процентних ставок	Колівання суттєво підвищують загальну невизначеність в економіці і ризик у системі відносин банків з вкладниками, позичальниками, регулюючими органами. У результаті оцінка банками кредитних і ринкових ризиків, а вкладниками і регулюючими органами фінансового стану банків значно ускладнюється
6	Вплив зовнішньоекономічних чинників	Кризам передуює швидке зростання зовнішнього боргу за рахунок збільшення зовнішніх запозичень на міжнародному ринку капіталів. Подорожчання вартості ринкового рефінансування і девальвація національних валют призвели до неплатоспроможності банків, яка стала елементом криз зовнішньої заборгованості. Кризи мали довготривалий характер, тому що уряди багатьох країн вживали антиінфляційних заходів на рівні грошово-кредитної і фіскальної політики
7	Недосконалість нагляду та регулювання банківської системи	Непродумана політика ліцензування банків при недостатньому нагляді, невисокий рівень кваліфікації менеджменту, проведення операцій із значним ступенем ризику

Крім регіональної специфіки в країні, слід звернути увагу на те, що чинники кризи впливають на ситуацію на фінансових ринках з різними часовими лагами. Одні чинники можна віднести до поточних, інші – до ранніх індикаторів кризи. Враховувати зазначені особливості у ході аналізу доцільно двома способами:

- по-перше, при розрахунку кризового індексу можна використовувати поточні та лагові показники, а індикаторам надавати різної ваги;
- по-друге, кількісний аналіз можна доповнювати якісним аналізом, за допомогою якого визначаються характерні для передкризових періодів особливості динаміки індикаторів валютних і банківських криз.

Таким чином, створення системи ранньої ідентифікації загрози виникнення валютних і банківських криз, безумовно, має суттєву комерційну цінність. Це пов'язано з тим, що ідентифікація передкризової ситуації дозволяє банку своєчасно здійснювати реструктуризацію власних активів та зобов'язань для того, щоб мінімізувати фінансові збитки.

2.2. ФОРМУВАННЯ ПОРТФЕЛЯ ІНСТРУМЕНТІВ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ В БАНКІВСЬКОМУ СЕКТОРІ

В умовах виникнення банківської кризи основні учасники, зокрема банки, вкладники, держава, кредитори, не можуть визначити ступінь відповідальності за нанесений збиток. Тому, визначаючи особливу роль банківської сфери у функціонуванні економіки, держава повинна застосовувати фінансові інструменти для оздоровлення банківської системи.

Категорія антикризового управління встановлює понятійну залежність одного типу управління від іншого. Багатогранність економічного і особливо управлінського сприйняття зазначеної категорії, на наш погляд, обґрунтовується подвійною природою будь-якої кризи, яка одночасно створює і руйнує, тобто формує передумови та створює умови для подальшого розвитку. При цьому суб'єкт господарювання позбавляється попередньої стратегії бізнесу.

Сьогодні відбувається світова фінансова криза, яка базується на вищезазначених факторах, наведених у підрозділі 1.1. Голова представництва Світового банку в Україні, Білорусії та Молдові Мартін Райзер зазначив: “Закони, що регулюють український фінансовий ринок, слід негайно адаптувати до європейських вимог... На жаль, в Україні нині не найкраща ситуація для розвитку капіталу. Це може

змінитися, якщо Україна стане привабливішою для інвестування та внутрішні фінансові ресурси населення будуть мобілізовані. Найперше в Україні слід відмовитися від політичного впливу на регуляторів українського ринку фінансових послуг” [145].

Світова фінансова криза змусила уряди провідних країн переглянути свою політику щодо фінансових ринків. Зокрема уряди США, Великобританії, Німеччини, Росії, країн Бенілюксу та ін. прийняли рішення про державну підтримку окремих фінансових установ, які переживають фінансові труднощі.

Слід відмітити, що проблеми, які у США та інших розвинених країнах призвели до іпотечної і фінансової криз, та проблеми, які можуть сформувати негативні тенденції в розвитку економіки України, істотно відрізняються.

Розглянемо проблеми, які пов’язані із зовнішньою торгівлею. Тенденції на світовому ринку, враховуючи високу залежність української економіки від експорту, частка якого у ВВП складає понад 47 %, негативно позначаються на динаміці розвитку експортного виробництва та на галузях, які залежать від експорту. На початковому етапі виникнення кризи в Україні у серпні 2008 р. відбулося зменшення обсягів виробництва промислової продукції до відповідного місяця у 2007 р. на 0,5 %, зокрема в металургії – на 8,6 %, хімічній промисловості – на 9,1 %, у виробництві коксу, продуктів нафтопереробки – на 4,9 %. Тобто відбувається уповільнення виробництва під впливом комплексу зовнішніх шоків.

Спостерігаються також проблеми у банківській системі України. У зв’язку з нейтралізацією впливу зовнішньої фінансової кризи та забезпечення стабільності банківської системи, захисту інтересів вкладників та інших кредиторів банків Національний банк України прийняв Постанову “Про додаткові заходи щодо діяльності банків”, яка передбачає антикризові заходи з боку регулятора щодо розширення програм фінансового оздоровлення для банків з метою підтримки їх ліквідності, підвищення відповідальності власників істотної участі в банку за адекватність капіталу; вимоги до обов’язкового резервування коштів; проведення активно-пасивних операцій; забезпечення своєчасної виплати заробітної плати, пенсій, стипендій і соціальних виплат; проведення валютних операцій.

Національний банк у вересні 2008 р. здійснив операції з рефінансування банків на загальну суму 6047,3 млн. грн., з них 2489,4 млн. грн. – кредити овернайт, 357,9 млн. грн. – кредити, надані на умовах тендерів з підтримання ліквідності банків, 1200 млн. грн. – операції прямого репо з державними облігаціями України, 2000 млн. грн. – інші кредити.

З початку року обсяг операцій з рефінансування банків становив 64078,1 млн. грн., з них 48800,4 млн. грн. – кредити овернайт, 5275,52 млн. грн. – кредити, надані на умовах тендерів з підтримання ліквідності банків, 6143,5 млн. грн. – операції прямого репо з державними облігаціями України, 1858,7 млн. грн. – операції своп, 2000 млн. грн. – інші кредити.

Одночасно з метою регулювання рівня ліквідності банків Національний банк України у вересні 2008 р. здійснив операції з мобілізації коштів банків на суму 8419 млн. грн., з початку року – на суму 46475,3 млн. грн. [121].

Потенційну загрозу стійкості банківської системи становлять банки з іноземним капіталом у разі, якщо материнські компанії зазнаватимуть збитків та матимуть проблеми з ліквідністю. У банківській системі частка іноземного капіталу в загальному обсязі капіталу становить 37,2 % і перевищує порогове значення економічної безпеки на рівні 30 %.

Наступною проблемою є борговий чинник. За перше півріччя 2008 р. обсяг валового зовнішнього боргу становив 59,9 % від ВВП, або 100,06 млрд. грн. При цьому майже 85 % – це заборгованість приватного сектору економіки [115]. За дослідженнями МВФ, максимально допустимою сумою зовнішнього боргу для країн із низьким та середнім рівнем доходів є сума на рівні 49,7 % від ВВП. При перевищенні цього рівня ймовірність виникнення фінансових криз становить близько 70 % [81].

Слід зазначити, що Національний банк України, використовуючи нормативні та коригуючі методи регулювання банківської діяльності, за період розгортання кризи в банківській системі застосовує адекватні заходи щодо подолання дестабілізуючих процесів, пов'язаних з кризовими явищами, а саме:

- встановлені підвищені коефіцієнти резервування під кредитні операції банків;
- запроваджені більш жорсткі критерії визначення кредитоспроможності позичальників;
- банки зобов'язані надавати споживачу інформацію про умови кредитування та сукупну вартість кредиту;
- змінений норматив адекватності регулятивного капіталу, враховується валютний ризик та ризик довгострокової ліквідності;
- розмір мінімального регулятивного капіталу збільшений до 10 млн. євро (згодом – до 120 млн. грн.);
- посилені вимоги до регулятивного капіталу при отриманні банківської ліцензії та письмових дозволів Національного банку України;

- запроваджений новий норматив співвідношення регулятивного капіталу і сукупних активів (не менше 9 %);
- підготовлені методичні рекомендації щодо вдосконалення корпоративного управління в банках;
- запроваджені методичні рекомендації щодо планування в банках України заходів на випадок виникнення непередбачуваних обставин;
- здійснено діагностичне обстеження банківського сектору, за результатами якого встановлені вимоги щодо рекапіталізації банківської системи;
- спрощено процедуру реєстрації статутного капіталу;
- пом'якшені вимоги до розрахунку регулятивного капіталу;
- змінені умови рефінансування банків у межах застосування пруденційних заходів;
- посилені вимоги до формування банками обов'язкових резервів;
- обмежене кредитування в іноземній валюті;
- вжито заходів щодо підтримки ліквідності банків, капіталізованих за участі держави;
- урегульовані питання реструктуризації заборгованості за кредитами позичальників – фізичних осіб;
- змінений порядок урахування коштів, залучених на умовах субординованого боргу [51];
- тимчасовим адміністраторам надане право зменшувати вартість статутного капіталу банку в разі перевищення обсягу зареєстрованого статутного капіталу над обсягом регулятивного капіталу [132].

Характеристика змін до Закону України “Про банки і банківську діяльність” наведена у додатку ІІ. Зазначені зміни передбачають адміністративне регулювання банківської діяльності відповідно до сучасних потреб банківської системи.

На наш погляд, у ситуації, що склалася у банківській системі, доцільно розробити систему інструментів антикризового управління. Враховуючи те, що причини виникнення криз окремих банків і в цілому банківських систем різні, інструменти антикризового управління також доцільно розглядати окремо на мікрорівні і макрорівні.

Фінансова криза у банківській системі виникає на основі впливу зовнішніх і внутрішніх чинників. Однак головним чинником передкризового стану завжди є неплатоспроможність, спочатку щодо окремих контрагентів, а потім і суб'єктів фінансового ринку (рис. 2.1).

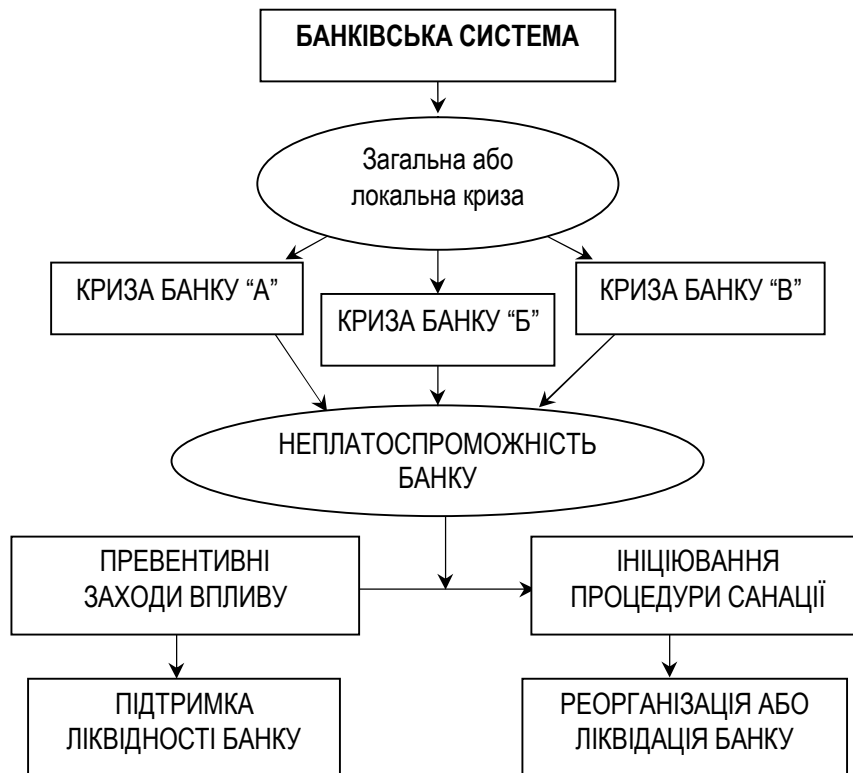

Рис. 2.1. Виникнення кризи і процедура банкрутства [77]

Фінансові інструменти використовуються для вирішення першочергових проблем. В основному вони полягають у фінансовій підтримці банків. Операційні інструменти акцентують увагу на управлінні та ефективності банків, а структурні спрямовані на вирішення проблем на рівні банківської системи на підставі запровадження принципів конкуренції та надійності. Час та заходи застосування зазначених інструментів відображені на рис. 2.2.

Використання фінансових інструментів характерне для системної кризи при виникненні проблем з ліквідністю банківської системи. При цьому дії центрального банку спрямовані на покращення якості банківських активів, урегулювання зобов'язань, пряме покращення капіталу. Тобто визначаються заходи щодо покращення балансів банків, відновлення їх платоспроможності. З огляду на вищезазначене доцільно визначити основні індикатори монетарної політики в Україні (додаток К).

Попит на гроші для здійснення операцій зумовлений не тільки задоволенням поточних потреб споживчого характеру, а й необхідністю проведення ділових операцій, що дає змогу отримати певний дохід. Попит на гроші формується залежно від цін на акції й облігації та відповідно до їх зміни.

Рис. 2.2. Державні інструменти антикризового управління в банківській системі

Пропозиція грошей контролюється державою через центральний банк з допомогою таких інструментів монетарної політики, як облікова ставка та операції на відкритому ринку. Зокрема в періоди криз центральний банк підвищує облікову ставку, а в періоди стабільної економічної ситуації в країні поступово знижує облікову ставку.

Попит та пропозиція грошей певною мірою перебувають у прямій залежності від облікової ставки центрального банку. Якщо облікова ставка зменшується, то знижується вартість рефінансування для банківських установ. Визначення облікової ставки НБУ здійснюється на принципах забезпечення її достатнього рівня щодо рівня інфляції, встановлення у межах коридору ринкових ставок за кредитами та депозитами, наближення до рівня міжбанківських процентних ставок,

відповідності поточній політиці НБУ з регулювання грошово-кредитного ринку, урахування обмінного курсу, ліквідності банківських установ, попиту на кредит тощо. За допомогою обов'язкового резервування НБУ позаемісійним шляхом збільшує або зменшує обсяг вільних коштів у банках, відповідно змінюючи їхні можливості кредитувати позичальників, купувати цінні папери, здійснювати валютні операції тощо.

Пропозиція грошей перебуває в оберненій залежності від норм обов'язкового резервування. Чим вища норма резервування депозитів, тим банк має менше можливостей використання залученого капіталу для кредитування економіки (додаток К).

Використання фінансових інструментів в умовах системної кризи спричиняє додаткові ризики. Досвід багатьох країн свідчить про те, що штучне продовження нестійкості банків зумовлює проблеми з регулюванням їх діяльності в майбутньому.

При наявності системної кризи важко визначитися з неліквідними і неплатоспроможними банками. Відповідно до проведеного МВФ дослідження оптимальна політика центрального банку повинна зводитися до надання банкам коштів при погіршенні макроекономічної ситуації. Така допомога повинна надаватися систематично усім банківським установам без винятку. Накладання штрафів за неповернені кредити може, з одного боку, стимулювати повернення коштів, з іншого – змусити банк ризикувати [184].

Допомога проблемному банку повинна надаватися і за ініціативою самих власників. У банківському законодавстві може бути передбачене право центрального банку на позачергове скликання загальних зборів акціонерів чи прийняття рішення про додатковий внесок акціонерами капіталу. Наприклад, стаття 52 французького Закону “Про банки” дозволяє центральному банку проводити вливання в капітал слабких банків за рахунок акціонерів без залучення державних коштів [187].

Недоліки управління майже завжди є однією з головних причин виникнення проблем у банківській системі, тому заміна керівництва – це найбільш важливий захід щодо відновлення довіри. Відповідно до Положення “Про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства”, затвердженого постановою Правління Національного банку України № 369 від 28.08.2001, Національний банк України у ситуації виникнення кризових явищ у банківській установі може призначати тимчасову адміністрацію, усувати керівників від їхніх прямих обов'язків [134]. Зазначені інструменти мають назву операційних. До них належать: покращення

оцінки кредитів, ціноутворення на банківські послуги, управління ризиками, раціоналізація внутрішніх процедур, зокрема внутрішній контроль. Операційна реструктуризація призводить до покращення відносин між керівництвом та власниками банків. Одним із центральних аспектів операційної реструктуризації є концентрація банку на основному бізнесі. Це може бути закриття або скорочення неприбуткових філій у державі і за кордоном, відмова від паралельних напрямів бізнесу, інші заходи щодо посилення конкурентних переваг банку.

Твінінг – це угода з надійним іноземним банком про операційну реструктуризацію. Твінінг використовується у країнах з перехідною економікою з метою подальшого вкладення капіталу банком-партнером. Іншим способом залучення іноземних банків може бути пом'якшення обмежень на їх діяльність, включаючи ліміти на участь в капіталі місцевих банків. Кошти в іноземній валюті від материнських компаній можуть підвищити стабільність вітчизняної банківської системи. З іншого боку, іноземні банки зацікавлені співпрацювати з власними компаніями, а місцеві банки можуть бути не досить конкурентоспроможними у порівнянні з іноземними.

Структурні інструменти спрямовані на вирішення проблем, які пов'язані з розвитком фінансового сектора і сконцентровані на забезпеченні чесної конкуренції та загальної надійності. Проблеми можуть бути пов'язані з жорсткою або м'якою політикою ліцензування, конкурентним дисбалансом між державними і приватними банками.

Управління “поганими” активами відіграє значну роль в реструктуризації банку. Проблема банку, пов'язану з “поганими” активами, наприклад кредитами під нерухомість, можна вирішити за допомогою ізоляції цих активів. Однак у цьому випадку необхідно продовжувати управління активами для максимізації надходжень і обмеження витрат на реструктуризацію. Професійне управління активами необхідне і при ліквідації банківської установи з метою мінімізації витрат і підтримки платіжної дисципліни.

Інструменти антикризового управління на мікрорівні можна вважати спеціальними. Вони застосовуються окремими банками відповідно до ситуації, що складається на певний період часу, і покликані забезпечувати підняття антикризової роботи у банку на якісно новий рівень. Зазначені заходи, які необхідні у діяльності вітчизняних банків на даному етапі їх розвитку, відображені на рис. 2.3.

Рис. 2.3. Інструменти антикризового управління мікроекономічного спрямування [85, с. 149]

Нагальною потребою сьогодення визнається наявність у банку реального плану дій на випадок нестандартних, кризових ситуацій, який базується на результатах стрес-тестування. Тобто зазначений план повинен передбачати заходи на випадок криз, які ще не відбулися. При цьому велика увага повинна приділятися підвищенню якісного рівня управління у банку в цілому та управління реальними (вірогідними) ризиками зокрема.

Підсумовуючи усе вищевикладене, слід зазначити, що створення системи антикризового управління банківської системи є важливим стратегічним завданням, в першу чергу це стосується центрального банку.

Система антикризового управління має властивості, які забезпечують особливий механізм управління: гнучкість і адаптивність, здатність до диверсифікації та своєчасного ситуаційного реагування, а також можливості ефективно використовувати потенціал банківської системи та неформальні методи управління.

2.3. ДІАГНОСТИКА І МОНІТОРИНГ В АНТИКРИЗОВОМУ УПРАВЛІННІ БАНКІВСЬКОЮ СИСТЕМОЮ

Категорія антикризового управління встановлює понятійну демаркацію одного типу управління від іншого. Багатогранність економічного розуміння, особливо управлінського, зазначеної категорії, на наш погляд, обумовлена подвійною природою будь-якої кризи, яка одночасно створює і руйнує, тобто формує передумови і готує умови для подальшого розвитку та звільняє від попередньої стратегії бізнесу.

Відповідно до теорії, яка акцентує увагу на руйнівній функції кризи, можна сприймати кризу як ситуацію, яка загрожує суб'єкту господарювання. Кризова ситуація в такому випадку вимагає миттєвого подолання, локалізації наслідків методами антикризового управління.

Теорії, які розглядають кризу як явище та зорієнтовані на руйнування старого і розвиток нового, сприймаються позитивно. Тому в їх основу покладена не боротьба з кризою, а реструктуризація системи, яка відповідає новим відносинам.

Проблема діагностики при антикризовому управлінні у вітчизняній економічній науці належить до недостатньо дослідженої галузі. Це пояснюється досить тривалим періодом існування марксистсько-ленінського вчення, яке не визнавало існування криз при соціалізмі, а звідси і специфіки антикризового управління, зокрема антикризової діагностики.

Слід зазначити, що на основі досліджень в галузі теорії штучного інтелекту та інформації, експертних систем, теорії ігор, вірогідності і статистичних рішень, математичної статистики, статистичної теорії розпізнання діагностика вивчалася як особливий процес пізнання.

Управління складними системами є антикризовим на етапах функціонування і розвитку (рис. 2.4), а вміння передбачати, розпізнавати кризу, що наближається, яку неможливо розглядати як статистичний стан, повинне визначати ефективність управлінських рішень [176]. Отже, антикризове управління можна визначити як систему управлінських заходів та рішень щодо діагностики, попередження, нейтралізації і подолання кризових явищ та їх причин на усіх рівнях економіки. Воно повинно охоплювати усі стадії розвитку кризи, зокрема її профілактику та попередження.

Система антикризового управління у першу чергу повинна базуватися на діагностиці ситуації в банківській системі. Діагностика стійкості банківської системи – це аналіз та оцінка ситуації в національній банківській системі, а також виявлення позитивних чи негативних чинників, які спричиняють зміни в банківській системі в майбутньому (рис. 2.5) [79].

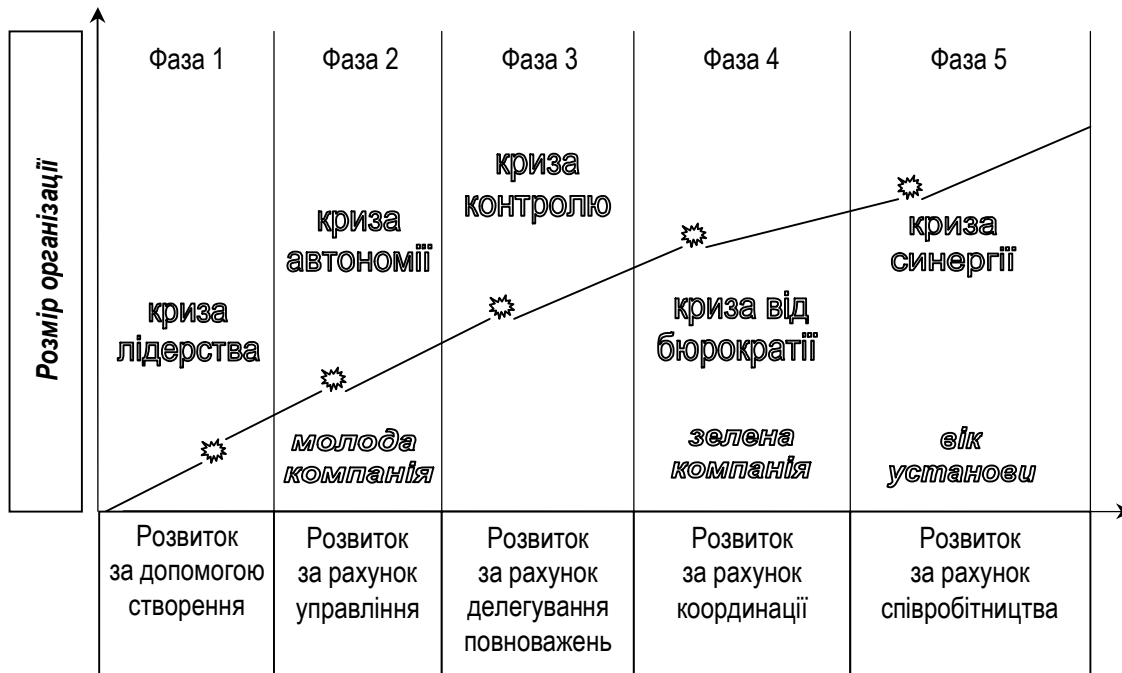

Рис. 2.4. Модель життєвого циклу установ за Гейнером [46]

Рис. 2.5. Діагностика у антикризовому управлінні банківською системою

Результати нашого дослідження свідчать про те, що ефективність діагностики вища тоді, коли визначені такі етапи її проведення:

- встановлення належності об'єкта до певного класу або групи об'єктів;
- виявлення відмінностей об'єкта, що діагностується, від об'єктів свого класу шляхом порівняння його фактичних параметрів з базовими;
- розробка методики формування інституціональних норм як базових показників [79].

Залежно від цілей існують різні стратегії антикризового управління, але для кожної з них важливе своєчасне розпізнання кризової ситуації, визначення причин, симптомів і факторів кризи.

Індивідуальність банківської системи вимагає об'єднання діагностики фінансового стану банків з проведенням заходів щодо превентивної санації. У цьому сенсі при деталізації поняття “криза” пояснюється процесуальний бік антикризового управління, оскільки фази кризи і стадії кризових ситуацій обумовлюють стадії антикризових заходів, а не навпаки.

Перша стадія кризи, зазвичай прихована, – це падіння граничної фінансово-економічної ефективності діяльності, показників ліквідності банків, зниження рентабельності, обсягів отриманого прибутку, тобто криза у широкому розумінні. Внаслідок кризи погіршується фінансовий стан банків, скорочуються джерела і резерви розвитку.

Антикризове вирішення зазначених проблем полягає у перегляді стратегії і тактики банків, що призводить до скорочення витрат, управлінського апарату, реструктуризації філіальної мережі. Однак масштаб і складність проблеми можна визначити і попередити на стадії діагностики, встановивши цілі діагностування, притаманні цьому етапу.

Друга стадія кризи – поява збитковості у діяльності банківських установ. Зазначена проблема вирішується шляхом стратегічного управління і реалізується засобом добровільної реструктуризації. У цьому випадку засоби, що використовуються, відрізняються від інших своєю спрямованістю, методами і вимогами вихідної інформації.

Третя стадія кризи означає практичну відсутність у банках власного капіталу. Це негативно впливає на перспективи його розвитку, довгострокове і середньострокове планування грошових потоків, раціональне бюджетування і супроводжується зниженням обсягів надання банківських послуг, тому що погіршується структура активів банків.

Програма стабілізації фінансового стану банків вимагає екстрених заходів щодо надходження коштів для її здійснення. У випадку невжиття оперативних заходів може наступити криза ліквідності і банкрутство (результат регресії четвертої стадії). Особливістю діагностики на цій стадії є розрахунок діагностичної цінності ознак, що характеризують кризу і рівень ризику при прийнятті управлінських рішень, наприклад, перегляд депозитної політики банків, запозичення у центральному банку, випуск облігацій банків, програма капіталізації.

Четверта стадія кризи – стан гострої неплатоспроможності. У цій ситуації діагностика з використанням показників достатності капіталу, ліквідності, оцінки ризику дозволяє встановити факт фінансової нестійкості банків та можливості її нейтралізації через процедуру ліквідації [70].

Особливістю антикризового управління є поєднання в систему діагностики, попередження, подолання кризи, стратегії реструктуризації, застосування нестандартних методів в управлінні персоналом. З цих позицій антикризове управління можна розглядати як конструктивну реакцію на виявлення у результаті діагностики змін, що загрожують банкрутством або порушенням оптимального функціонування.

Правомірність такого підходу можна підтвердити ефективністю результатів управлінських рішень шляхом співставлення рівня витрат і ступеня досягнення цілей. При цьому слід підкреслити, що однією із цілей антикризового управління є збереження власної ідентичності та нівелювання диспропорції внутрішніх і зовнішніх параметрів банку. Це є необхідною умовою його подальшого розвитку і адаптації до динаміки зовнішніх умов. Банківські установи досягають найвищих меж і стадій розвитку, підтримують стійку рівновагу, протистоять руйнівній тенденції кризи, імітуючи, за висловом Кейнса, стан “квазібуму” [5, с. 112].

Економічна діагностика фінансової нестійкості, організаційної дисфункції, на наш погляд, – основні поняття, які характеризують процес антикризового управління в цілому. Це свідчить про те, що діагностика є функцією і специфічною стадією антикризового управління. При діагностичних дослідженнях в антикризовому управлінні необхідно виділяти належність досліджуваного об’єкта за класом, типом, групою або виявленою нетрадиційною сукупністю ознак, їх діагностичну цінність для визначення результату.

Отже, діагностика – це категорія антикризового управління, яка характеризується специфічним порядком зв’язків, структурою, функціями. Метою діагностики в антикризовому управлінні є своєчасне

виявлення ознак і природи кризи, а також локалізація небажаного впливу.

Виходячи з аналізу теорій, можна сказати, що при антикризовому управлінні діагностика банкрутства, фінансового стану, організаційної системи і системи управління повинна бути доповнена методологією інституційного підходу. За його допомогою оцінка здатності банків утримувати напругу під час кризової ситуації базується на аналізі рівня їх корпоративності, інститутів організації і технологій.

Проблема специфічних властивостей діагностики, які проявляються в антикризовому управлінні, передбачає:

- вивчення нових якостей розвитку банків як об'єктів управління в результаті розвитку фінансової і банківської системи;
- виявлення причинно-наслідкових зв'язків у розвитку об'єктів і суб'єктів банківської системи;
- визначення меж знань менеджером експертних систем, що використовуються при діагностиці кризи, її попередженні і виходу з неї;
- моніторинг зміни ситуації в банківській системі в умовах високої ентропності ринкового макросередовища банків;
- необхідність підвищення ефективності антикризових і прогностичних функцій діагностики.

Узагальнюючи підходи до поняття діагностики як елемента антикризового розпізнання причин виникнення кризових явищ у банках, їх попередження і профілактики в майбутньому, слід підкреслити, що в діагностиці присутні інструментальні ознаки антикризової технології. Це вимагає введення в науковий оборот ідеї інституціонального і корпоративного змісту діагностики.

Діагностика в антикризовому управлінні повинна визначати інституціонально-нормативне середовище функціонування банків і доповнювати тим самим профілактику банкрутств і заходи щодо фінансового оздоровлення. Водночас аналіз умов і чинників підвищення ефективності антикризового управління банками призводить до необхідності запровадження класифікації типів і видів діагностики в антикризовому управлінні (рис. 2.6).

На наш погляд, діагностика стійкості банківської системи – це аналіз та оцінка ситуації в національній банківській системі, а також виявлення позитивних або негативних чинників, які зумовлюють зміни у банківській системі в подальшому.

Рис. 2.6. Класифікація типів і видів діагностики

Діагностика банківської системи повинна проводитися за такими напрямками:

- визначення стійкості банківської системи на даний час та на прогнозовану перспективу;
- оцінка ефективності виконання функцій банківською системою в економіці;
- визначення чинників, що зумовлюють дестабілізацію банківської системи на даний час, на середньострокову та довгострокову перспективу.

Діагностика банківської системи повинна здійснюватися під час проведення моніторингу стійкості банківської системи. В свою чергу фінансовий моніторинг банківської системи є частиною наглядових функцій центрального банку. Основна його мета – забезпечення органів державного управління і банківської системи інформацією, що відображає результати діяльності банківської системи та вплив чинників, які визначають стійкість банківської системи.

Основними завданнями фінансового моніторингу є такі:

- збір і накопичення інформації, яка відображає основні показники економічного розвитку країни у контексті динамічного розвитку банківської системи;
- збір і накопичення інформації, яка відображає діяльність банківської системи;
- аналіз і прогноз показників фінансової стійкості національної банківської системи;
- оцінка системних ризиків банківської системи;
- виявлення і оцінка ступеня впливу основних чинників, які визначають стійкість банківської системи;
- оцінка ефективності заходів, які здійснюються у рамках державного регулювання банківської системи.

Для забезпечення ефективного функціонування системи моніторингу стійкості банківської системи, на наш погляд, необхідно дотримуватися таких принципів:

- принцип наукового обґрунтування використання у процесі моніторингу методик, що означає необхідність постійного удосконалення методичного забезпечення моніторингу стійкості банківської системи. Слід відмітити, що сьогодні не існує єдиного загальноновизнаного методологічного підходу до оцінки стійкості банківської системи;
- моніторинг стійкості банківської системи повинен здійснюватися як безпосередньо у банківській системі України в цілому, так і в регіонах країни відповідно до регіональних банківських систем. Зазначений принцип передбачає урахування специфічних рис розвитку регіональних банківських систем. Зазначені відмінності передбачають нерівномірність впливу зовнішніх і внутрішніх чинників на стійкість банківських структур у різних регіонах;
- моніторинг стійкості банківської системи повинен базуватися на принципі неперервності, який означає, що робота пов'язана зі збором і оцінкою інформації, повинна проводитися постійно, а не періодично;
- принцип співставлення вихідних даних і результативних показників моніторингу. Він означає, що вихідні дані, які складають інформаційну базу моніторингу стійкості банківської системи, повинні порівнюватися на різних відрізках часу. Для цього необхідно забезпечувати постійні форми звітності банківських установ і суб'єктів господарювання економіки. Крім того, повинна забезпечуватися можливість однозначної інтерпретації вихідних даних моніторингу, тобто результативних показників стійкості банківської системи;

- принцип доступності висновків і результатів моніторингу свідчить про необхідність розгляду та обговорення документально зафіксованих висновків моніторингу усіма зацікавленими користувачами інформації про банківську систему.

Необхідно зазначити, що при проведенні оцінки фінансової стійкості необхідно розглянути питання інформаційного забезпечення – інформаційну базу та інформаційні потоки. Інформаційною базою для аналізу і оцінки стійкості банківської системи є: бухгалтерська звітність банківських установ; бухгалтерська і статистична звітність підприємств і організацій; статистична інформація про соціально-економічний стан країни в цілому, включаючи інформацію про діяльність домашніх господарств; параметри бюджету регіонів і країни в цілому; прогнози соціально-економічного розвитку регіонів і країни в цілому; прогнози розвитку окремих галузей економіки регіону і країни.

У свою чергу інформаційні потоки в системі моніторингу стійкості банківської системи об'єднують між собою організації та інститути, які надають первинну інформацію для аналізу, центри обробки інформації та кінцевих користувачів інформації.

Актуальним питанням організації системи моніторингу є її методичне забезпечення. У цьому процесі повинен використовуватися широкий спектр математичного інструментарію: моделі на основі класичних методів математичної статистики; сучасні методи математичного моделювання і статистики; динамічні моделі на основі системи рівнянь і частинних похідних; моделі системного аналізу, дискретної математики, теорії ігор. Оскільки одним із завдань моніторингу стійкості банківської системи є оцінка системних ризиків, необхідно також широко використовувати сучасні прийоми та інструменти ризик-менеджменту.

Дискусійним питанням методичного забезпечення системи моніторингу стійкості банківської системи залишається вибір оціночних показників (індикаторів). Зазначені показники характеризують стійкість банківської системи, перехід за межі якої оцінюється як прояв нестабільності, нестійкості.

Узагальнення та аналіз існуючих підходів до розробки індикаторів стійкості банківської системи дозволили структурувати їх таким чином.

По-перше, це індикатори, які оцінюють виконання банківською системою основних функцій на макроекономічному рівні. У зазначену групу доцільно включати такі показники:

- динаміки розвитку банківської системи (капітал, активи, кредити, депозити), співвідношення з макроекономічними показниками (ВВП, доходи населення) розвитку країни;
- динаміки питомої ваги активів банківської системи у ВВП по відношенню до рівня монетизації економіки;
- індексів перерозподілу ресурсів між контрагентами, індекс перерозподілу ресурсів за термінами, трансформації ресурсів за термінами;
- стану розрахунків в економіці: структуру дебіторської та кредиторської заборгованості підприємств і організацій, коефіцієнт монетизації економіки, обсяг картотеки за банківськими рахунками клієнтів, які не сплачені через відсутність коштів на кореспондентських рахунках банків, обсяг неоплаченої картотеки на кореспондентських рахунках банків.

По-друге, це індикатори, за допомогою яких можна оцінити ефективність банківської системи (достатність капіталу, якість активів, дохідність та прибутковність, ліквідність, чутливість до ризику). До зазначеної групи доцільно віднести показники відношення великих ризиків до капіталу, чистого спреду, відношення чистої відкритої позиції за акціями до капіталу.

По-третє, це індикатори, які оцінюють здатність банківської системи протистояти дії внутрішніх і зовнішніх чинників, а саме: рівень концентрації банків; залежність банківської системи від міжбанківських кредитів; питома вага кредитного портфеля в активах; мультиплікатор розширення депозитної бази; питома вага іноземного капіталу в банківській системі.

У цілому слід відмітити, що в країнах з розвинутою економікою такі індикатори мають оптимальні значення, які підтверджують стійкість банківської системи. В умовах неспівпадання темпів розвитку економіки з темпами розвитку банківської системи ці індикатори повинні коригуватися з урахування динаміки і циклічності етапів розвитку ринкових відносин у державі.

Підсумовуючи усе вищевикладене, слід зазначити, що створення системи моніторингу стійкості банківської системи є важливим стратегічним завданням. У першу чергу це стосується органів банківського нагляду Національного банку України. Сьогодні Національний банк України для оцінки фінансової стійкості банківської системи використовує рейтингову систему CAMELS, хоча в ній досить слабкими компонентами щодо оцінки є аналіз надходжень та чутливості банківської системи до ринкових ризиків. Можна сказати, що ці компоненти

оцінюються більш інтуїтивно, ніж на підставі кількісного і якісного аналізу.

Тому, на нашу думку, слід розробити окрему систему діагностики і моніторингу фінансової стійкості банківської системи, яка б давала можливість оцінити розвиток банківської системи України на регіональному і державному рівнях з урахуванням макро- і мікро-особливостей, що в свою чергу дає підстави для визначення антикризових заходів.

ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

3.1. ХАРАКТЕРИСТИКА СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

Банківська система – це одна з важливих складових сучасної ринкової економіки. Основою банківської системи є банківські установи, які володіють певною сукупністю важелів впливу на фінансову, інвестиційну, виробничу та інші сфери економіки.

В умовах зростаючої відкритості економіки України та послідовної її інтеграції у світове господарство забезпечення фінансової безпеки банківської системи є актуальним завданням в контексті стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи. Це зумовлено впливом зовнішнього середовища, яке сьогодні характеризується елементами поглиблення фінансової кризи, та внутрішнього середовища, зокрема поглибленням конкуренції та консолідації банківського бізнесу. Вплив внутрішнього середовища зумовлює виникнення загроз, які перешкоджають процесу реалізації стратегічних напрямків розвитку банків з точки зору прибутковості та мінімізації ризиковості. Тому проблема забезпечення фінансової безпеки банківської системи є досить актуальною і повинна розглядатися як системуючий елемент фінансової стійкості банківської системи.

Безпеці банківської діяльності присвячено багато наукових праць, в яких безпека банків розглядається з різних точок зору, зокрема безпеки банків, економічної безпеки, фінансової безпеки, безпеки проведення банківських операцій та ін.

В енциклопедії банківської справи наводиться таке визначення безпеки банків: система заходів, яка забезпечує захищеність інтересів власників, клієнтів, працівників і керівництва банку від зовнішніх та внутрішніх загроз... [48, с. 91.]

У концепції економічної безпеки України, яка розроблена Інститутом економічного прогнозування при Національній академії наук України, фінансовою безпекою вважається захищеність фінансових інтересів суб'єктів господарювання на всіх рівнях фінансових відносин [13].

Окремі дослідники економічною безпекою банку вважають здатність протистояти деструктивним змінам на фінансовому ринку і забезпечити виживання в конкурентній боротьбі банківського бізнесу [119]. Подібної думки дотримуються також інші автори наукових праць [52, 122].

Враховуючи те, що економічна безпека банківської системи є складовою фінансової безпеки країни, доцільно розширити зміст аналізованого поняття: економічна безпека банків – це такий стан, за якого банківські установи не можуть втрачати фінансову стійкість і ділову репутацію в результаті цілеспрямованих дій певної групи осіб чи організацій як усередині, так і за межами держави, а також у результаті негативних макроекономічних та політичних чинників.

У методиці розрахунку рівня економічної безпеки України, яка затверджена наказом Міністерства економіки України № 60 від 02.03.2007 [106], фінансова безпека трактується як стан бюджетної, грошово-кредитної, банківської, валютної систем та фінансових ринків, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних загроз, здатністю забезпечувати ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання. Так, М. Єрмошенко зазначає, що економічна безпека повинна безпосередньо включати як ґрунтовну складову фінансову безпеку або безпеку фінансово-кредитної сфери [47].

Велику увагу проблемі забезпечення фінансової безпеки банківської діяльності приділяє О. Барановський. Він дає таке визначення фінансової безпеки комерційного банку: сукупність умов, за яких потенційно небезпечні для фінансового стану комерційного банку дії чи обставини, попереджені чи зведені до такого рівня, за якого вони не здатні завдавати шкоди встановленому порядку функціонування банку, збереженню й відтворенню його майна та інфраструктури і перешкоджати досягненню банком статутних цілей; стан захищеності фінансових інтересів комерційного банку, його фінансової стійкості, а також середовища, в якому він функціонує [11, с. 13]. Із наведеного визначення видно, що автор пов'язує фінансову безпеку з фінансовою стійкістю.

Якщо розглядати стратегічне управління банківською системою, доцільно характеризувати стійкість, яка передбачає певну систему параметрів, перехід за межі яких переводить систему із стійкого стану до нестійкого. Тому при переході межі стійкості суттєво зростає ступінь ризику.

На стійкість банківської системи впливають ряд чинників, які можна поділити на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх слід віднести ті чинники, на зміну яких діяльність банківської системи безпосередньо не

впливає, а саме: система управління економікою країни, нормативно-правова база, інфляційні очікування, стабільність цін, податкова система та ін. Щодо банківської системи зовнішні чинники можна охарактеризувати поняттям “економічне середовище”. Ризики, які виникають у результаті його негативного впливу на банківську систему, можна назвати системними ризиками.

До внутрішніх належать чинники, які залежать безпосередньо від діяльності банків. До них слід віднести різні форми і механізми банківської діяльності. У зв'язку зі складною внутрішньою структурою банку класифікацію внутрішніх чинників, на наш погляд, доцільно будувати на основі його функціональної діяльності. У цьому випадку її основними елементами будуть організаційно-структурна, комерційна, капітальна, фінансово-економічна (характеризує обсяг і якість власних та запозичених коштів банку, ефективність їх використання), інформаційна діяльність.

Враховуючи те, що на фінансову стійкість банківської системи впливають зовнішні та внутрішні чинники, фінансова безпека банків повинна бути спрямована на нейтралізацію їх негативного впливу та досягнення певного ефекту від проведених заходів.

Зарубіжний та вітчизняний досвід свідчить про те, що для забезпечення безпеки необхідно створити цілеспрямовану протидію усім злочинним та протиправним діям [177].

Систему безпеки банківської діяльності можна визначити як організовану сукупність спеціальних органів, коштів, методів і заходів, що забезпечують захист діяльності від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз (рис. 3.1).

При організації ефективної системи фінансової безпеки необхідно дотримуватися таких принципів:

- *комплексність* – забезпечення безпеки персоналу, матеріальних та фінансових ресурсів від можливих загроз усіма доступними законними засобами, методами; забезпечення безпеки інформаційних ресурсів протягом усього життєвого циклу, на усіх технологічних етапах їх обробки та використання, в усіх режимах функціонування; спроможність системи до розвитку та удосконалення відповідно до змін умов функціонування суб'єкта;
- *своєчасність* – попереджувальний характер заходів щодо забезпечення безпеки. Постановка завдань, формування комплексної безпеки на попередніх стадіях розробки системи безпеки на підставі аналізу та прогнозування обставин, загроз безпеці, а також розробка ефективних заходів попередження;

- *безперервність* – використання злочинцями законних і незаконних методів з метою боротьби з методами захисту, що забезпечують безпеку діяльності;

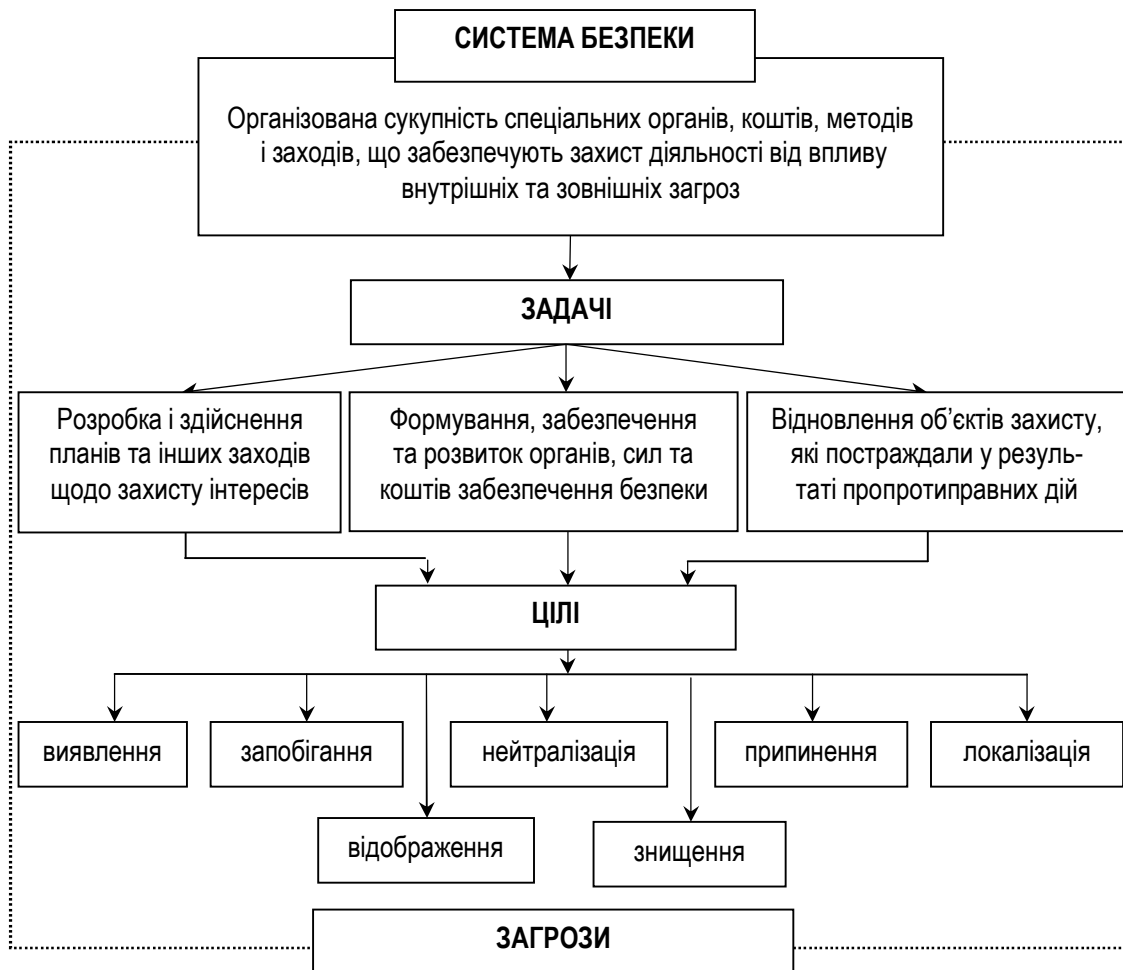

Рис. 3.1. Система безпеки банківської діяльності

- *активність* – захист інтересів банківських установ шляхом використання стандартних і нестандартних методів;
- *законність* – система безпеки на основі законодавчої бази, що регулює процес здійснення банківської діяльності;
- *обґрунтованість* – заходи і засоби захисту, які повинні реалізовуватися на сучасному рівні розвитку безпеки та відповідати встановленим вимогам і нормам;
- *економічна доцільність* – співставлення можливих збитків та витрат на забезпечення безпеки (критерій ефективності – вартість);
- *спеціалізація* – залучення до розробки та впровадження заходів та засобів захисту спеціалізованих підрозділів або установ;

- *взаємодія та координація* – здійснення заходів забезпечення безпеки на основі чіткої взаємодії усіх зацікавлених підрозділів та служб, сторонніх спеціалізованих установ;
- *удосконалення* заходів і засобів захисту на основі власного досвіду, нових технічних засобів з урахуванням зміни методів і засобів розвідки, схем відмивання грошей, фінансування тероризму та фінансового шпіонажу;
- *централізація управління* – самостійне функціонування системи безпеки за єдиними організаційними, функціональними та методологічними принципами з централізованим управлінням системою безпеки.

Основною метою системи безпеки банків є попередження збитків від розголошення конфіденційної інформації; крадіжки фінансових та матеріально-технічних цінностей, порушення функціонування інформаційних систем.

Цілями системи фінансової безпеки повинні бути:

- захист прав банківських установ, їх структурних підрозділів та співробітників;
- збереження та ефективне використання фінансових, матеріальних, інформаційних ресурсів;
- підвищення конкурентоспроможності та зростання прибутковості за рахунок забезпечення якості банківських послуг та безпеки для клієнтської бази.

Завданнями системи фінансової безпеки повинні бути:

- своєчасне виявлення та ліквідація загроз, чинників та умов, що спричиняють фінансовий, матеріальний та моральний збиток банківській системі;
- віднесення інформації до категорії обмеженого доступу;
- створення механізму та умов оперативного реагування на загрози безпеці та появу негативних тенденцій у функціонуванні банківської системи;
- створення умов для максимально можливого відшкодування та локалізації збитків, що отримані на підставі неправомірних дій фізичних та юридичних осіб, для послаблення негативного впливу порушень безпеки на досягнення стратегічних цілей.

Розглядаючи фінансову безпеку банків як систему, доцільно виділити її об'єкти і суб'єкти (рис. 3.2).

Фінансову безпеку банків необхідно розглядати на двох рівнях, тому що банківська система має дворівневу побудову. При оцінці відповідності банківської системи критеріям і стратегії фінансової безпеки, на думку фахівців, доцільно виділяти три взаємопов'язаних аспекти:

- загальна оцінка життєздатності системи;
- оцінка ролі центрального банку в банківській системі, його законодавчих функцій і надійності механізму їх реалізації;
- оцінка здатності банківської системи до взаємодії як між її окремими суб'єктами, так і з державними і громадськими центрами з приводу вироблення стратегічних і короткострокових цілей розвитку економіки [146, с. 150].

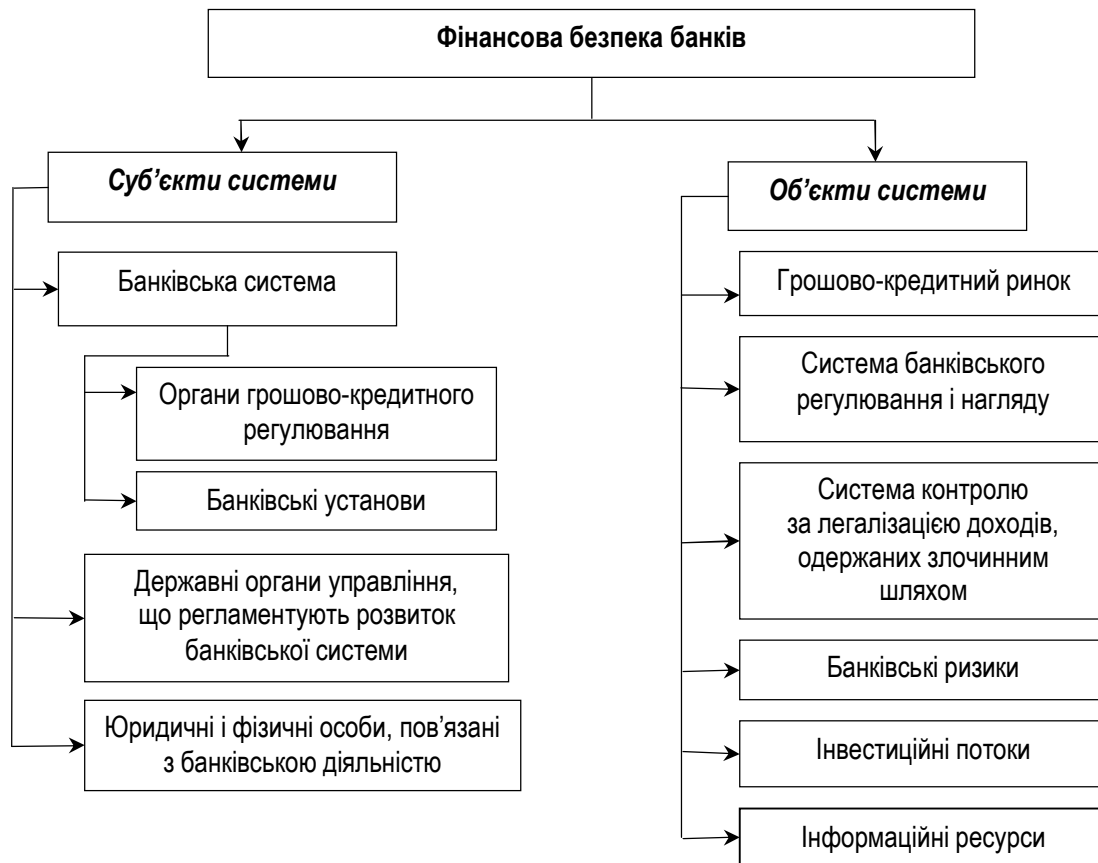

Рис. 3.2. Суб'єкти і об'єкти фінансової безпеки банків

Відповідно до визначених критеріїв та стратегій доцільно розглянути основні загрози, які шкодять системі стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи та її основному елементу – фінансовій безпеці.

М. Зубок загрозою безпеці банку вважає потенційно можливі або реальні дії зловмисників чи конкурентів, які здатні завдати банку матеріальної або моральної шкоди, що проявляються сукупністю факторів і умов, які створюють небезпеку для нормального функціонування банку відповідно до його завдань та інтересів [52, с. 55-58].

На думку Д. Артеменка, існують зовнішні і внутрішні загрози фінансової безпеці комерційних банків [7]. М. Єрмошенко вважає, що основними загрозами банківської системи є: низький рівень капіталізації банківської системи; слабкість вітчизняної системи комерційних банків, їх роботи з управління грошовими ресурсами, дефіцит фінансових послуг та інструментів; участь банківської системи в тіньовій діяльності та її криміналізації; недостатнє законодавче врегулювання банківської діяльності; недостатній контроль за діяльністю комерційних банків з боку НБУ; характер кредитної діяльності банківської системи; низький рівень залучення іноземної валюти і готівки у національній валюті, що знаходиться у населення; відсутність достатнього золотого запасу; відсутність системи страхування вкладів населення і депозитів підприємств у комерційних банках; платіжна криза і використання пов'язаних з нею сурогатів; невідповідність вимог до збільшення темпів розвитку банківської системи і обсягів реального грошового капіталу для формування коштів банків; невиправдано високі обсяги коштів комерційних банків, заощаджених у вигляді викуплених у держави ОВДП, зокрема і реструктуризованих урядом у конвертовані ОВДП [47].

Проаналізувавши погляди науковців, на нашу думку, можна запропонувати таку систему загроз фінансовій безпеці банків, враховуючи макро- та мікросередовище функціонування банків (табл. 3.1).

Кожну із наведених загроз можна деталізувати відповідно до рівня фінансової безпеки, що досліджується. Тому, на наш погляд, функціонування служби фінансової безпеки в банку передбачає розробку певних положень щодо встановлення загроз за кожним об'єктом, що підпадає під обстеження і контроль.

Питання безпеки банків актуальні не тільки безпосередньо для банків, а також для усіх учасників ринкових відносин. Безумовно, в першу чергу зазначеній проблемі приділяють увагу власники банку, його акціонери, які турбуються за розвиток власного бізнесу та несуть за нього матеріальну, моральну та соціальну відповідальність. Безпека банків також турбує клієнтів і партнерів. Таким чином, безпека банку повинна ґрунтуватися на: безпеці банку як організації; безпеці банківського персоналу; безпеці банківських операцій.

Зазначені напрямки повинні складати основний комплекс забезпечення безпеки будь-якого учасника ринку незалежно від його конкретної діяльності. Слід відмітити, що розгляд питань безпеки банків потрібно починати з оцінки позиціонування банків на ринку банківських послуг щодо його впливу на галузеву та регіональну структуру економіки.

Загрози фінансовій безпеці банківської системи

№ пор.	Зовнішні загрози (макрорівень)	Внутрішні загрози (мікрорівень)
1	Глобальні банківські кризи. Причини виникнення: фінансова глобалізація; зменшення обсягів виробництва, погіршення платоспроможності підприємств-позичальників; надмірна кредитна експансія під час тривалого економічного підйому; вплив інфляції на банківський сектор; різке коливання товарних цін, цін на фінансові активи процентних ставок; вплив зовнішньо-економічних чинників [70, с. 18-22]	Недосконалість організації системи фінансового менеджменту в банку: некваліфіковане управління; помилки в стратегічному плануванні та прогнозуванні банківської діяльності; недостовірні оцінки прибутковості від діяльності банку та капіталу банку, визначення джерел поповнення власного капіталу; виникнення конфлікту інтересів між акціонерами; значне вкладання коштів в основні засоби; необґрунтовані високі виплати дивідендів або повернення банком коштів, залучених на умовах субординованого боргу [144]
2	Механізм використання монетарних інструментів: рівень обов'язкового резервування, обсяги рефінансування НБУ, процентна політика, політика курсоутворення, система управління золотовалютними резервами	Недосконалість організації проведення основних банківських операцій: - кредитний процес: частка прострочених відсотків і пролонгованих кредитів у кредитному портфелі; недостовірні інформація про позичальників; недосконала оцінка кредитного ризику; - цінні папери: необачлива політика, пов'язана з недостатньо прорахованою підпискою на цінні папери; вкладення коштів у неефективні проекти; використання фальшивих векселів, цінних паперів і гарантійних листів
3	Недосконалість банківського нагляду та регулювання: наявність економічних нормативів, що регламентують банківську діяльність, їх обґрунтованість і безумовне дотримання; застосування вимог до капіталу банків; система заходів щодо попереднього реагування на проблеми банків та застосування пруденційних заходів впливу	Недотримання ліквідності банківської установи: нераціональна структура підрозділів, що проводять активні операції, неврахування у внутрішніх положеннях та процедурах при визначенні якості активів усіх особливостей, що притаманні проведенню операцій; нераціональна структура активів; дисбаланс між залученням і розміщенням коштів [173, с. 45-46]
4	Незабезпечення фінансової стійкості банків через недовіру до банківської та грошової систем і купівельної спроможності національної валюти	Відсутність висококваліфікованого та чесного кадрового персоналу банку: розтрата коштів банківськими службовцями; незаконне привласнення доходу; маніпуляції з витратами; зловживання реальними активами банку чи клієнта; дії, що виходять за межі повноважень управлінського персоналу банку; підробка документів або внесення до них фіктивних даних, незаконні бухгалтерські записи

Продовж. табл. 3.1

№ пор.	Зовнішні загрози (макрорівень)	Внутрішні загрози (мікрорівень)
5	Конкурентне середовище в банківській системі: методи, що застосовуються в конкурентній боротьбі, проблема присутності іноземного банківського капіталу [76, с. 43-53]	Слабкість маркетингової політики банку: відсутність ретельного аналізу ситуації на фінансовому ринку; невміння обирати партнерів; неефективна рекламна політика просування банківських продуктів на ринок банківських послуг
6	Система запобігання та протидії відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму [80]	Неефективна система фінансового моніторингу в банку: відсутність відповідального працівника, внутрішніх правил та програм проведення фінансового моніторингу, необґрунтована політика "Знай свого клієнта" [166]
7	Нестійкість податкової, кредитної та страхової політики	Наявність каналів витоку інформації з банку: недостатні або невідповідні потребам банку інформаційні системи; відсутність надійної межфілійної інформаційної мережі
8	Несприятливі макроекономічні умови: загальноекономічна ситуація в країні та регіонах	Проблеми, пов'язані з ринковими ризиками: неочікувана загроза валютного, процентного та інших ризиків; неглибоке розуміння працівниками банку природи системних ризиків

Розглядаючи безпеку банків через призму організації, важливо акцентувати увагу як на її зовнішньому, так і на внутрішньому середовищі. У зовнішньому середовищі слід розглядати дії з боку клієнтів, партнерів, конкурентів, державних установ, а також кримінальне середовище. Внутрішнє середовище – це дії персоналу банків в особі спеціалістів та менеджерів відділів банків, неформальних груп, а також адміністрації банків. Загрози безпеці банків наведені у табл. 3.2.

Специфіка діяльності банків полягає в:

- перетіканні капіталу між галузями та регіонами держави;
- впливі на грошовий обіг;
- можливості активно брати участь в інвестиційних проектах;
- обслуговуванні кредитного та фінансового сервісу для клієнтів;
- ролі центру, що інформує про фінансовий стан учасників ринку;
- організації безготівкового та готівкового обігу.

На наш погляд, сьогодні недостатньо розкритий зв'язок між ефективною системою стратегічного управління фінансовою стійкістю та фінансовою безпекою банків.

З точки зору проблеми, що досліджується, головною метою фінансової безпеки банків є забезпечення стійкого функціонування банківської системи в умовах її взаємодії з екзогенним та ендегенним

середовищами, які постійно змінюються, а також виявлення і нейтралізація зовнішніх та внутрішніх загроз стійкого функціонування банківської системи, організація протидії цим загрозам, мінімізація наслідків їх впливу.

Таблиця 3.2

Загрози безпеці банку

№ пор.	Вид загрози	Характеристика загрози
1	Загрози безпеці банку з боку зовнішнього середовища	
1.1	Загрози з боку клієнтів банку	- чи є вони реальними клієнтами, тобто чи потребують конкретних банківських послуг та проводять свої платежі через банк; - чи є вони клієнтами, яка філософія бізнесу банку співпадає із задачами та цілями, яких вони намагаються досягти на ринку; - чи є вони клієнтами, які не можуть заподіяти шкоди банку, заволодіти цінностями банку
1.2	Загрози з боку партнерів банку	- чи є вони реальними партнерами банку на ринку, які виконують угоди та взяті зобов'язання, дотримуються нейтралітету та утримуються від вступу до конкуруючих з банком груп; - чи це партнери, для яких філософія банку співпадає з філософією їх бізнесу та не суперечить досягненню поставлених цілей і задач; - чи це партнери, які не застосовують ніяких дій, щоб навмисно залучити банк до незаконних операцій
1.3	Загрози з боку конкурентів банку	- безпосередні конкуренти банку, які беруть участь у конкурентній боротьбі проти банку за конкретними напрямками діяльності; - реальні конкуренти, які за своїм становищем на ринку можуть скласти конкуренцію банку з урахуванням слабких та сильних сторін діяльності; - сумнівні конкуренти – учасники ринку, які фактично не мають можливості конкурувати з банком, але власними діями підривають авторитет банку
1.4	Загрози з боку кримінальних угруповань	- реальний кримінал, його конкретні організації; - профани, які видають себе за кримінальні угруповання, але лише імітують таку поведінку
1.5	Загрози з боку держави	- дії проти банку законні та протиправні; - приватні чи корумповані; - кваліфіковані або некваліфіковані; - з кримінальним нахилом або тільки з точки зору особистої зацікавленості; - виконані професійно в межах власних повноважень або навмисні з використанням свого службового становища

№ пор.	Вид загрози	Характеристика загрози
1.6	Загрози з боку громадян держави	- чи є такі клієнти громадянами держави; - чи сприймається ними роль та значення банку як об'єкта для "скачування" грошей; - чи мають вони психофізіологічні проблеми; - чи пов'язані вони з криміналом
2	Загрози з боку внутрішнього середовища	
2.1	Загрози з боку власників	- чи є вони законослухняними особами, які ведуть свій бізнес прозоро; - їх бізнес постійний чи для отримання прибутку та самоліквідації; - з якою метою був створений банк: для фінансової підтримки власних структур; для економії фінансових коштів при здійсненні внутрішніх розрахунків та платежів; для створення власної економічної імперії; для маскуванню кримінального характеру основного бізнесу
2.2	Загрози з боку адміністрації банку	- професіоналізм та компетентність при виконанні дій з управління банком або навпаки; - чи використовуються тимчасово вільні кошти для цілей особистого збагачення шляхом придбання різних установ; - адміністрація працює тільки за високу заробітну плату та інші форми заохочення; - адміністрація розуміє власну репутацію та пов'язує її з репутацією банку
2.3	Загрози з боку менеджерів підрозділів	- професіоналізм та компетентність при виконанні дій з управління банком або навпаки; - менеджери, яких цікавить робота у банку чи тільки заробітна плата; - менеджери, які мають великий практичний стаж роботи в банку, вміють керувати і професійно контролювати спеціалістів банку та операції, які ті виконують; - менеджери, які працюють у банку і не пов'язані з іншими банками, кримінальними структурами
2.4	Загрози з боку спеціалістів банку	- професіоналізм та компетентність при виконанні дій з управління банком або навпаки; - спеціалісти, яких цікавить робота у банку чи тільки заробітна плата; - спеціалісти, які вміють зберігати банківську таємницю; - спеціалісти, які намагається отримати особисту вигоду за місцем роботи та посади; - спеціалісти, які прихильні до встановлення неформальних контактів з клієнтом; - спеціалісти, які готові погодитися на будь-які угоди з конкурентами; - спеціалісти, які власними діями зміцнюють корпоративну культуру та репутацію банку на ринку

№ пор.	Вид загрози	Характеристика загрози
2.6	Загрози з боку неформальних груп	- підконтрольні адміністрації та менеджменту банку; - діють спонтанно, у розріз з філософією бізнесу банку; - протидіють конкретним задачам підрозділів щодо поставлених цілей; - за своєю суттю більш соціальні або більшою мірою створені на основі приватних інтересів, хобі банківського персоналу; - виступають у ролі суб'єкта, який може вирішувати конфліктні ситуації у колективі

Головна та функціональні цілі зумовлюють формування необхідних структуроутворюючих елементів і загальної схеми організації фінансової безпеки. Загальна схема організації фінансової безпеки містить дії (заходи), що здійснюються послідовно або одночасно, а саме:

- формування необхідного ресурсного потенціалу (капіталу, персоналу, прав, інформації, технології та устаткування);
- загальностратегічне прогнозування та планування фінансової безпеки за функціональними складовими;
- стратегічне прогнозування для забезпечення фінансової стійкості банківської системи;
- загальнотактичне планування фінансової безпеки за функціональними складовими;
- тактичне прогнозування в системі забезпечення фінансової стійкості банківської системи;
- оперативне управління фінансовою стійкістю банківської системи;
- здійснення функціонального аналізу рівня фінансової безпеки;
- загальна оцінка досягнутого рівня фінансової безпеки.

Тільки при умові здійснення в необхідному обсязі зазначених заходів можна досягти належного рівня фінансової безпеки банківської системи. Слід зазначити, що банківська система є складною, ієрархічною, динамічною, керованою системою, яка здатна до саморозвитку. За способом взаємодії із зовнішнім середовищем – це відкрита система, яка функціонує в умовах невизначеності (відсутності детермінованості), тому фінансова безпека банків визначається рівнем фінансової безпеки всіх підсистем, які входять до її складу. Це не суперечить методології системного аналізу, яка дозволяє відобразити параметри аналізованої системи через параметри її складових з метою одержання комплексної логічної моделі. Однак слід ураховувати, що при цьому система буде мати низку додаткових властивостей, які не характерні жодній із складових такої системи.

Подальша логіка наших досліджень визначатиметься схемою, яка зображена на рис. 3.3, а вихідним і визначальним моментом у дослідженні фінансової безпеки банківської системи є оцінка її рівня шляхом обґрунтування концепції єдиного інтегрального показника. Він має містити такі параметри, які найбільш точно характеризують результати діяльності банківської системи, насамперед це показники достатності капіталу, темпів його зростання, оцінки ліквідності й доходності активів.

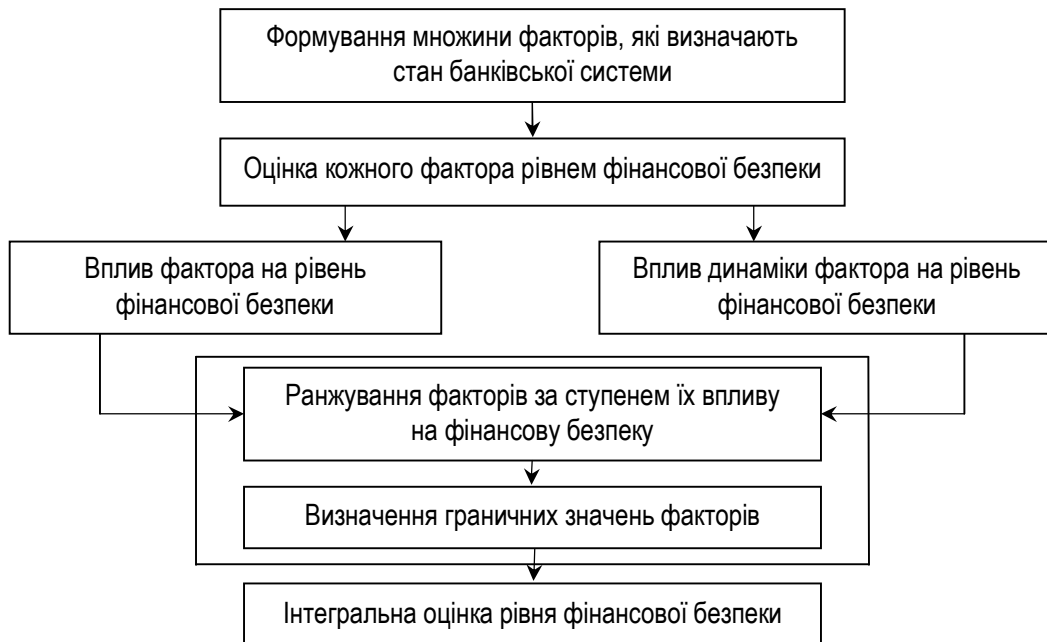

Рис. 3.3. Схема визначення стану фінансової безпеки банківської системи

Система фінансової безпеки повинна мати певну оцінку ефективності з метою її позитивного впливу на фінансову стійкість банківської системи. Для цього доцільно обрати систему індикаторів оцінки та визначати інтегральний показник фінансової безпеки банку. Оскільки властивості фінансової безпеки характеризуються сукупністю ознак, то при упорядкуванні одиниць сукупності виникає необхідність агрегування усіх ознак множини в одну інтегральну оцінку.

Інтегральний показник з такими властивостями відіграє роль умовного експерта, оскільки він за незмінними правилами та в єдиний спосіб відображає зведену оцінку діяльності банківської системи за основними показниками: доходності, ліквідності, достатності капіталу і темпів зростання капіталу. Для поглибленого дослідження запропонованої категорії фінансової безпеки надалі передбачається використання показників саме такого змісту. З метою інтеграції багатьох властивостей реальних об'єктів в один інтегральний показник звернемося до теорії надійності [25, с. 140-150].

Формула для розрахунку інтегрального індексу ефективності фінансової безпеки має такий вигляд:

$$I_{fb} = \sum_{j=1}^i a_{ij} z_{ij}, \quad (3.1)$$

де a_{ij} – вагові коефіцієнти, що визначають ступінь внеску j -го показника в інтегральний індекс;

z_{ij} – нормалізовані значення вхідних показників x_{ij} .

Цей індекс дорівнює 1, якщо всі x_{ij} набувають найкращих або оптимальних значень, і 0 тоді, якщо всі показники найгірші. Як індикатори можна обрати такі показники: відношення активів банківської системи до ВВП; частка активів недіючих банків у загальній сумі активів комерційних банків; розмір чистих активів НБУ (грошова маса і розмір емісій); розмір чистих зовнішніх резервів НБУ (різниця між зовнішніми кредитами і розміщенням валютних цінностей НБУ за межами України); частка іноземного капіталу у її сукупному капіталі; питома вага проблемних кредитів у чистих активах банку; співвідношення високоліквідних активів і поточних пасивів банку; співвідношення власних і залучених коштів банку; обсяг фонду страхування депозитів; коефіцієнт покриття відсотків; обсяг активів на одного співробітника банку та ін.

Розрахуємо рівень фінансової безпеки банківської системи за 2005-2009 рр., обравши, на наш погляд, показники, які найкраще характеризують зазначену ситуацію (табл. 3.3).

Отже, вибір індикаторів для оцінки фінансової безпеки банківської системи залежить від поставлених цілей щодо стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи. У цілому можна зробити висновок про те, що між фінансовою безпекою та фінансовою стійкістю банківської системи існує тісний взаємозв'язок, який має прояв через визначення цілей прибуткової та стабільної банківської діяльності; забезпечення захисту інтересів вкладників; створення системи захисту від загроз, які постають перед банківською системою.

На нашу думку, фінансова безпека банківської системи передбачає розробку комплексу заходів щодо протидії негативному впливу потенційних загроз на процес забезпечення фінансової стійкості та стабільного функціонування банківської системи і кожного окремого банку.

**Оцінка рівня ефективності фінансової безпеки
банківської системи за 2005-2009 рр.**

Показники	Роки				
	2005	2006	2007	2008	2009
Співвідношення активів банківської системи до ВВП	0,484	0,625	0,832	0,977	0,964
Рівень доларизації у банківській системі	0,236	0,270	0,229	0,307	0,347
Співвідношення валового зовнішнього боргу до ВВП	0,459	0,506	0,560	0,559	0,591
Частка іноземного капіталу у сукупному банківському капіталі	0,195	0,276	0,35	0,367	0,358
Питома вага проблемних кредитів у чистих активах банківської системи	0,016	0,013	0,011	0,019	0,079
Співвідношення власних і залучених коштів банку	0,190	0,233	0,253	0,334	0,354
Адекватність регулятивного капіталу	0,149	0,142	0,139	0,140	0,181
Чиста процентна маржа	0,049	0,053	0,050	0,053	0,062
Інтегральний індекс фінансової безпеки	0,337	0,412	0,523	0,592	0,577

У цьому контексті набуває актуальності проблема виміру фінансової безпеки банків, тому що від адекватної оцінки наявного рівня фінансової безпеки залежить повнота, результативність та своєчасність прийняття управлінських рішень про нейтралізацію дії негативних чинників на фінансову стійкість банківської системи.

3.2. ВПЛИВ ІНОЗЕМНОГО КАПІТАЛУ НА ФІНАНСОВУ СТІЙКІСТЬ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

Наявність в економіці будь-якої країни значних обсягів іноземного капіталу є ознакою макроекономічної стабільності, високого рівня довіри інвесторів до законодавчої і виконавчої влади. Перш за все це стосується не короткотермінових та спекулятивних інвестицій, а довгострокових й переважно прямих інвестицій. При цьому слід зазначити, що зменшення порівняно з минулими періодами або уповільнення темпів зростання іноземних інвестицій є прямою ознакою нестабільності та недовіри до країни.

Стратегія розвитку банківської системи повинна спрямовуватися на посилення можливостей банків щодо акумулювання заощаджень і перетворення їх на інвестиції. Стан банківської системи (рівень капіталізації, обсяг кредитів, відсоткова ставка, частка довгострокових кредитів, якість послуг) зумовлює кредитний потенціал банків, оптимальність розрахунків, можливості активізації фондових операцій, обсяг інвестицій.

Досвід показує, що будь-яка країна не може досягти економічної стабільності в умовах ізоляції від світової економічної системи. Саме взаємопроникнення окремих національних економік через механізм іноземних інвестицій, створення спільних транснаціональних корпорацій і є основою глобалізації світової економіки.

Подальший розвиток банківської системи України значною мірою буде пов'язаний з глобалізаційними процесами, що відбуваються у світовій економіці. У зв'язку з цим дослідження проблеми доступу іноземного капіталу в банківську систему України, його вплив на підвищення рівня капіталізації набуває особливої актуальності.

Прихильники політики припливу іноземного капіталу вважають, що присутність іноземних банків буде позитивним фактором для розвитку банківської системи, оскільки підвищить рівень конкуренції, забезпечить надходження інвестицій, поліпшить обслуговування економіки України. Однак результати впливу іноземних банків на українську економіку і банківську систему недостатньо досліджені [125, с. 38-43].

Вихід іноземних банків на фінансово-банківську арену України розпочався у 1994 р. Лише за один рік було відкрито 12 банків з іноземними капіталами. До 2000 р. їх кількість зросла до 30, а у 2001 р. стрімко зменшилася на третину. У ситуації зростання ВВП країни і банки отримали можливість розвиватися, кредитуючи реальну економіку [74, с. 86]. У зв'язку зі звуженням ринку державних цінних паперів, зниженням рівня інфляції і зменшенням дохідності банківських операцій іноземні інвестори надали перевагу виходу з ринку попри переорієнтації на інвестиційні кредити.

Слід зазначити, що проблемі припливу іноземного капіталу в банківську систему України приділяють увагу багато вітчизняних економістів та практиків. Вагомий внесок у розв'язання цієї проблеми зробили О. Балануца [8, с. 65-70], О. Барановський [12, с.12-20.], О. Кіреєв [65, с. 78-84], В. Міщенко, Р. Набок [113, с. 38-44.], С. Моїсеєв [114, с. 44-51], А. Росинський [142, с. 44-49] та ін. Незважаючи на те, що існують дослідження щодо проблеми припливу іноземного банківського капіталу у вітчизняну банківську систему, наукові та практичні пошуки у даному напрямку доцільно продовжувати.

Передумови іноземного інвестування корпорацій описуються в різноманітних теоріях. Так, модель формування інвестиційного портфеля Г. Марковиця дозволяє знайти оптимальне рішення щодо інвестицій корпорацій на основі оцінки співвідношення очікуваної прибутковості та стандартного відхилення можливих інвестиційних проектів в інвестиційному портфелі [199].

За моделлю Манделла-Флемінга рух капіталу за межі країни залежить від різниці значень прибутковості інвестиційних проектів. Тобто чим менша прибутковість інвестиційних проектів у країні перебування порівняно з прибутковістю закордонних інвестиційних проектів, тим більшим буде відтік капіталу і меншим приплив, і навпаки [170, с. 322-335].

Згідно з підходом Д. Кейнса мета діяльності корпорації полягає в тому, що вона намагається максимізувати ринкову вартість власного капіталу, тобто прагне досягти найвищої капіталізації своїх цінних паперів [62].

З іншого боку, за підходом Д. Тобіна, корпорація намагається одержати найбільш можливий прибуток у поточному році, інвестуючи позиковий фінансовий капітал до тієї межі, поки прибуток від кожної нової інвестиції буде більшим, ніж вартість позичених для інвестування коштів [210, с. 3-51]. Якщо метою діяльності корпорації вважати максимізацію консолідованої чистої теперішньої вартості грошових потоків, то такий погляд виключає суперечність між підходами Д. Кейнса та Д. Тобіна: узагальнюючою підставою здійснення корпорацією інвестицій, зокрема за межами країни перебування, є намагання одержати найбільш можливі значення чистої теперішньої вартості потоку платежів від здійснюваних компанією інвестиційних проектів, що забезпечить одержання найбільш можливого прибутку в поточному та наступних роках.

Відповідно до Закону України “Про банки і банківську діяльність” банк з іноземним капіталом – це банк, у яком частка капіталу, що належить хоча б одному нерезиденту, перевищує 10 відсотків. Для створення банку з іноземним капіталом його засновники зобов’язані отримати попередній дозвіл Національного банку України [131].

Банківська система України сьогодні відкрита для входження іноземного капіталу. Чинне законодавство дає можливість створювати в Україні банки із 100 %-ним іноземним капіталом, але з обов’язковою вимогою, що це мають бути дочірні банки, які діють у правовому полі України. Створення філій іноземних банків, які не є самостійними юридичними особами, а лише структурними підрозділами головних банків, які знаходяться за кордоном і діяльність яких регулюється іноземним законодавством, може підірвати фінансову безпеку банківської системи.

Географічна експансія та консолідація банків вийшли далеко за межі окремих країн і охопили весь світ. Банки стають потужними фінансовими конгломератами, які є новим типом трансформованих, сфокусованих і регенерованих універсальних банків.

В останні роки банківський сектор України зіткнувся з рядом проблем, однією з яких є неспроможність українських банківських установ конкурувати з іноземними, частка яких на вітчизняному ринку постійно зростає. Таке становище також поглиблюють процеси глобалізації, які здійснюють безпосередній вплив на банківську систему України.

Фінансова криза на міжнародному ринку та економічна нестабільність в Україні визначили для банківських установ нове операційне середовище. Довгострокові інвестиції користуються серед населення меншим попитом, що негативно впливає на економічну діяльність підприємств. Наслідком цього може бути зростання простроченої заборгованості у кредитному портфелі банків. Слід враховувати і той факт, що робота з простроченою заборгованістю вимагає від банків запровадження нових методів і прийомів фінансової безпеки. Можливості позик на зовнішніх ринках у банків на сьогодні недостатні. Зростає процентна вартість позик, Національний банк України стримує ліквідність гривні, що призводить до підвищення процентних ставок на міжбанківському ринку. У цій ситуації рівень фінансової безпеки банківської системи визначається здатністю локалізувати вплив загроз. Одним із таких завдань є визначення умов і ефективності функціонування банків з іноземним капіталом.

Банківський капітал – важлива складова фінансового капіталу. Від нього значною мірою залежить подальший розвиток економіки України, її інтеграція у світову спільноту. Основою для зміцнення банківської системи України, підвищення її надійності та стійкості до криз є достатній рівень капіталізації. Для того, щоб визначити сучасний стан розвитку банківського капіталу в Україні, варто проаналізувати динаміку основних показників, що характеризують власний капітал, активи та зобов'язання комерційних банків та рівень капіталізації банків.

До 2007 р. простежується позитивна динаміка основних показників банківської діяльності, зокрема темпів зростання власного банківського капіталу, активів та зобов'язань банків (рис. 3.4).

Як видно на рис. 3.4, кризові явища в банківській системі, які відбулися у другій половині 2008 р., відбилися на рівні зростання капіталу банків та зобов'язань, який за станом на 01.01.2010 має тенденцію до зниження.

У 2009 р. завершена діагностика фінансових установ, метою якої було визначення потреб банківського сектору в додатковому капіталі. У зазначений період спостерігалася лібералізація вимог до якості капіталу, що дозволило банкам враховувати у капіталі внески акціонерів ще до часу їх реєстрації, а також включати субординований борг в іноземній валюті.

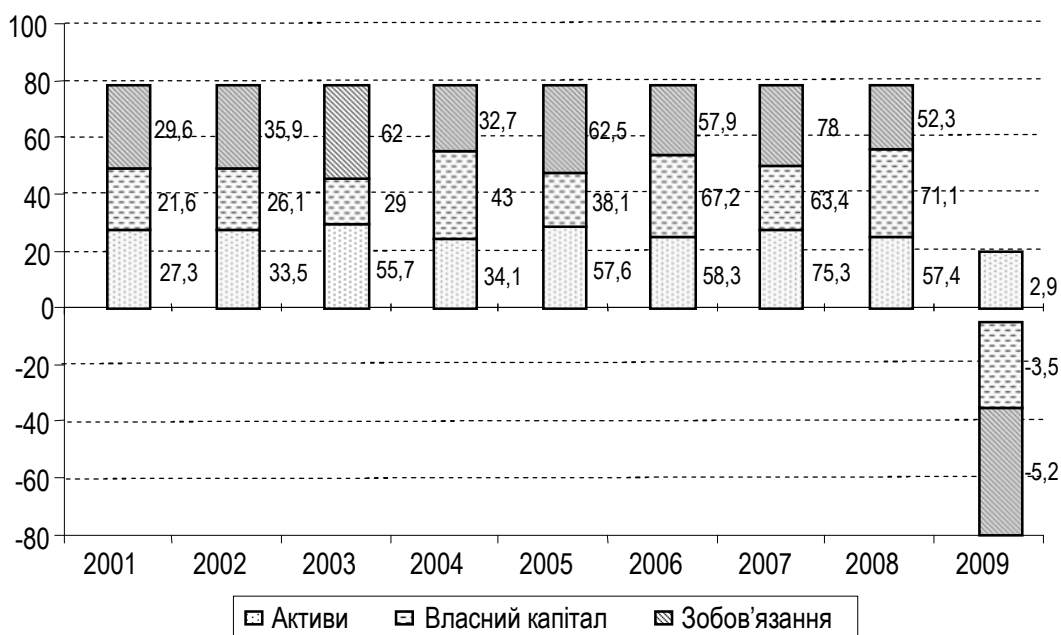

Рис. 3.4. Темпи приросту активів, капіталу та зобов'язань банків України за 2001-2009 рр.

Упродовж останніх років спостерігається тенденція до збільшення частки іноземного капіталу, зокрема російського, в сукупному банківському капіталі України. На банки зі 100-відсотковою участю іноземного капіталу припадає незначна частина сукупного статутного капіталу і активів банківської системи України, що становить 35,8 % від усього банківського капіталу. За даними НБУ, станом на 01.01.2010 на території України зареєстровано 187 комерційних банків. Серед створених з участю іноземного капіталу діють 52 банківські установи, або 26,4 % від загальної кількості банків, у тому числі 18 банків, або 9,3 % від загальної кількості – зі 100 %-ним іноземним капіталом (табл. 3.4).

Якщо у банківській системі недостатньо власних коштів, то відбувається залучення їх ззовні. Отже, проблемним питанням капіталізації банківської системи є вкладення коштів у банківську систему за рахунок закордонних інвесторів. З одного боку, йдеться про достатність у вітчизняних підприємств і фізичних осіб належного обсягу фінансових ресурсів для інвестування у банківський капітал, а з другого – про можливі наслідки поглинання зарубіжним капіталом українських банків. Найбільшими іноземними інвесторами участі в статутному капіталу банків України за станом на 01.01.2010 були країни, які показані на рис. 3.5.

Основні показники ефективності діяльності банків з іноземним капіталом в Україні за станом на 01.01.2010 наведені в табл. 3.5.

Таблиця 3.4

Банки з іноземним капіталом у загальній структурі банківських установ України (1991-2009) [120]

Роки	Загальна кількість банків	Кількість банків з участю іноземного капіталу	Кількість банків зі 100 %-ним іноземним капіталом	Частка банків з іноземним капіталом	Частка банків зі 100 %-ним іноземним капіталом
1991	76	–	–	0	0
1992	133	–	–	0	0
1993	211	–	–	0	0
1994	228	12	1	5,3	0,4
1995	230	12	1	5,2	0,4
1996	229	14	2	6,1	0,9
1997	227	22	6	9,7	2,6
1998	214	28	9	13,1	4,2
1999	203	30	8	14,8	3,9
2000	195	31	7	15,9	3,6
2001	189	28	6	14,8	3,2
2002	182	20	7	11,0	3,8
2003	183	20	7	10,9	3,8
2004	182	19	7	10,4	3,9
2005	186	23	9	12,3	4,8
2006	193	35	13	18,1	6,7
2007	198	47	17	23,7	8,6
2008	198	53	17	26,8	8,6
2009	197	52	18	26,4	9,3

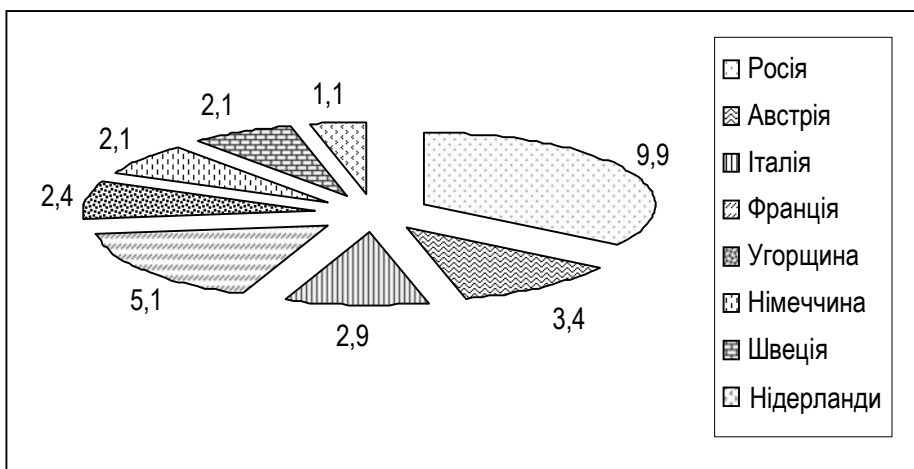

Рис. 3.5. Участь іноземних інвесторів у статному капіталі банків України за станом на 01.01.2010, %

Таблиця 3.5

Основні показники ефективності діяльності банків з іноземним капіталом в Україні станом на 01.01.2010*

Країна-інвестор	Назва банку	ROE, %	ROA, %	ЧПМ, %	МК	Рейтинг по ROE	Рейтинг по ROA	Рейтинг по ЧПМ
США	Сітібанк (Україна)	55,4	10,8	10,1	5,1	1	1	22
Франція	Каліон банк Україна	37,0	5,7	7,7	6,4	2	2	43
	Профін банк	0,8	0,4	7,9	1,8	40	63	40
	УкрСиббанк	-25,4	-2,7	6,7	9,5	139	141	63
	Індекс-банк	-121,5	-5,3	4,7	22,9	154	168	11
Нідерланди	Інг банк Україна	10,3	1,5	6,7	6,9	11	4	62
Австрія	Райффайзенбанк Аваль	-42,4	-10,8	0,4	3,9	164	151	178
	Фольксбанк	-50,8	3,8	7,3	13,3	146	155	49
	Ерсте Банк	-34,0	-4,1	6,3	8,3	148	146	74
Італія	Укрсоцбанк	2,1	0,3	7,1	7,2	53	35	51
	Унікредит банк	0,3	0,0	6,0	10,5	103	93	81
	Правекс-банк	-59,6	-9,4	3,8	6,3	161	158	126
Німеччина	Дойче банк ДБУ	-3,0	-2,9	0,7	1,0	142	121	176
	"Форум"	-35,6	-3,4	4,0	10,4	143	148	122
Швеція	Сведбанк	-237,6	-31,3	12,3	-7,6	170	172	13
Угорщина	ОТП банк	-15,3	-1,5	8,5	10,4	130	134	34
Росія	Радабанк	2,6	2,2	17,9	1,2	4	32	6
	Банк ренесанс капітал	0,7	0,2	9,1	3,9	61	179	67
	Дочірній банк Сбербанку Росії	1,0	0,2	6,2	5,8	18	35	69
	Енергобанк	0,6	0,1	7,0	4,5	57	90	77
	ВТБ банк	0,0	0,0	5,9	8,9	93	15	115
	Альфа-банк	-12,1	-1,2	8,4	10,0	126	131	120
	БМ банк	-46,3	-3,9	3,9	12,0	147	153	124
	Банк Петрокомерц-Україна	-43,7	-4,9	3,6	8,9	150	152	131
	Промінвестбанк	-49,0	-9,0	3,2	5,4	160	154	139
Банк "Русский стандарт"	-42,4	-10,8	0,4	3,9	164	151	178	
Україна	ПриватБанк	10,2	1,2	8,6	8,4	15	5	33
	Ощадбанк	4,2	1,2	7,0	3,7	17	17	54
	Укрексімбанк	0,2	0,0	6,0	5,3	100	102	83

*Складено: дані фінансової звітності банків України на 01.01.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/Finance_b/2010/01.01.2010/fin_state.htm.

Можна зазначити, що ефективність діяльності вітчизняних банків у порівнянні з іноземними знаходиться на досить високому рівні. Іноземні банки виходять на новий ринок шляхом створення відділень або філій, тобто органічного розвитку, або шляхом придбання місцевого банку. Серед недоліків виходу банку на ринок шляхом органічного розвитку слід виділити необхідність досконалого планування його діяльності відповідно до банківського законодавства України. Придбання контрольного пакета акцій банку потребує ініціювання процедури реорганізації, що зумовлює додаткові витрати на пошук і відрядження до придбаної банківської установи висококваліфікованих спеціалістів, переведення банку, що реорганізується, на операційну модель іноземного банку.

З точки зору управління активами банки з іноземним капіталом мають такі переваги: вища ефективність діяльності порівняно з вітчизняними банками; вища якість активів; розширення спектру банківських послуг; підвищення якості банківських послуг; зниження вартості банківських послуг; висока корпоративна культура та прозора діяльність.

Для обґрунтування механізму припливу іноземного капіталу в банківську систему України доцільно виділити як переваги, так і недоліки цього процесу (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Переваги та недоліки присутності іноземних банків на території України [74, с. 90]

Переваги	Недоліки
Прискорене впровадження передових методів банківської діяльності	Диференціація у наданні кредитів відповідно до зміни економічної ситуації в державі
Визначення оптимальної структури і якості кредитного портфеля	Ініціювання банкрутства місцевих банків, які неспроможні конкурувати з іноземними банками
Зростання обсягу кредитних ресурсів та посилення стабільності їх джерел	Проведення банками спекулятивної діяльності при відсутності надання якісних банківських послуг
Впровадження комплексного підходу обслуговування різних клієнтів	Проблеми банківського нагляду за іноземними банками.
Здешевлення банківських послуг	Прихід іноземних банків, які мають низький міжнародний рейтинг
Запровадження фінансових механізмів фінансового оздоровлення, реорганізації та реструктуризації банків	Відтік національних банківських ресурсів за кордон
Впровадження принципів банківського нагляду і регулювання (Базель II)	Обмеження доступу національних позичальників до внутрішніх заощаджень
Ведення ефективного фінансового моніторингу банків	

При дослідженні ефективності присутності іноземного капіталу доцільно проводити оцінку ризиків для фінансової безпеки вітчизняної банківської системи. Визначення ризиків присутності іноземного капіталу потрібно проводити на основі таких критеріальних ознак: функціональний рівень прояву наслідків дії ризиків; сегмент захоплення ринку банківських послуг; стратегія проникнення іноземного капіталу у банківську систему; середовище виникнення ризиків; стадії проникнення іноземного капіталу у банківську систему; ієрархічна структура впливу ризиків на розвиток країни (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Класифікація ризиків присутності іноземного капіталу в банківській системі України [150, с. 100]

№ пор.	Критеріальна ознака ризику	Види ризиків	Характеристика
1	За функціональним рівнем прояву наслідків ризиків	- ризики на рівні фінансової системи; - ризики на рівні банківської системи; - ризики на рівні господарського сектора	Визначається ступенем впливу ризиків нестабільності функціонування банківської системи
2	За сегментом захоплення ринку банківських послуг	- ризики, що виникають при кредитному входженні; - ризики, що виникають при депозитному входженні; - ризики, що виникають при входженні; - ризики, що виникають при входженні на ринок шляхом надання комплексу послуг	Неспроможність вітчизняної економіки ефективно засвоювати такі обсяги ресурсів і виникнення кризи, надмірний контроль з боку іноземних позичальників, втрата конкурентних позицій вітчизняних банків. Процес залучення коштів через реалізацію депозитних програм у період згортання або переміщення бізнесу іноземного банку може призвести до соціального ризику – втрати довіри населення до банківської системи, посилення політичних впливів, погіршення рівня фінансової безпеки
3	За способом проникнення іноземного капіталу у банківську систему країни перебування	- ризики, що виникають при злитті банків; - ризики, що виникають при приєднанні банків; - ризики, що виникають при купівлі банками вітчизняних структур	Визначається захопленням нових ринків, монополізацією банківських сегментів, отриманням високих прибутків, цілеспрямованістю на послаблення та знищення банківської системи країни перебування

№ пор.	Критеріальна ознака ризику	Види ризиків	Характеристика
4	За інтенсивністю проникнення іноземного капіталу у банківську систему	- ризики, що виникають на стадії входження та інтенсивного проникнення; - ризики, що виникають на стадії отримання контролю; - ризики, що виникають на стадії наповнення і виходу на нові ринки	Ризики, які пов'язані з процесом входження, інтенсивного проникнення, отримання контролю, наповнення і виходу на нові ринки іноземного капіталу
5	За сферою виникнення	- ринкові; - фінансові; - структурні; - функціональні; - конкурентні; - політичні; - концентрації; - довіри; - втрати суверенітету	Обумовлені середовищем, в якому здійснюють вплив ризикоутворюючі чинники; можливістю прояву наслідків ризиків на рівні втрати конкурентних позицій вітчизняними банками частки ринку; фінансовими втратами, порушенням ліквідності та організаційної структури; негативними функціональними змінами у роботі банківської системи; концентрацією капіталу у банківському секторі на користь надпотужних банківських груп; втратою довіри вкладників; порушенням виконання соціальних функцій банківською системою; негативними політичними впливами

При збереженні негативних економічних процесів у країні, слабкому операційному середовищі, а також нестабільній грошово-кредитній та валютній політиці привабливість вітчизняної банківської системи буде залишатися на низькому рівні внаслідок локальних та глобальних ризиків. Зазначений факт може призвести до відмови у підтримці західними материнськими структурами дочірніх підрозділів в Україні, які частково є збитковими та недокапіталізованими.

За специфікою своєї діяльності філії як структурні підрозділи іноземних банків не здійснюють формування капіталу. Таким чином, дохід, отриманий від їх діяльності на території України, після сплати податку буде повністю переведений до іноземного банку. Водночас прибутки українських банків, зокрема з іноземним капіталом, в основному залишаються в Україні та направляються на капіталізацію банків.

Досвід багатьох держав з перехідною економікою, в яких акцент був поставлений на зовнішніх інвестиціях, показав, що банківські системи цих країн майже повністю складаються з великих міжнародних банків. За таких умов банки з іноземним капіталом починають здійснювати вирішальний вплив на характер та пріоритети економічного розвитку

цих державах, контролювати найбільш ефективні сфери діяльності. При цьому такі банки мають специфічні стратегічні пріоритети, які часто не співпадають з національними інтересами. Більше того, рішення про умови надання кредитів можуть прийматися з урахуванням міжнародних клієнтів чи акціонерів материнського банку, що може означати відмову у фінансуванні конкурентних виробництв. Така схема розвитку банківської системи призведе до порушення цілісності економічних інтересів держави, суттєво загальмує розвиток національного виробництва, перш за все малого та середнього бізнесу. Наслідок – зростання безробіття та інших соціальних проблем, з якими протягом останніх років зіштовхуються країни Східної Європи, зокрема Польща. Для збереження економічного суверенітету країни доцільно було б запровадити систему державного регулювання присутності іноземного капіталу в сукупному капіталі банківської системи.

У світовій практиці виділяють декілька принципів доступу іноземного капіталу до національної банківської системи (табл. 3.8).

Принцип національного режиму. Цей принцип полягає у відсутності будь-якої дискримінації в порівнянні з національними інституціями [201]. Фактично це означає, що при ліцензуванні банківської діяльності враховується її національна приналежність, а у процесі діяльності банківської установи застосовуються норми банківського регулювання і нагляду як до установ-резидентів. На практиці принцип національного режиму використовується зазвичай на підставі міждержавних угод (ОЄСР, ВТО, ЄС).

В ОЄСР, наприклад, цей принцип діє лише у частині регулювання і нагляду за діяльністю банківських установ, які контролюються нерезидентами з країн – членів ОЄСР [201]. У рамках ЄС принцип національного режиму реалізується через прийняття єдиних стандартів банківського регулювання і нагляду, включаючи впровадження принципу єдиної банківської ліцензії та визначення переліку видів банківських операцій, які взаємно визнаються на території країн – членів ЄС [204].

Принцип взаємності. Зазначений підхід передбачає, що країна, яка дозволяє створення на своїй території іноземного банку, діяльність якого контролюється нерезидентом за правилами, які дозволені у країні походження нерезидента. Принцип взаємності має місце у законодавстві Канади, Іспанії, Японії, Швейцарії. Федеральне законодавство США де-юре визначає національний режим як на допуск, так і на регулювання, де-факто – закони окремих штатів щодо прийняття рішень про ліцензування банків, які контролюються нерезидентом.

Принцип консолідованого нагляду за діяльністю банків, які функціонують в транснаціональному масштабі, їх структурних підрозділів, що передбачає спільну участь у наглядових заходах як країни, де створюється іноземний банк, так і країни походження [204]. Представництва іноземних банків не підлягають цьому принципу, тому що не здійснюють банківські операції. Наглядові заходи реалізуються за трьома напрямками: платоспроможність, ліквідність та конверсійні операції. Розподіл функцій нагляду за платоспроможністю залежить від типу установи, яка створюється з участю нерезидента. Моніторинг за спроможністю іноземного дочірнього банку відповідати за своїми зобов'язаннями покладається на обидві сторони, тому що платоспроможність материнського банку може бути адекватно оцінена з урахуванням фінансового стану всіх підконтрольних філіалів.

Моніторинг стану ліквідності іноземного філіалу підпадає під компетенцію країни перебування. Аналіз конверсійних операцій і відкритих валютних операцій здійснюється на спільній основі. В межах зазначеної моделі компетентні наглядові органи держав інформують один одного про фінансовий стан або виявлені правопорушення.

Слід зазначити, що рівень присутності нерезидентів у банківській системі визначається режимом їх доступу, який має широку градацію від режиму, що адекватний місцевим банківським установам, і корелює не тільки з економічними потребами в іноземному капіталі, але і з чинниками політичного характеру. Досвід свідчить, що різні обмеження щодо іноземних інвестицій широко використовуються у країнах з ринками, які розвиваються, а також у розвинених країнах.

Таблиця 3.8

Обмеження, що застосовуються до іноземного капіталу в різних країнах

Країна	Характеристика обмежень
Бразилія	- збільшення розміру і ваги участі в статутному капіталі банків та приватизації державних установ; - доступ іноземних компаній до фінансової національної системи може бути закритий центральним банком у випадках порушення стійкості платіжного балансу; - купівля нерезидентами державних фінансових інститутів дозволена у таких випадках: якщо для придбання використовуються тільки іноземні кошти; якщо є спеціальний дозвіл Міністерства планування і бюджету
Канада	- встановлено ліміт сумарного розміру активів дочірніх банків, який контролюється нерезидентом не із США, – 12 % від сукупних активів банківської системи; - для відкриття неамериканським дочірнім банком більше одного філіалу необхідний дозвіл відповідних органів

Країна	Характеристика обмежень
Франція	- "національний режим" щодо банків, які не є членами ЄС, запроваджується на умовах взаємності; - у процесі приватизації інвесторами не із ЄС не може бути реалізовано більше 20 % статутного капіталу установи
Ісландія	- розмір прямих інвестицій в банки країни обмежений лімітом 25 % від сукупного статутного капіталу усіх банків
Мексика	- на період не більше трьох років, починаючи з 2000 р, встановлюється максимальна питома вага участі в капіталі банку країни – 25 %; - при перевищенні питомої ваги участі в банківському капіталі нерезидентів із країн – членів ОЕСР можуть бути проведені консультації з метою аналізу впливу цих банків на економіку країни з можливою часовою фіксацією ліміту цієї участі; - дочірні фінансові установи, які контролюються нерезидентами, не можуть створювати філіали, агентства і дочірні структури за межами країни
Норвегія	- дочірні банки нерезидентів створюються на умовах взаємності; - до 1995 р. створення філіалів іноземних банків було заборонене
Туреччина	- дозволений порядок створення філіалу або дочірнього банку нерезидентами; - кількість відкритих філіалів іноземних банків не може перевищувати п'яти (2 – в Стамбулі та по одному в інших містах); - для першого філіалу встановлено вимогу мінімального розміру додаткового капіталу у розмірі 10 млн. дол. США; - діє принцип взаємності
Великобританія	- поширюється принцип взаємності
США	- федеральна резервна система може відмовити комерційному або інвестиційному банку, який контролюється нерезидентом, у виконанні ним функцій дилера державних цінних паперів, якщо на американські банки у зазначеній сфері не розповсюджується національний режим; - обмеження на рівні окремих штатів

В українському законодавстві не передбачено квотування присутності іноземного капіталу у вітчизняній банківській системі. Нині немає квоти на участь іноземців у капіталі російських банків, хоча до 1996 р. вона дорівнювала 12 %. У законі про банківську діяльність є "спляче" посилення, що розмір участі іноземного капіталу в банківській системі Російської Федерації встановлюється федеральним законом за пропозицією уряду, яка погоджена з Банком Росії. Зазначена квота розраховується як відношення сумарного капіталу, що належить нерезидентам у статутних капіталах кредитних організацій з іноземними інвестиціями, та капіталу філій іноземних банків до сукупного статутного капіталу кредитних організацій на території країни [12, с. 13].

Іноземні інвестиції в банківській системі безперечно важливі з точки зору надходжень додаткових фінансових ресурсів, нових банківських

технологій, підтримки конкуренції між банками тощо. Однак це виправдано, якщо сформувалася національна банківська система, яка має власну ресурсну базу.

Відомо, що рівень монетизації в Україні (близько 30 % від ВВП) значно нижчий, ніж в країнах з розвинутою економікою, де цей показник наближається до ВВП або навіть перевищує його. Суттєво меншим є і розмір ВВП.

В умовах, коли ці показники не співставні, прихід в Україну іноземних філій, діяльність яких буде регулюватися розміром капіталу материнського банку, поставить іноземні банківські установи в більш вигідне становище. У цій ситуації українські банки не можуть скласти їм адекватну конкуренцію.

Для порівняння можна сказати, що активи та капітал всієї банківської системи України менші від середнього європейського банку. За цих умов не може виконуватися принцип рівних конкурентних можливостей, який підтримується багатьма міжнародними організаціями.

Отже, можна зробити висновок про те, що між фінансовою безпекою та ефективністю присутності іноземного капіталу у вітчизняній банківській системі існує тісний взаємозв'язок, який проявляється через визначення цілей прибуткової та стабільної банківської діяльності; забезпечення захисту інтересів вкладників; створення системи захисту від загроз, які постають перед банківською системою.

Для розширення сфери впливу іноземного банківського капіталу необхідно уникати його надмірної концентрації та монополізації на одному із сегментів ринку банківських послуг; забезпечувати належний рівень прозорості джерел зовнішнього інвестування; стимулювати не тільки приплив іноземних коштів у вітчизняну банківську систему, а й запозичувати передовий досвід, передусім новітній менеджмент та технології ведення банківського бізнесу, нових послуг і продуктів, програмного забезпечення, що заохочувало б вітчизняні банки до підвищення рівня обслуговування власної клієнтури.

Для забезпечення фінансової безпеки банківської системи України від необґрунтованого припливу іноземного капіталу необхідно вирішити такі питання:

- досягти європейського рівня монетизації економіки та зменшити частку позабанківського обігу грошей;
- розробити ефективні схеми концентрації банківського капіталу;
- запровадити систему управління грошовими потоками, сконцентрувавши їх у провідних банках на пріоритетних напрямках розвитку держави;
- законодавчо захистити українські банки, які кредитують пріоритетні напрямки економіки;

- розробити механізм захисту інтересів вкладників банків з іноземним капіталом;
- удосконалити процедуру нагляду та регулювання діяльності банків з іноземним капіталом;
- з метою захисту національної банківської системи приділяти більше уваги підвищенню її конкурентоспроможності, а саме: сформулювати державну політику розвитку і підтримки національних банків; банкам створити власну стратегію реформування та змін у менеджменті;
- створити умови для надходження національних інвестицій до капіталу банків на основі сприяння легалізації некримінальних капіталів, виходу акцій банків на фондовий ринок, законодавчо забезпечити правий захист міноритарних акціонерів;
- уряду більше уваги приділяти роботі з підвищення суверенного рейтингу України;
- розробити стратегію встановлення певних обмежень щодо діяльності банків з іноземним капіталом на найближчі п'ять років з метою уникнення відтоку капіталу за кордон при появі кризових явищ;
- обмежити розмір іноземного капіталу, зокрема приписний капітал філій іноземних банків, у банківській системі України до 25 % від його загальної суми; відкривати філії іноземних банків через 6 місяців після одержання Україною суверенного рейтингу не нижче "А". Ця пропозиція не суперечить чинним нормам міжнародного права. Навпаки, з міжнародно-правової точки зору вона цілком правомірна, оскільки пунктом 2 Додатку щодо фінансових послуг до Генеральної угоди про торгівлю послугами СОТ [33] передбачається здійснення державами заходів, які диктуються міркуваннями обачливості або необхідні для забезпечення цілісності і стабільності фінансової системи;
- використання принципу взаємності присутності іноземного капіталу в банківській системі України.

3.3. МЕХАНІЗМ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЮ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ У СИСТЕМІ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

Однією з найактуальніших світових фінансових проблем останнім часом є зростання кількості випадків участі банків у процесі відмивання брудних грошей. Це завдає величезних збитків кредитним установам, підриває довіру порядних вкладників, крім того, обіг таких коштів шкодить економіці держави.

Світ дійшов висновку, що боротьба з відмиванням брудних грошей у банківській системі економіки – справа виняткової ваги. В Україні сьогодні склалися об'єктивні умови для активного відмивання грошових коштів. Поширенню цього явища значною мірою сприяє закритість кредитно-фінансових установ, існування банківської таємниці, невизначеність законодавчої бази щодо реєстрації та джерел походження первинного капіталу. Банківська справа продовжує залишатися основною ланкою у сфері відмивання коштів підприємницьких структур [89, с. 3].

Донедавна в Україні не існувало законодавчої бази та системи контролю за нелегально отриманими коштами. Потрапивши до чорного списку Групи з розробки заходів щодо боротьби з відмиванням брудних грошей (FATF), Україна почала вживати реальних заходів щодо вирішення цієї проблеми: прийнято законодавчі акти, впроваджено систему фінансового моніторингу на рівні банківських установ другого рівня тощо.

Організуючи роботу і розробляючи внутрішньобанківську систему запобігання легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, банківські установи повинні не тільки зупиняти неправомірні операції клієнтів та притягати їх до відповідальності, а й відстежувати весь ланцюжок легалізації незаконно добутих коштів, викривати злочинців, конфісковувати їхні активи. Тобто основний тягар системи фінансового моніторингу припадає на банківську систему.

Феномен відмивання грошей базується на специфічних аспектах розвитку організованої злочинності. Їх можна позначити як інтенсивні та екстенсивні.

Інтенсивні аспекти пояснюються якісними змінами процесу відмивання грошей. Це передусім пов'язано з бурхливим розвитком всієї економіки та сектора фінансових послуг, що відбувався в другій половині XX ст., зумовлено появою і розвитком нових технологій, лібералізацією ринку та загальною тенденцією глобалізації економічного процесу. Але ті ж інструменти та ринки, що сприяють міжнародним фінансам та роблять країни взаємозалежними, також являють собою потенційну загрозу міжнародній фінансовій системі.

Крім того, така світова фінансова інтеграція вплинула на перерозподіл фінансових агрегатів, тобто у світі дедалі зменшується обіг готівкових грошових коштів і паралельно розвивається обіг безготівкових грошових коштів. Отже, злочинці, які отримують величезні прибутки готівкою, аби позбутися підозр щодо їх джерел змушені інтегрувати свої фонди в легальну фінансову систему. Момент збування готівкової маси є невід'ємною частиною процесу відмивання грошей.

Екстенсивні аспекти відмивання грошей пов'язані із безпрецедентним розвитком організованої злочинності. Цей розвиток безпосередньо пов'язаний із розвитком суспільства, про який вже йшлося. Серед конкретних причин цього розвитку можна виділити такі:

- соціальні зміни полягають насамперед у збільшенні потоків міграції, пов'язаної з лібералізацією пересування людей у світі. В свою чергу міграція є наслідком дедалі помітнішого розриву між рівнем добробуту у країнах із розвинутою економікою та країнах так званого третього світу;
- технологічний розвиток, тобто поява нових технологій, які дозволили злочинцям більш ефективно та організовано здійснювати свою діяльність. Адже прискорення перевезень, розвиток авіатранспорту розширюють можливості для втечі від правосуддя. Розвиток телекомунікацій сприяє організації та координації злочинної діяльності з будь-якої точки планети. Слід згадати також про нові можливості приховування злочинних доходів, нові технології, які дали злочинцям і нові високотехнологічні засоби для здійснення злочинів;
- збільшення кількості об'єктів, які є предметом злочинів. Розвиток економіки пов'язаний із розширенням асортименту товарів та послуг, які споживаються. Такі привабливі товари, як різноманітна побутова техніка, комп'ютерні товари, одяг популярних торгових марок, прибуткові товари мистецтва та шоу-бізнесу не можуть не привертати уваги злочинців [21, с. 77-79].

Система запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, базується на двох категоріях відмивання грошей (ВГ) та фінансування тероризму (ФТ).

Відмивання грошей (ВГ) – це обробка доходів, отриманих злочинним шляхом, з метою укриття їх незаконного походження і використання у легальній економіці.

Фінансування тероризму (ФТ) – використання коштів із законних або незаконних джерел з метою фінансування майбутньої терористичної діяльності.

Основними первинними злочинами, які призводять до відмивання грошей, є: великі злочини (усі злочини); торгівля наркотиками; незаконна торгівля зброєю; корупція; ухилення від сплати податків; крадіжки і шахрайство; підробка документів; контрабанда; махінації з цінними паперами; інтелектуальна власність.

Відмінності між ВГ та ФТ

За джерелами походження коштів:

Відмивання грошей – будь-які первісні злочини, злочинна діяльність; фінансування тероризму;

Фінансування тероризму:

- законні джерела – заробітна плата, продаж публікацій, держави-спонсори; збір коштів;
- незаконні джерела – торгівля наркотиками, смарагдами із зони конфлікту, використання внесків на благодійність не за призначенням, інші види злочинної діяльності.

Використання коштів:

Відмивання грошей – витрати на заможне життя, фінансування іншої злочинної діяльності;

Фінансування тероризму – фінансова підтримка планування терористичних актів, фінансування терористичних угруповань.

Подібності між ВГ та ФТ:

- методи, що використовуються;
- загальна мета [166, с. 23].

Основні характеристики відмивання грошей та фінансування тероризму наведені у табл. 3.9.

Таблиця 3.9

Основні характеристики відмивання грошей та фінансування тероризму [166, с. 24]

Структурні складові ВГ та ФТ	Характеристика ВГ та ФТ
Елементи відмивання ВГ та ФТ	Інтеграція; розмежування; розміщення
Система введення коштів у фінансову систему	- переведення в інші валюти чи номінали; - депонування готівкових коштів на рахунок; - подрібнення вкладів; - переведення в чеки, золото, цінні папери на пред'явника; - змішування із законними коштами
Маскування слідів	- розподіл коштів з наступним поєднанням; - операції між фінансовими установами; - альтернативні грошові перекази; - позики, депозити, цінні папери; - компанії "оболонки"
Інвестиції у легальну економіку	- цінні папери; - нерухомість; - дорогоцінні метали і каміння; - антикваріат; - предмети розкоші

Потреба в державній системі контролю за легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, нині очевидна. Світовий досвід пропонує застосовувати три основні системи організації фінансового контролю.

Перша система контролю передбачає заборону великих за обсягом угод з готівкою без участі професійного посередника. Вона реалізована в межах Європейського Союзу. Наприклад, італійське законодавство не вимагає, щоб підприємці або фінансисти вели облік значних угод про оборот готівки та повідомляли про них. Навпаки існує заборона на здійснення таких угод без законного фінансового посередника, який веде відповідний облік.

Друга система контролю передбачає обов'язкове повідомлення уповноваженого органу про всі угоди, сума яких перевищує певний обсяг. Така система діє в США та Австралії. Система, безумовно, примітивна, але це гарантує отримання уповноваженим органом необхідної інформації. Крім того, простота критерію вибору операцій, що підлягають контролю, робить правила гри зрозумілими для всіх учасників і виключає момент підозри з боку суб'єкта фінансового моніторингу.

Третя система контролю передбачає інформування про сумнівні угоди. Проблема реалізації цієї системи полягає у визначенні сумнівності. Якщо вона базується на жорсткій фіксації протиправних дій, то на суб'єкта фінансового моніторингу автоматично покладається виявлення причин здійснення таких дій [89, с. 11-12].

В Україні реалізується модель фінансового контролю змішаного типу. Національний банк проводить роботу з обмеження готівкового обігу без участі банківських установ. Ця модель здійснюється через створення та використання системи фінансового моніторингу, яка регулюється Законом України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом" [133], Положенням про здійснення банками фінансового моніторингу [135] та іншими законодавчими актами.

Роль наглядових органів у системі контролю за ВГ та ФТ відображена на рис. 3.6.

Хронологія створення інституційних основ міжнародної системи протидії легалізації злочинних доходів і фінансуванню тероризму подана на рис. 3.7.

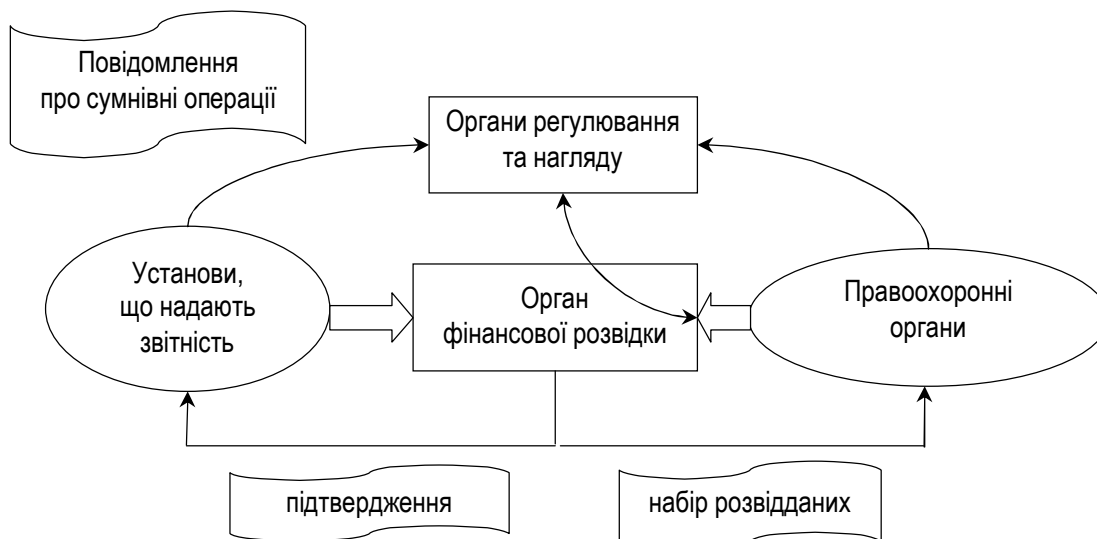

Рис. 3.6. Місце наглядових органів у систем ВГ та ФТ

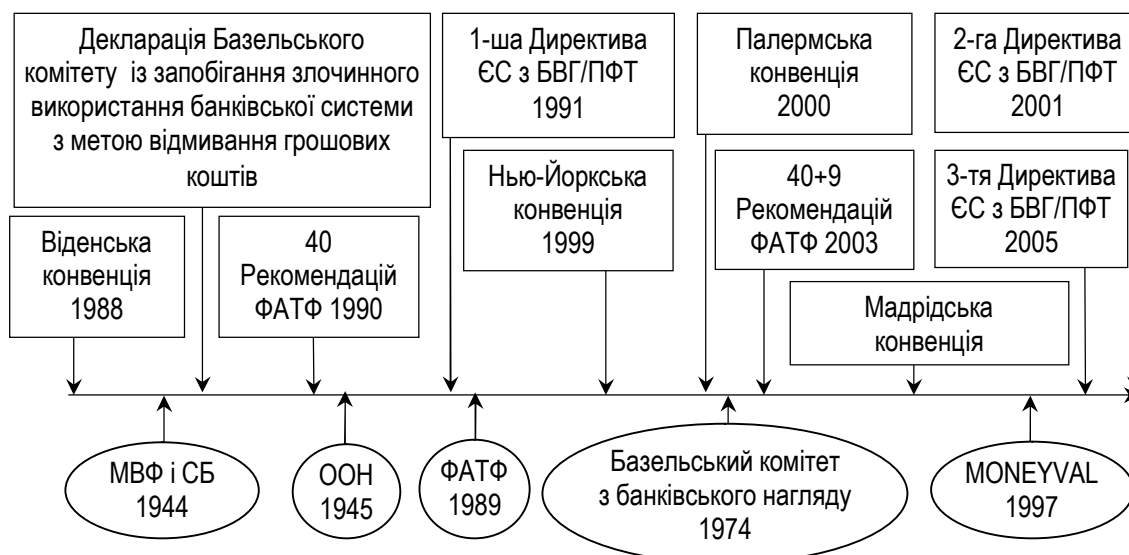

Рис. 3.7. Хронологія створення інституційних основ міжнародної системи протидії легалізації злочинних доходів і фінансуванню тероризму

Слід зазначити, що FATF також тісно співпрацює з низкою міжнародних та регіональних організацій, які впроваджують заходи з метою запобігання відмиванню доходів. Як спостерігачі у роботі FATF беруть участь такі організації та органи:

- Група країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону з відмивання грошей (APG);
- Азійський банк розвитку;
- Група країн Карибського басейну з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів (CFATF);

- Секретаріат Співдружності;
- Рада Європи;
- Європейський банк реконструкції та розвитку (EBRD);
- Міжнародний валютний фонд (IMF);
- Банк розвитку країн Південної та Північної Америки (IDB);
- Комісія з контролю за обігом наркотиків Організації країн Північної та Південної Америки (OAS/CICAD);
- Інтерпол;
- Міжнародна організація комісії з цінних паперів (IOSCO);
- Група представників офшорних країн у сфері банківського нагляду (OGBS);
- Комітет ООН з контролю за обігом наркотичних речовин та запобігання злочинності (UNODCCP);
- Світовий банк;
- Всесвітня митна організація (WCO).

Враховуючи швидкі темпи та специфіку розвитку фінансово-кредитних відносин в Україні, можна спрогнозувати, що розробка механізмів запобігання прояву тіньових операцій саме у цій сфері посідатиме чільне місце при розв'язанні проблем детінізації національної економіки.

Незважаючи на значну увагу до даної проблеми, якість оцінок поки що лишається незадовільною. Це пояснюється тим, що різні методи оцінки тіньової економіки дають різні результати. Серед методів розрахунку оцінки нелегальної економіки існують такі:

- монетарний метод, який базується на гіпотезі про використання тіньовим сектором тільки готівки. Аналіз динаміки готівкової грошової маси дає досить повну інформацію про розмір сектора тіньової економіки;
- метод балансів доходів та видатків, при якому декларовані доходи порівнюють із реальним обсягом споживання товарів і послуг;
- аналіз зайнятості. Кількість незареєстрованих безробітних опосередковано свідчить про розмір тіньового сектора економіки;
- метод технологічних коефіцієнтів. Співставлення спожитої електроенергії та задекларованого обсягу виробленої продукції;
- метод опитування господарюючих суб'єктів та керівників підприємств;
- соціальний метод. Аналіз особливих норм, за якими здійснюються нелегальні угоди.

Оскільки методи принципово відрізняються один від одного, то результати оцінок також суттєво відрізняються. На нашу думку, оцінку сектора тіньової економіки з боку Національного банку України

доцільно здійснювати через застосування монетарного методу. Таким методом є так званий експрес-метод, що ґрунтується на певній закономірності: рівень тінізації економіки обернено пропорційний рівню оподаткування юридичних і фізичних осіб:

$$k = \frac{g}{r}, \quad (3.2)$$

де g – середньозважене податкове навантаження, яке формує дохідну частину бюджету;

r – частка податків, які формують дохідну частину бюджету.

Якщо в початкову формулу підставити значення грошових агрегатів, отримаємо кінцеву формулу для розрахунку, яка має такий вигляд: [89, с. 83]

$$K = \sqrt{\frac{d_1 g_1 r_1}{d_0 g_0 r_0}}, \quad (3.3)$$

де K – рівень тіньової економіки;

d – співвідношення готівки та обсягу грошової маси.

$$d = \frac{C}{M}, \quad (3.4)$$

де C – обсяг готівки;

M – обсяг грошової маси.

У табл. 3.10 наведені вихідні дані для розрахунку рівня тінізації економіки.

Таблиця 3.10

**Динаміка розрахункових показників моделі оцінки
тіньової економіки за 2005-2009 рр.**

Показник	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
Податкові надходження	98 065,2	125 743,1	161 264,2	227 164,8	208 073,2
Обсяг валового внутрішнього продукту	441 452	544 153	720 731	9 480 56	912 563
Доходи бюджету	134 183,2	171 811,5	219 936,5	297 899,0	272 967,0
Податкове навантаження	0,22	0,23	0,22	0,23	0,22
Частка податків, що формують дохідну частину бюджету	0,73	0,73	0,73	0,76	0,76
Обсяг готівки, М0	60 231	74 984	111 119	154 759	157 029
Обсяг грошової маси, М3	194 071	261 063	396 156	515 727	487 298
Співвідношення М0 до М3	0,31	0,29	0,28	0,30	0,32

$$K_{2006} = \sqrt{\frac{0,29 \cdot 0,73 \cdot 0,23}{0,31 \cdot 0,22 \cdot 0,73}} = \sqrt{\frac{0,0486}{0,0504}} = \sqrt{0,9641} \quad 53,85 \% ;$$

$$K_{2007} = \sqrt{\frac{0,29 \cdot 0,22 \cdot 0,73}{0,29 \cdot 0,23 \cdot 0,73}} = \sqrt{\frac{0,0460}{0,0486}} = \sqrt{0,9473} \quad 53,82 \% ;$$

$$K_{2008} = \sqrt{\frac{0,30 \cdot 0,23 \cdot 0,76}{0,29 \cdot 0,22 \cdot 0,73}} = \sqrt{\frac{0,5483}{0,0460}} = \sqrt{1,1915} \quad 56,69 \% ;$$

$$K_{2009} = \sqrt{\frac{0,32 \cdot 0,22 \cdot 0,76}{0,30 \cdot 0,23 \cdot 0,76}} = \sqrt{\frac{0,0560}{0,0460}} = \sqrt{1,0215} \quad 55,62 \% .$$

З наведених розрахунків можна зробити висновок про те, що тіньова економіка країни займає дуже великі обсяги порівняно з ВВП нашої країни. Необхідно зазначити, що специфіка відмивання грошей в Україні полягає в тому, що це явище має переважно економічне підґрунття. Більшість доходів, які відмиваються, були отримані внаслідок ухилення від сплати податків, завищення вартості імпортованих товарів, робіт і послуг або її заниження (експорт), операцій з нерухомістю, цінними паперами.

Однією з головних причин відмивання грошей та відтоку капіталу з України є надзвичайно високий ступінь корупції. У 2009 р. Міжнародна антикорупційна організація Транспаренсі Інтернешнл (Transparency International) оприлюднила щорічну Доповідь про корупцію [190], в якій визначила індекси сприйняття цього явища у світі за 2008 р. за шкалою від 0 до 10, де 0 означає найвищий рівень сприйняття корупції, а індекс, нижчий від 3,0, є показником галопуючої корупції. Згідно з цим рейтингом індекс України становив 2,5. Вона посіла 134 місце серед 180 країн світу, погіршивши своє становище порівняно з 2007 р. (118 місце з індексом 2,7), і опинилася поряд з Нігерією, Пакистаном, Коморськими Островами, які мають аналогічний індекс – 2,5 пункти.

Відмивання кримінальних доходів в Україні є кримінальним злочином. У ст. 209 Кримінального кодексу України зазначається, що легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом, вважається вчинення фінансової операції чи укладення угоди про оборот готівки або іншого майна, одержаного внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, а також вчинення дій, спрямованих на приховування чи маскуванню незаконного походження таких коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення, а так само набуття, володіння або використання коштів чи іншого майна, одержаних внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів.

Слід відмітити, що у відповідних нормативних актах окремих країн є суттєві розбіжності. Стосуються вони визначення переліку діянь, результатом вчинення яких є отримання коштів, які можуть бути легалізовані за законодавством конкретної країни. Подібними джерелами визнаються: будь-які злочини, передбачені кримінальним законодавством; злочини, що є типовими для організованої злочинності; злочини і правопорушення, пов'язані з незаконним обігом наркотиків.

Зобов'язання щодо здійснення ефективної боротьби з відмиванням коштів, отриманих злочинним шляхом, які були взяті на себе державою, реалізуються за відповідними законодавчими та нормативно-правовими актами, зокрема ст. 63-65 Закону України "Про банки і банківську діяльність". Крім того, ст. 64 цього Закону визначає обов'язок банківської установи ідентифікувати осіб, які здійснюють значні та (або) сумнівні операції. Так, банки повинні ідентифікувати особу, яка ініціює здійснення розрахунку за угодою на суму, яка нижча від зазначеної у третій частині ст. 67, при умові, що дана угода пов'язана з іншою і, як результат, загальна сума оплати за угодами перевищує встановлену межу, або у разі наявності обґрунтованої підозри в тому, що кошти набуті злочинним шляхом. З метою попередження злочинів інформація щодо ідентифікації осіб повідомляється банками відповідним органам згідно із законодавством України, яке регулює питання боротьби з організованою злочинністю.

Ця норма отримала своє доповнення у ст. 18 Закону України "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг", за якою фінансові установи зобов'язані повідомляти відповідні уповноважені державні органи про сумнівні та незвичні операції своїх клієнтів.

Державна політика протидії відмиванню коштів в Україні проводиться за такими напрямками:

- запобігання виникненню передумов легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму шляхом удосконалення законодавства;
- запобігання використанню фінансової системи України з метою легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму;
- удосконалення регулювання та нагляду за виконанням законодавства у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванням тероризму;
- удосконалення діяльності правоохоронних органів щодо виявлення, розслідування фактів легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму;
- створення ефективної системи взаємодії між державними органами, що здійснюють заходи щодо запобігання легалізації (відмиванню)

доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму;

- створення ефективної системи взаємодії між державними органами, що здійснюють заходи щодо запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму;
- участь у міжнародному співробітництві з питань боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванням тероризму;
- формування у громадськості розуміння важливості протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму;
- підвищення кваліфікації та техніко-технологічного рівня боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванням тероризму.

Відповідно до Закону України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом” проводиться обов’язковий та внутрішній фінансовий моніторинг.

Обов’язковий фінансовий моніторинг – це сукупність заходів, які здійснюються суб’єктами первинного фінансового моніторингу, з виявлення фінансових операцій, що підлягають обов’язковому фінансовому моніторингу, ідентифікація учасників цих операцій та вивчення їх діяльності, ведення обліку операцій, обов’язкове звітування про них до Спеціально уповноваженого органу, а також подання додаткової інформації про фінансові операції та їх учасників, що стали об’єктом фінансового моніторингу Спеціально уповноваженим органом (рис. 3.8).

Внутрішній фінансовий моніторинг – це сукупність заходів, які здійснюються суб’єктами первинного фінансового моніторингу, з виявлення фінансових операцій, що підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу, із застосуванням підходу, що ґрунтується на проведенні оцінки ризиків легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму; ведення обліку таких операцій та відомостей про їх учасників; подання інформації Спеціально уповноваженому органу про операції, що мають високий ступінь ризику легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму, а також додаткової інформації про фінансові операції та їх учасників, що стали об’єктом фінансового моніторингу з боку Спеціально уповноваженого органу. Система фінансового моніторингу в банку відображена на рис. 3.9.

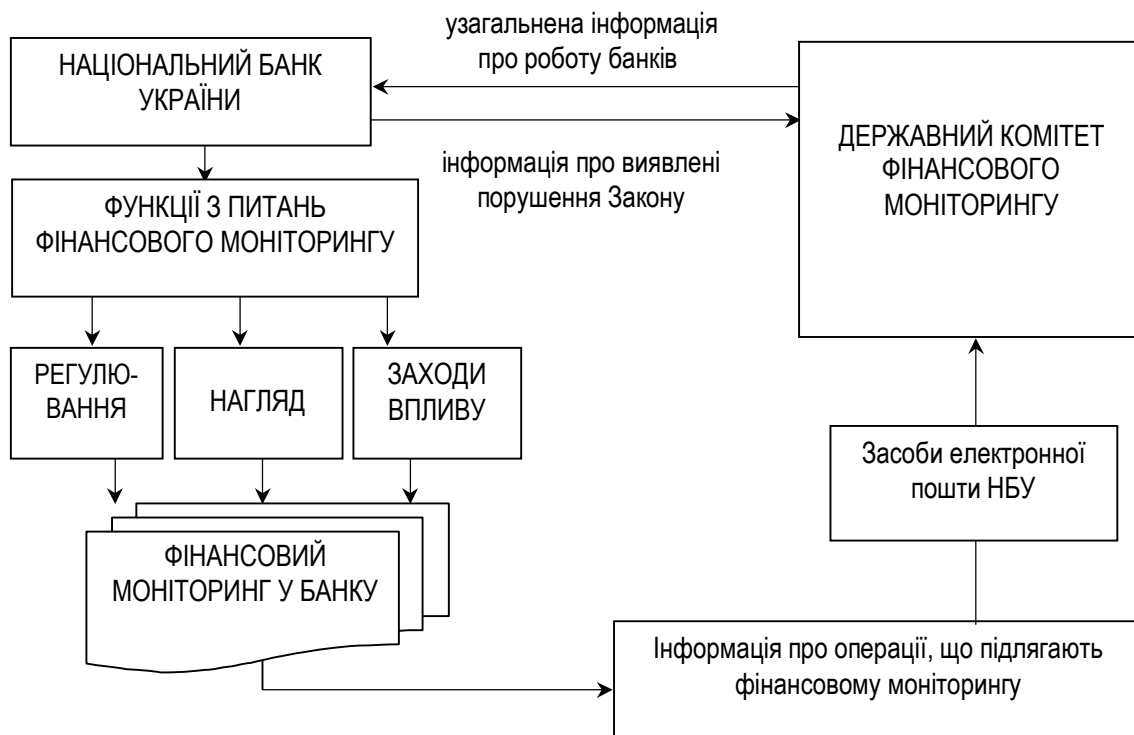

Рис. 3.8. Фінансовий моніторинг у банківській системі України [89, с. 13]

Нормативною базою для організації системи фінансового моніторингу в банку є Положення про здійснення банками фінансового моніторингу, затверджене постановою Правління НБУ від 14.05.2003 № 189. Відповідно до нього визначені:

- вимоги до правил та програм здійснення внутрішнього фінансового моніторингу в банку;
- порядок ідентифікації клієнтів та форми обліку інформації про них;
- порядок реєстрації банком фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу;
- порядок надання інформації Спеціально уповноваженому органу;
- порядок зупинення фінансових операцій, пов'язаних з фінансуванням тероризму;
- права та обов'язки відповідального працівника банку (філії);
- вимоги до програм навчання та підвищення кваліфікації працівників банків;
- вимоги до зберігання документів, які стосуються ідентифікації клієнтів та операцій, що підлягають фінансовому моніторингу;
- орієнтовний перелік критеріїв оцінки ризику щодо проведення клієнтом операцій з легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

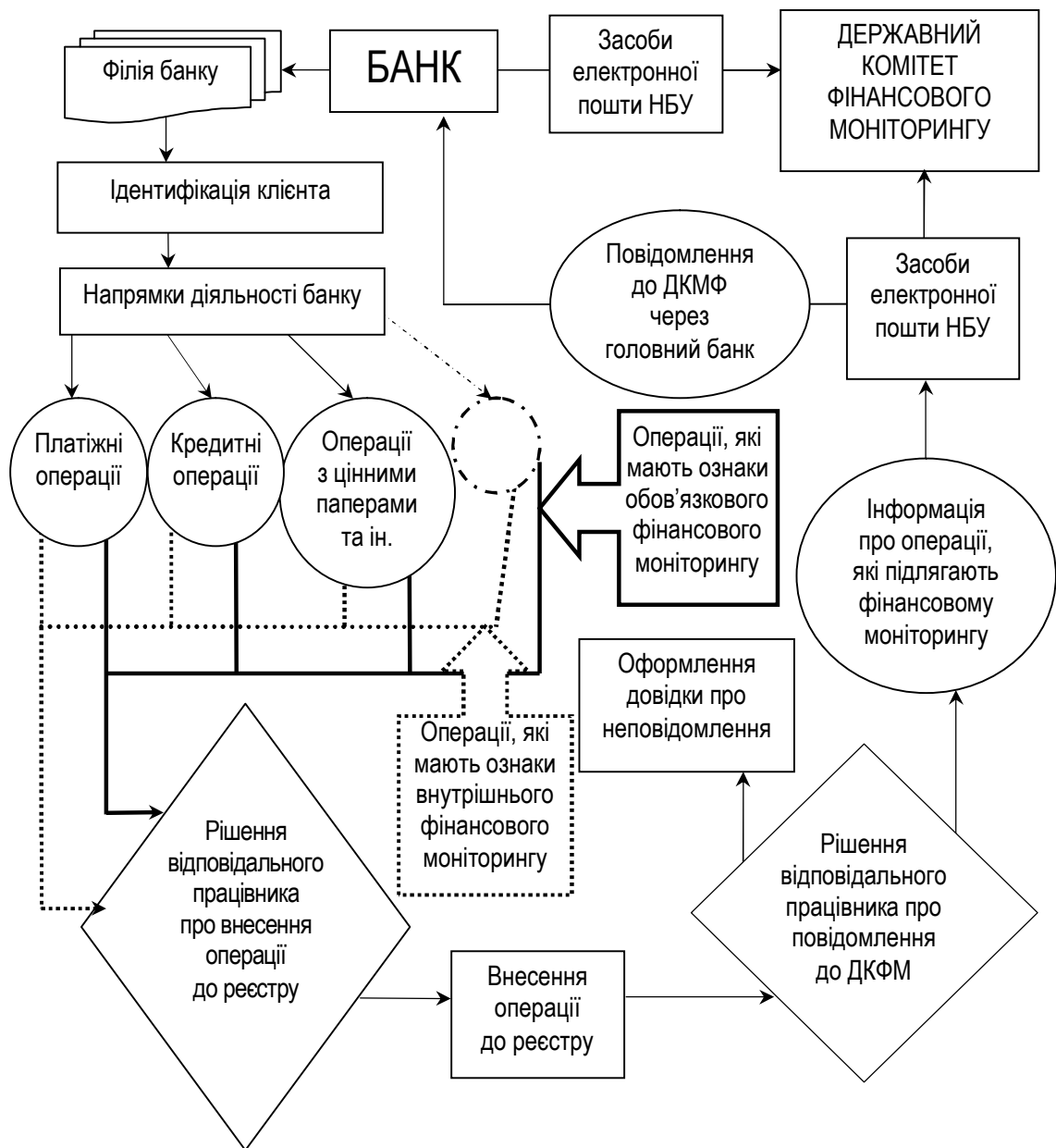

Рис. 3.9. Фінансовий моніторинг у банку [166, с.107]

Вимоги цього Положення поширюються на банки та їх структурні підрозділи. Відповідальним за організацію виконання вимог законодавства України з питань запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та організацію внутрішньо-банківської системи запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, є керівник виконавчого органу банку.

Внутрішньобанківську систему запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, можна поділити на декілька етапів відповідно до внутрішньобанківських документів та нормативно-правової бази Національного банку України (рис. 3.10).

Рис. 3.10. Основні напрямки внутрішнього фінансового моніторингу

При встановленні відносин з банком вивчення клієнта починається з його ідентифікації, отримання всіх обов'язкових відомостей, що вимагаються законодавчими документами. Працівник банку зобов'язаний отримати від клієнта документи і відомості, достатні для з'ясування його особи, суті діяльності, фінансового стану клієнта, мети і характеру майбутніх ділових відносин із банком, пов'язаних осіб, а також ідентифікувати фізичних осіб, які є власниками істотної участі в юридичній особі або мають прямий чи опосередкований вплив на неї та отримують економічну вигоду від її діяльності.

За результатами ідентифікації клієнта на етапі встановлення відносин з ним формується і ведеться анкета. Вона є внутрішнім документом банку і містить інформацію, отриману за результатами щоквартального аналізу операцій, а також висновки банку відносно репутації клієнта й оцінку ризику шляхом здійснення ним операцій, пов'язаних з легалізацією кримінальних доходів або фінансуванням тероризму.

На наш погляд, систему щоквартального аналізу банком операцій клієнта доцільно здійснювати за двома напрямками – фінансовим станом клієнта і суттю діяльності клієнта. Аналіз повинен здійснюватися

співробітниками підрозділу фінансового моніторингу за попередній квартал у такому порядку:

1. Формування переліку клієнтів, а саме:

- перелік клієнтів, за рахунками яких обіг коштів у кварталі, що аналізується, значно (у декілька разів) більший порівняно з попереднім кварталом;
- перелік клієнтів, які у попередньому кварталі здійснювали операції з готівкою у значних сумах, визначених банком;
- перелік клієнтів, з моменту реєстрації яких не минуло 3 місяців;
- перелік клієнтів, які почали користуватися послугами банку у звітному кварталі;
- перелік клієнтів, які віднесені до категорії з великим ризиком;
- перелік клієнтів, про яких надходили запити від контролюючих органів (арешт коштів, проведення вилучення документів тощо);
- інформація про клієнтів, операції яких стали об'єктом фінансового моніторингу та внесені до реєстру;
- інформація про запити від Спеціально уповноваженого органу про надання додаткової інформації про фінансові операції, які стали об'єктом фінансового моніторингу.

На підставі такої інформації працівники підрозділу фінансового моніторингу формують перелік клієнтів, які потребують більш детального вивчення.

2. Проведення додаткового аналізу, а саме:

- аналіз інформації про банківські послуги, якими користується клієнт;
- аналіз інформації про наявність рахунків, відкритих безпосередньо у банку та інших банках;
- аналіз інформації про запити, що надійшли від контролюючих органів;
- аналіз інформації про операції, які стали об'єктом фінансового моніторингу;
- аналіз інформації про запити від Спеціально уповноваженого органу щодо надання додаткової інформації про фінансові операції, які стали об'єктом фінансового моніторингу;
- аналіз інформації, отриманої із ЗМІ.

3. Встановлення причин, які призвели до:

- істотного збільшення обороту коштів за рахунком клієнта;
- здійснення операцій з готівкою у значних розмірах за рахунком клієнта;
- зарахування на рахунок клієнта платежів від фізичних осіб на суму, що не перевищує 150 000 грн./екв., у тому числі через касу банку,

якщо діяльність особи не пов'язана з наданням послуг населенню, збором обов'язкових або добровільних платежів.

4. *Встановлення відповідності операцій, що проводяться, суті діяльності та фінансовому стану.*

Встановлення відповідності проводиться шляхом порівняння інформації, отриманої від клієнта (статутні, реєстраційні документи тощо) та реальних фактів проведення операцій за рахунками. Додатково використовується інформація, отримана в ході щоденного аналізу операцій, які стали об'єктом фінансового моніторингу.

5. *Проведення уточнення інформації про клієнта.*

При невідповідності інформації, отриманої за результатами аналізу, виконавець підрозділу фінансового моніторингу проводить роботу щодо з'ясування джерел походження додаткових коштів та (або) зміни напрямків діяльності клієнта (направлення запиту структурному підрозділу, який обслуговує рахунки клієнта, для отримання додаткової інформації від клієнта).

6. *Відображення результатів аналізу*

Після проведення всіх вищезазначених заходів працівник підрозділу фінансового моніторингу (ПФМ) робить висновки про відповідність чи невідповідність інформації, отриманої під час аналізу операцій, інформації, наданої клієнтом, та результатів попереднього аналізу.

За результатами аналізу оцінка ризику проведення клієнтом операцій з легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом (віднесений до категорії клієнтів з високим ризиком / не віднесений до категорії клієнтів з високим ризиком) може змінитися чи залишається без змін.

Висновки щоквартального аналізу підрозділу фінансової розвідки у формі службової записки подаються відповідальному працівнику банку, в якій зазначаються результати проведеного аналізу, результати вжитих заходів та кількість клієнтів, яким за результатами аналізу необхідно змінити рівень ризику.

Система фінансового моніторингу складається з двох рівнів – первинного та державного (рис 3.11).

Відповідно до Закону України “Про банки і банківську діяльність” від 07.12.2000 № 2121-III регламентується порядок відкриття банківської таємниці Спеціально уповноваженому органу з питань фінансового моніторингу. Цей Закон регламентує також обов'язок банківських установ розробляти, впроваджувати і постійно поновлювати правила внутрішнього фінансового моніторингу та програми його здійснення з урахуванням вимог законодавства [131].

Ознаки сумнівних операцій обов'язкового і внутрішнього фінансового моніторингу наведені у табл. 3.11.

**Ознаки сумнівних фінансових операцій обов'язкового
і внутрішнього моніторингу**

№ пор.	Ознака обов'язкового фінансового моніторингу	Ознака внутрішнього фінансового моніторингу
	<i>Сума, на яку вона проводиться, дорівнює чи перевищує 150 000 грн. (для суб'єктів господарювання, які проводять азартні ігри, – 13 000 грн.) або дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, еквівалентній 150 000 грн. (для суб'єктів господарювання, які проводять азартні ігри, – 13 000 грн.), та має одну або більше таких ознак:</i>	<i>Фінансова операція підлягає внутрішньому фінансовому моніторингу, якщо вона має одну або більше ознак, визначених цією статтею, або містить такі ризики:</i>
1	Переказ коштів на анонімний (номерний) рахунок за кордон і надходження коштів з анонімного (номерного) рахунку із-за кордону, а також переказ коштів на рахунок або з рахунку, відкритого у фінансовій установі країни, включеної Кабінетом Міністрів України до переліку офшорних зон, який належить особі, зареєстрованій у країні, включеній Кабінетом Міністрів України до переліку офшорних зон	Заплутаний або незвичний характер фінансової операції чи сукупності пов'язаних між собою фінансових операцій, що не мають очевидного економічного сенсу або очевидної законної мети
2	Купівля-продаж чеків, дорожніх чеків або інших подібних платіжних засобів за готівку	Невідповідність фінансової операції характеру та суті діяльності клієнта
3	Зарахування або переказ коштів, надання або отримання кредиту (позики), проведення інших фінансових операцій, якщо хоча б одна із сторін – учасників фінансової операції є фізичною або юридичною особою, яка має відповідну реєстрацію, місце проживання чи місце знаходження в країні (на території), яка не бере участі у міжнародному співробітництві у сфері запобігання та протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, або однією із сторін є особа, яка має рахунок у банку, зареєстрованому у вищезазначеній країні (на вищезазначеній території). Перелік таких країн (територій) визначається відповідно до порядку, встановленого Кабінетом Міністрів України на основі висновків міжнародних, міжурядових організацій, діяльність яких спрямована на протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, і підлягає опублікуванню	Виявлення фактів неодноразового проведення фінансових операцій, характер яких дає підстави вважати, що метою їх здійснення є уникнення процедур обов'язкового фінансового моніторингу або ідентифікації. Зокрема дві чи більше фінансових операцій, що проводяться клієнтом протягом одного робочого дня з однією особою та можуть бути пов'язані між собою за умови, що їх загальна сума дорівнює чи перевищує встановлену суму

Продовж. табл. 3.11

№ пор.	Ознака обов'язкового фінансового моніторингу	Ознака внутрішнього фінансового моніторингу
4	Зарахування на рахунок коштів у готівковій формі з їх подальшим переказом того самого або наступного операційного дня іншій особі	Якщо у суб'єкта первинного фінансового моніторингу виникають підстави вважати, що фінансова операція пов'язана з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму, внутрішній фінансовий моніторинг проводиться також щодо інших фінансових операцій, в уточненні яких виникла необхідність
5	Зарахування коштів на поточний рахунок юридичної або фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності чи списання коштів з поточного рахунку юридичної або фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності, період діяльності якої не перевищує трьох місяців з дня її реєстрації, або зарахування коштів на поточний рахунок чи списання готівки з поточного рахунку юридичної або фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності, якщо операції на зазначеному рахунку не здійснювалися з дня його відкриття	Внутрішньому фінансовому моніторингу підлягають операції відповідно до типологій міжнародних організацій, що здійснюють діяльність у сфері протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму. Такі фінансові операції визначаються Спеціально уповноваженим органом за погодженням з відповідним суб'єктом державного фінансового моніторингу та доводяться до суб'єктів первинного фінансового моніторингу
6	Переказ особою коштів за кордон за відсутності зовнішньоекономічного договору (контракту)	
7	Обмін банкнот, особливо іноземної валюти, на банкноти іншого номіналу	
8	Проведення фінансових операцій з цінними паперами на пред'явника, не депонованими в депозитарних установах	
9	Проведення фінансових операцій з векселями з бланковим індосаментом або індосаментом на пред'явника	
10	Здійснення розрахунку за фінансовою операцією у готівковій формі	
11	Проведення фінансових операцій за правочинами, форма розрахунків за якими не визначена	
12	Одержання (сплата, переказ) страхового (перестрахового) платежу (страхового внеску, страхової премії)	
13	Проведення страхової виплати або страхового відшкодування	

№ пор.	Ознака обов'язкового фінансового моніторингу	Ознака внутрішнього фінансового моніторингу
14	Виплата (передача) особі виграшу в лотерею, придбання фішок, жетонів, внесення в інший спосіб плати за право участі в азартній грі, виплата (передача) виграшу суб'єктом господарювання, який проводить азартні ігри	
15	Здійснення розрахунків за зовнішньоекономічним контрактом, який не передбачає фактичного постачання на митну територію України товарів, робіт і послуг	
16	Надання кредитних коштів особі, яка є членом небанківської кредитної установи, в один день декілька разів за умови, що загальна сума фінансових операцій дорівнює чи перевищує встановлену суму	
16	Проведення фінансової операції без встановлення прямого (особистого) контакту з суб'єктом первинного фінансового моніторингу, за винятком використання платежів системи "банк – клієнт" та аналогічних банківських систем	
17	Передача активів у разі, якщо учасником фінансової операції є неприбуткова або благодійна організація	

На рівні Національного банку України 7 лютого 2003 р. як самостійний структурний підрозділ створено Управління методологічного та нормативно-організаційного забезпечення фінансового моніторингу. У березні 2005 р. на базі зазначеного управління був створений Департамент з питань запобігання використанню банківської системи для легалізації кримінальних доходів та фінансуванню тероризму.

Департамент з питань запобігання використанню банківської системи для легалізації кримінальних доходів та фінансуванню тероризму (далі – Департамент) є структурним підрозділом центрального апарату Національного банку України. Він підпорядковується керівництву Національного банку відповідно до розподілу функціональних обов'язків між Головою Національного банку, його першим заступником, заступниками та виконавчими директорами.

Згідно із Законом "Про Національний банк України" при здійсненні нагляду за діяльністю банків не рідше одного разу на рік Департамент проводить перевірку банків з питань дотримання ними законодавства, яке регулює відносини у сфері запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом [136].

Перевірка банків здійснюється Національним банком України відповідно до методичних рекомендацій щодо здійснення перевірки банку (філії) з питань дотримання вимог законодавства України, що регулює відносини у сфері запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, та складання довідки за її результатами, які схвалені постановою Правління Національного банку від 25.06.2005 № 231.

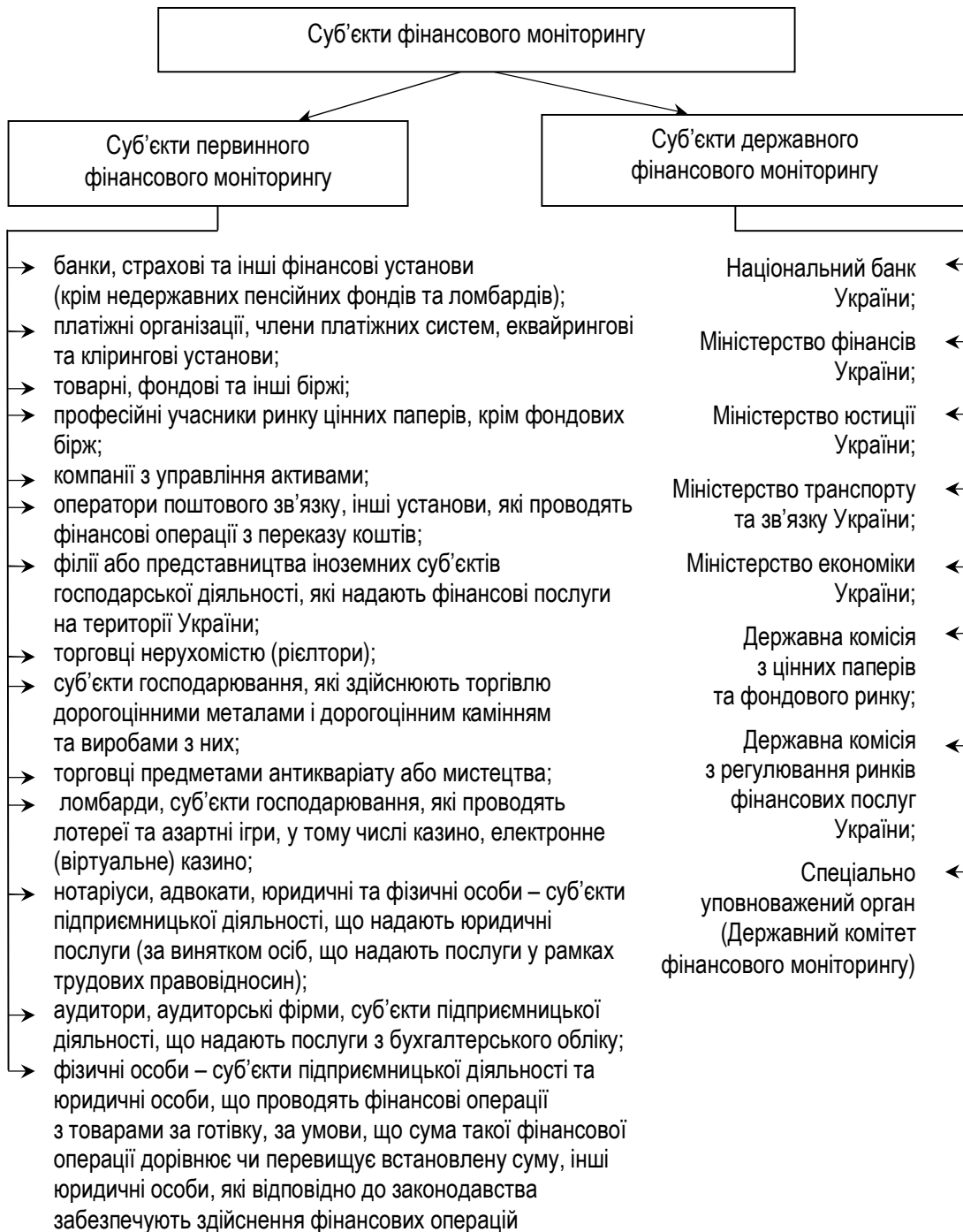

Рис. 3.11. Суб'єкти первинного і державного фінансового моніторингу

Методичні рекомендації підготовлені з метою надання допомоги інспекторам Національного банку України при здійсненні перевірок банків та їх філій з питань дотримання вимог законодавства України, що регулює відносини у сфері запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, та уніфікації результатів проведених перевірок для

спрощення роботи з їх подальшого аналізу, оптимізації процесу застосування заходів впливу до банків, профілактики та усунення виявлених недоліків і порушень.

За невиконання вимог законодавства щодо здійснення фінансового моніторингу на банківські установи Національним банком України накладаються штрафи та застосовуються інші заходи впливу. Питання про накладання штрафів регламентує постанова Правління Національного банку України “Про накладання Національним банком України штрафів за порушення банками вимог Закону України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом” від 17.03.2004 № 108.

Основні порушення, які виявлені Національним банком України при проведенні перевірок, відображені в табл. 3.12.

Серед виявлених порушень значну частку становлять порушення (майже 8 тис.), виявлені у чотирьох банках, які були спричинені неможливістю банків фізично обробити запити ДКФМУ.

Чинне законодавство України передбачає можливість застосування таких заходів впливу за порушення банками законодавства з питань фінансового моніторингу:

- Закону України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом”: накладення штрафу на банк (до 1 тис. неоподаткованих мінімумів доходів громадян); накладення адміністративних штрафів на посадових та інших осіб банку; обмеження, тимчасове припинення дії або позбавлення ліцензії (дозволу) на здійснення банківської діяльності або проведення окремих операцій (у судовому порядку) [133];
- Закону України “Про банки і банківську діяльність”: письмове застереження; накладення адміністративних штрафів на посадових осіб банку; тимчасове відсторонення посадової особи банку від посади (до усунення порушень); накладення штрафу на банк (0,01 % від суми зареєстрованого статутного фонду за кожне порушення); обмеження, зупинення чи припинення проведення окремих видів здійснюваних банком операцій з високим рівнем ризику [131];
- Положення про здійснення банками фінансового моніторингу, затвердженого постановою Правління НБУ від 14.05.2003 № 189: письмове застереження; накладення адміністративних штрафів на посадових осіб банку; тимчасове відсторонення посадової особи банку від посади (до усунення порушень); накладення штрафу на банк (0,01 % від суми зареєстрованого статутного фонду за кожне порушення); обмеження, зупинення чи припинення проведення окремих видів здійснюваних банком операцій з високим рівнем ризику [135].

Таблиця 3.12

**Порушення законодавства з питань фінансового моніторингу,
виявлені під час перевірок**

Порушення законодавства з питань фінансового моніторингу	2007 р.	2008 р.	2009 р.
Незабезпечення виявлення і реєстрації фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу	607 (12,25 %)	579 (13,46 %)	701 (5,88 %)
Неналежне виконання ст. 5 Закону України "Про запобігання та протидію відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму"	507 (9,40 %)	1 104 (25,67 %)	418 (3,51 %)
Неналежне здійснення ідентифікації клієнтів банку	379 (7,03 %)	171 (3,98 %)	523 (4,39 %)
Несвоєчасне надання Спеціально уповноваженому органу повідомлення про здійснення фінансових операцій, які підлягають фінансовому моніторингу	155 (2,87 %)	216 (5,02 %)	27 (0,23 %)
Несвоєчасне надання Спеціально уповноваженому органу додаткової інформації про фінансові операції, які стали об'єктом фінансового моніторингу, на його запит	2 (0,04 %)	367 (8,53 %)	8 852 (74,31 %)
Порушення порядку реєстрації фінансових операцій у відповідному реєстрі	1 382 (25,62 %)	251 (5,84 %)	173 (1,45 %)
Неповне (неналежне) внесення інформації про клієнта до відповідної анкети та (або) нездійснення квартального аналізу операцій клієнта щодо їх відповідності фінансовому стану та суті діяльності	194 (3,60 %)	46 (1,07 %)	470 (3,95 %)
Порушення вимог щодо переліку реквізитів повідомлення, яке надсилається до Спеціально уповноваженого органу	178 (3,30 %)	1 (0,02 %)	0
Нездійснення аналізу фінансових операцій у частині підлягання їх фінансовому моніторингу та несвоєчасне повідомлення про такі операції відповідальному працівнику	347 (6,43 %)	172 (4,0 %)	85 (0,71 %)
Розкриття Спеціально уповноваженому органу інформації, яка містить банківську таємницю, понад межі, встановлені Законом України "Про банки і банківську діяльність"	701 (12,99 %)	1 214 (28,23 %)	379 (3,18 %)
Підписування повідомлення Спеціально уповноваженому органу не електронно-цифровим підписом працівника, який відповідає за здійснення фінансового моніторингу	318 (5,89 %)	44 (1,02 %)	8 (0,07 %)
Інші порушення	627 (11,62 %)	136 (3,16 %)	277 (2,33 %)
Всього	5 395	4 301	11 083

Таблиця 3.13

Заходи впливу, які застосовуються до банків при виявленні порушення законодавства з питань легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом

Заходи впливу	2007 р.	2008 р.	2009 р.
Письмові застереження до банків	40	28	43
Штрафи на банки	42	23	53
Адміністративні штрафи на керівників та інших посадових осіб банків	23	12	22
Зупинення (обмеження) проведення окремих видів операцій з високим рівнем ризику	1 банк	2 банки	4 банки
Відсторонення керівників банку від посади	2	4	2

У 2009 р. Національним банком України були нараховані штрафні санкції у сумі 793 242,53 грн., а фактично сплачено 535 641,0 грн. Слід зазначити, що сьогодні певною проблемою є організація процесу передачі банківськими установами інформації про сумнівні операції. Така інформація від банківських установ надходить до Державного комітету фінансового моніторингу. Національний банк України як регулятор банківської системи не має можливості аналізувати зазначені інформаційні потоки на першому етапі їх обробки. Тому виникає ситуація подання надлишкової інформації, яка не підлягає фінансовому моніторингу, та невиявлення сумнівних операцій, що потребують призупинення.

Враховуючи дані, які наведені у табл. 3.13, можна зазначити, що найбільшу кількість повідомлень надають банки першої групи. При цьому динаміка їх кількості зменшується, що свідчить про удосконалення системи відбору сумнівних операцій, які підлягають обов'язковому і внутрішньому фінансовому моніторингу.

Взаємодія Департаменту з питань запобігання використанню банківської системи для легалізації кримінальних доходів та фінансування тероризму Національного банку України з правоохоронними органами з питань фінансового моніторингу відображена на рис. 3.12.

Отже, розвиток інтеграційних процесів, що спостерігається в економіці на сучасному етапі, зумовлює певною мірою проведення суб'єктами господарської діяльності фінансових операцій за схемами, які дають підстави вважати їх такими, що можуть бути пов'язані з відтоком капіталів та легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом. Основними схемами, які використовуються для вищезазначених цілей, є вивіз капіталу за кордон через фіктивні або транзитні фірми, а також інші схеми, які пов'язані з виведенням з банку готівки.

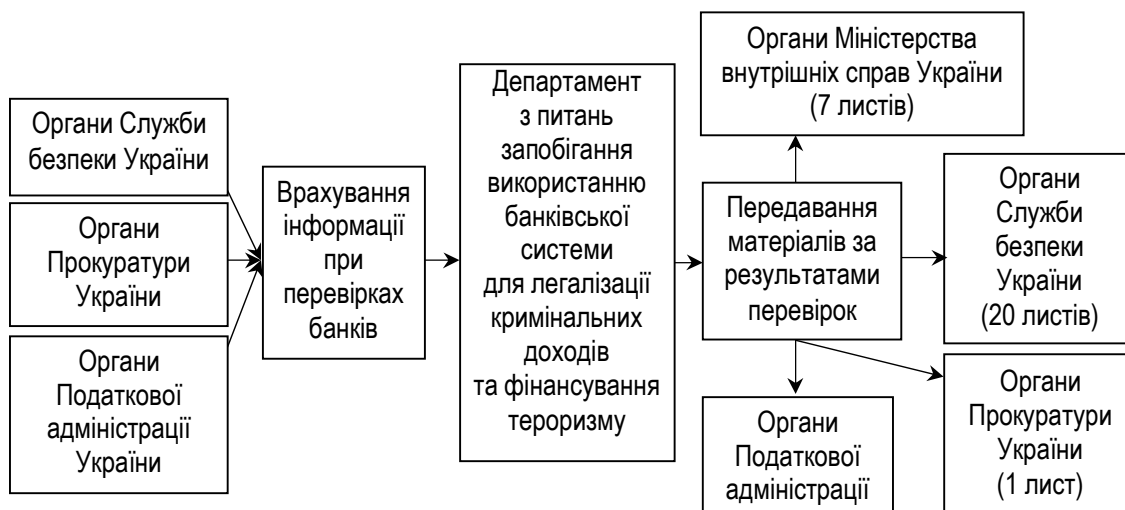

Рис. 3.12. Взаємодія Департаменту з питань запобігання використанню банківської системи для легалізації кримінальних доходів та фінансуванню тероризму НБУ з правоохоронними органами з питань фінансового моніторингу у 2008-2009 рр.

До найбільш поширених належать схеми, пов'язані з такими операціями:

- поверненням нерезидентам інвестицій (портфельних, майнових у грошовій формі);
- імпортом товарів без їх увезення на митну територію України;
- переведення коштів за кордон шляхом здійснення фінансових операцій з цінними паперами;
- зняття фізичними особами через касу банку значних сум готівкової іноземної валюти, використання коштів, отриманих від нерезидента у вигляді передплати за експортним контрактом, застави майнових прав на валютні цінності на депозитному рахунку юридичної особи;
- зняття фізичною особою через касу банку значних сум готівкової іноземної валюти, використання коштів, отриманих від нерезидента у вигляді кредиту.

Як правило, до вищерозглянутих фінансових операцій з переказу коштів за кордон або зняття готівкових коштів фінансовий моніторинг банком не здійснюється, інформація про вказані операції до реєстру фінансових операцій, які підлягають фінансовому моніторингу, банком не вноситься. Іноді банк підходить формально до проведення аналізу таких фінансових операцій в частині їх відповідності фінансовому стану та суті діяльності клієнтів.

Таким чином, з огляду на актуальність питання ліквідності та фінансової стійкості банку, а також на необхідність запобігання непродуктивному виведенню капіталів за кордон, зокрема за умов фінансової

кризи, доцільно приділяти увагу проведенню банками за дорученням клієнтів операцій за вищезазначеними схемами, подальше здійснення яких є ризиковим і створюватиме загрозу інтересам кредиторів і вкладників.

З огляду на актуальність проблеми доцільно розглянути основні аспекти удосконалення методологічних та нормативно-організаційних аспектів фінансового моніторингу. Основними питаннями, які потребують вирішення, є такі:

1. Формування методичних засад у сфері відмивання грошей щодо виявлення та уникнення операційного ризику.

2. Доповнення переліку суб'єктів первинного фінансового моніторингу, серед яких: торговці предметами антикваріату або мистецтва; ломбарди, суб'єкти господарювання, які проводять лотереї та азартні ігри, зокрема казино, електронне (віртуальне) казино; нотаріуси, адвокати, юридичні та фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, що надають юридичні послуги; аудитори, аудиторські фірми, суб'єкти підприємницької діяльності, що надають послуги з бухгалтерського обліку; фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності та юридичні особи, що проводять фінансові операції з товарами за готівку, за умови, що сума такої фінансової операції дорівнює чи перевищує суму 150 000 грн. (для суб'єктів господарювання, які проводять азартні ігри, – 13 000 грн.) або дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, еквівалентній 150 000 грн. (для суб'єктів господарювання, які проводять азартні ігри, – 13 000 грн.). Зазначені категорії суб'єктів підлягають фінансовому моніторингу за ознаками проведених операцій, які визначені у Законі України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом”.

3. Удосконалення системи ідентифікації та вивчення клієнтів, що проводять фінансові операції. Розробка методики щоквартального аналізу діяльності клієнта за напрямками: фінансовий стан клієнта (ФС) та суть діяльності клієнта (СД) із занесенням результатів аналізу в анкету клієнта.

Суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний відмовитися від встановлення ділових відносин або проведення фінансової операції у разі, якщо здійснення ідентифікації клієнта відповідно до вимог законодавства неможливе, за винятком операцій щодо зарахування коштів, які надходять на рахунок такого клієнта.

4. Забезпечення зупинення фінансових операцій, відносно яких є мотивована підозра, що вони пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму, чи до яких застосовані міжнародні санкції.

5. Продовження роботи, спрямованої на подальшу практичну імплементацію міжнародних стандартів у сфері запобігання та протидії легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму шляхом прийняття нових та внесення змін до чинних нормативно-правових актів, на основі досвіду із зазначених питань, набутого іноземними державами, які входять до Групи з розробки фінансових заходів щодо боротьби з відмиванням грошей (FATF), інших подібних міжнародних організацій, Базельських принципів оцінки ризиків, зокрема використовуючи типології легалізації незаконних доходів.

6. Удосконалення інформаційної взаємодії між Спеціально уповноваженим органом та суб'єктами первинного фінансового моніторингу.

РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТ У СИСТЕМІ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ СТІЙКІСТЮ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

4.1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ

У сучасних умовах функціонування банківської системи виникає об'єктивна необхідність розробки ефективної системи стратегічного управління її фінансовою стійкістю. При цьому система ризик-менеджменту повинна виступати одним із системоутворюючих елементів цього процесу.

З метою раціонального використання вкладених коштів та підвищення їх ефективності використовуються основні прийоми ризик-менеджменту, які мають за мету максимізацію вартості коштів, внесених акціонерами, стійке і стабільне отримання прибутку від банківської діяльності, забезпечення повернення депозитних коштів клієнтам при збереженні оптимального рівня ризику. Реалізація зазначеної мети можлива за рахунок організації ефективного управління та контролю за банківською діяльністю, що фокусується на управлінні фінансовими ризиками банків, які притаманні банківській діяльності, і повинні бути ключовими напрямками у системі стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи.

Проблемі формування ефективної системи ризик-менеджменту в банківській діяльності присвячено багато наукових праць зарубіжних та вітчизняних економістів. Серед зарубіжних дослідників слід відмітити праці І. Ансоффа [2], У. Едвардеса [163], Г. Клейнера [67], Дж. Маршалла [99], Г. Мінцберга [110] П. Роуза [143]. Серед вітчизняних науковців слід відзначити наукові праці В. Голуба [34], О. Дзюблюка [41], С. Козьменка [157], М. Клапківа [66], І. Парасія-Вергуненка [1]. Однак основною проблемою залишається те, що методи і прийоми, які використовуються для формування системи ризик-менеджменту сьогодні не забезпечують фінансову стійкість банківської системи.

В. Вітлінський справедливо зазначає, що у банківській справі ризик – явище абсолютно нормальне. Для того, щоб дістати істотний прибуток, необхідно йти на обґрунтований (припустимий) ризик

[28, с. 25]. Лео Шустер, говорячи про ризики, підкреслює: “Банкір, що втратив здатність ризикувати, банкіром більше бути не може. Ця стара мудрість нагадує про те, що ризики іманентні банківській системі” [172, с. 18].

Досить цікавою з приводу ризику є цитата В. Буянова: “...Люди создали особую искусственную среду обитания – техносферу – именно для того, чтобы повысить свою безопасность, создать экономическое благополучие, однако оказалось, что эта глобальная система развивается по своим собственным законам, проявления которых нередко неожиданны и непредсказуемы... Техносфера, создаваемая для защиты, сама превратилась в губительного монстра” [23, с. 19-20].

Ю. Масленчиков зазначає, що “риск – действие, направленное на привлекательную цель, достижение которой сопряжено с элементом опасности, угрозой потери или неуспеха” [100, с. 2].

У стратегічному управлінні фінансовою стійкістю банківської системи суттєву роль відіграє організована система ризик-менеджменту, що базується на науково обґрунтованій, предметно адаптованій до реалій банківської діяльності методології, передових технологіях та світовому досвіді управління ризиками. В умовах глобалізації та інтеграції банківського бізнесу, посилення конкурентної боротьби та збільшення загроз кредитній безпеці постають завдання підвищення власної фінансової стійкості, оптимізації співвідношення конкуруючих характеристик – ризику та доходності.

Система управління ризиками – це науково-методичний комплекс заходів щодо управління банківськими установами, націленого на виявлення та оцінку ризику, використання специфічних прийомів і методів з метою створення умов для стійкого функціонування банків, максимізації власного капіталу, виконання вимог клієнтів і партнерів банку та забезпечення прибуткової діяльності.

Враховуючи це визначення, можна сказати, що прибуткова діяльність та система управління ризиками є складовими забезпечення фінансової стійкості. Ми стверджуємо, що банківський ризик-менеджмент є однією із складових у системі стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи, тому що він передбачає систему, яка охоплює усі спектри діяльності банків та використовує комплекс методів управління ризиками (ідентифікація, оцінка, управлінський вплив та контролінг).

В Україні зарубіжні методології та моделі ризик-менеджменту вимагають перегляду позицій щодо прив'язки їх до існуючих економічних реалій. З цього приводу слід навести вислів керівника кредитного департаменту американського банку “Chase”: “Для нашего портфеля

мы разрабатываем сценарий глубокой экономической рецессии; для портфелей такого состава, которые в прошлом характеризовались наибольшими потерями, тестируем. Далее мы исходим из уровня дефолта наших клиентов (выше фактического в условиях рецессии) и оцениваем ситуацию по истечению двух лет, стараясь понять, насколько плохой она может быть в итоге” [198]. Тому можна сказати, що ризик-менеджмент має результативність тільки при комплексному, системному підході до виявлення та мінімізації ризиків, що впливають на фінансову стійкість.

Система ризик-менеджменту повинна включати процес прийняття рішень, подальший моніторинг ризикових позицій, їх хеджування, порядок взаємодії суб’єктів, які сприяють забезпеченню фінансової стійкості банківської системи, та контроль за прийнятими ризиками. При аналізі ефективності системи ризик-менеджменту доцільно використовувати системний підхід як основний методологічний інструмент. Системний підхід являє собою всебічний підхід, який фокусує увагу не тільки на банківській системі, а і на навколишньому середовищі. При цьому центральним поняттям системного підходу є поняття “система”, яке являє собою множину елементів, що знаходяться у взаємодії, відносинах, зв’язках та завдяки цьому є цілісністю [182]. Система – це нова якість, яка виникає завдяки зв’язкам, які здійснюють перенесення властивостей кожного елемента до усіх інших елементів. Зазначені зв’язки мають назву інтегральних, або системних. Ефективність системного підходу у формуванні положень ризик-менеджменту полягає у ефективній взаємодії між частинами системи.

Отже, система ризик-менеджменту являє собою сукупність взаємопов’язаних та взаємозалежних елементів, кінцевою метою існування яких є мінімізація ризиків. Блок-схема процесу ризик-менеджменту в системі стратегічного управління фінансовою стійкістю, яка подана на рис. 4.1, дозволяє приймати рішення щодо ризиковості діяльності. На схемі для спрощення збір та обробка інформації за аспектами ризиків подані як перший етап. Однак насправді зазначена робота здійснюється протягом усього періоду прийняття рішень. В міру переходу від одного етапу до іншого може уточнюватися потреба у додатковій інформації.

Функціонування банківської системи як у цілому, так і окремого банку здійснюється на основі прийняття стратегічних, тактичних і оперативних рішень. Однак їх реалізація знаходиться під впливом об’єктивно суттєвої невизначеності. Будь-який прояв невизначеності може затримати настання прогнозованих подій, змінити їх зміст або кількісну оцінку, викликати небажаний розвиток подій як очікуваних, так і неочікуваних (рис. 4.2). У результаті обрана мета діяльності, для

якої приймаються рішення, не буде досягнута. Можливість відхилення від мети, тобто неспівпадання фактично отриманого результату з прогнозованими під час прийняття рішень, характеризується за допомогою категорії “ризик”.

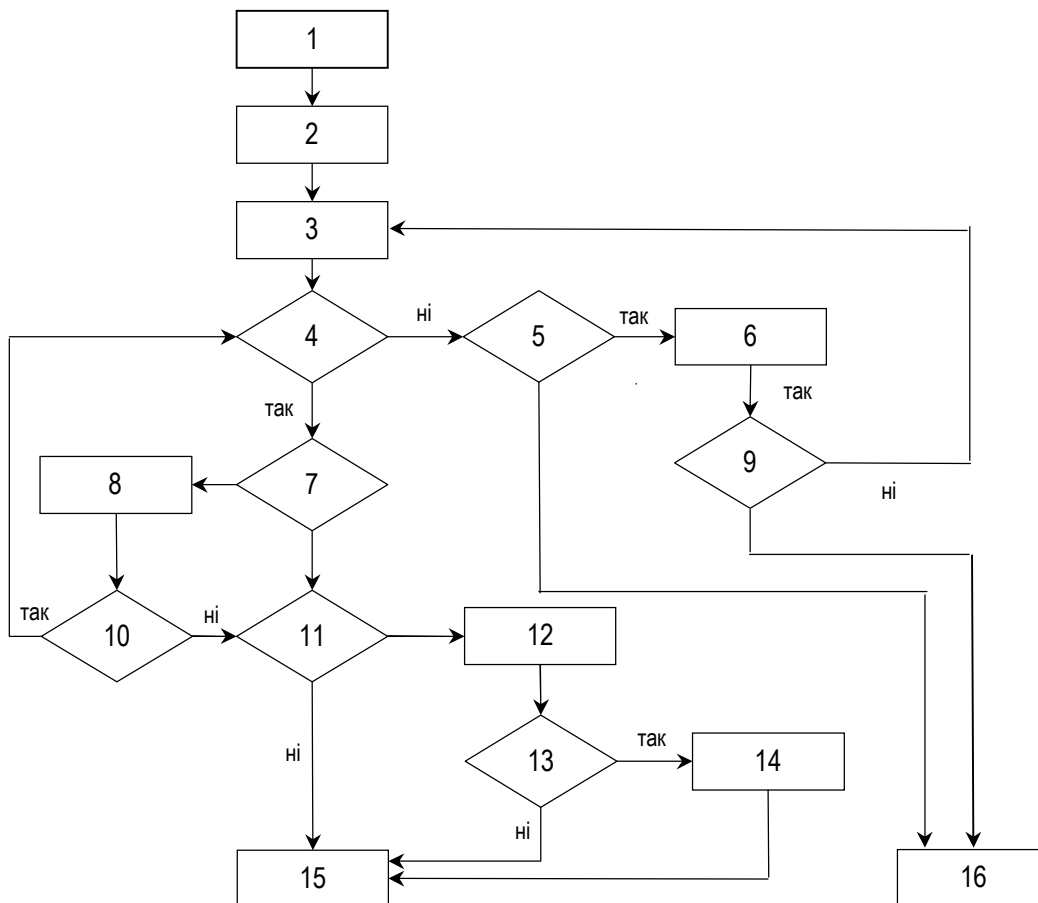

Рис. 4.1. Блок-схема системи ризик-менеджменту при прийнятті рішень про управління ризиками

- де
- 1 – збір і обробка даних;
 - 2 – якісний аналіз ризиків;
 - 3 – кількісна оцінка ризиків;
 - 4 – оцінка прийнятності ризику;
 - 5, 11 – оцінка можливості зниження ризику;
 - 6, 12 – вибір методів та формування варіантів зниження ризику;
 - 7 – оцінка можливості збільшення ризиків;
 - 8 – формування та вибір варіантів збільшення ризиків;
 - 9 – оцінка доцільності зниження ризиків;
 - 10 – оцінка доцільності збільшення ризику;
 - 14 – вибір варіанта зниження ризику;
 - 15 – реалізація проекту (прийняття рішень);
 - 16 – відмова від реалізації проекту (уникнення ризику).

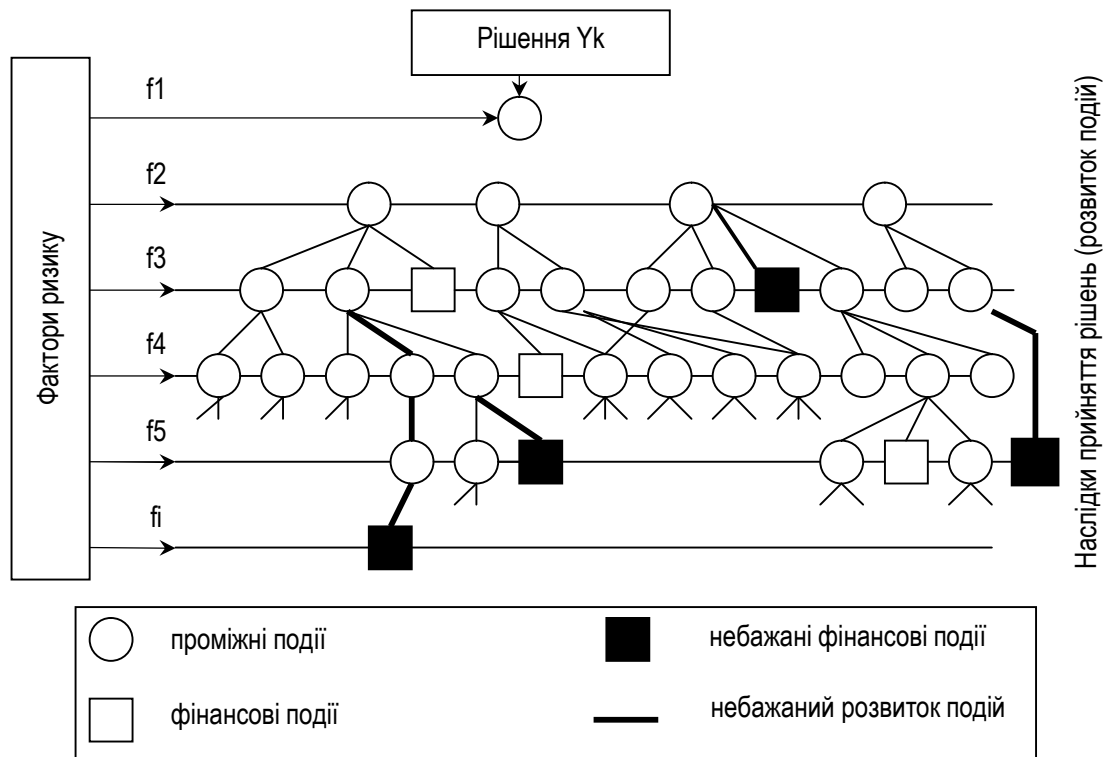

Рис. 4.2. Схема розвитку подій після прийняття рішень

Ефективне управління банківською системою неможливе без застосування спеціальних методів аналізу та управління ризиками. Управління ризиками передбачає процес підготовки та реалізації заходів, метою яких є зниження ступеня прийняття хибного рішення та зменшення можливих негативних наслідків від небажаного розвитку подій у ході реалізації рішень. В умовах функціонуючих банків управління ризиком базується на концепції прийняттого ризику, який передбачає можливість раціонального впливу на рівень ризику і доведення його до прийняттого значення.

Підсистема управління ризиком складається з об'єкта та суб'єкта управління. Як об'єкт управління виступають банківські установи та їх конкурентні позиції на ринку банківських послуг. Розрахунковою величиною є рівень ризику. Управляючою частиною або суб'єктом управління у даній підсистемі є підрозділ ризик-менеджменту, який на основі отриманої інформації, використовуючи різні методи теорії ризику, розробляє заходи впливу для зниження рівня ризику або утримання його на певному рівні.

Підсистема управління ризиком формується за ієрархічним принципом. Тому процес управління ризиком відбувається на двох рівнях: виконавчому та координуючому (рис. 4.3).

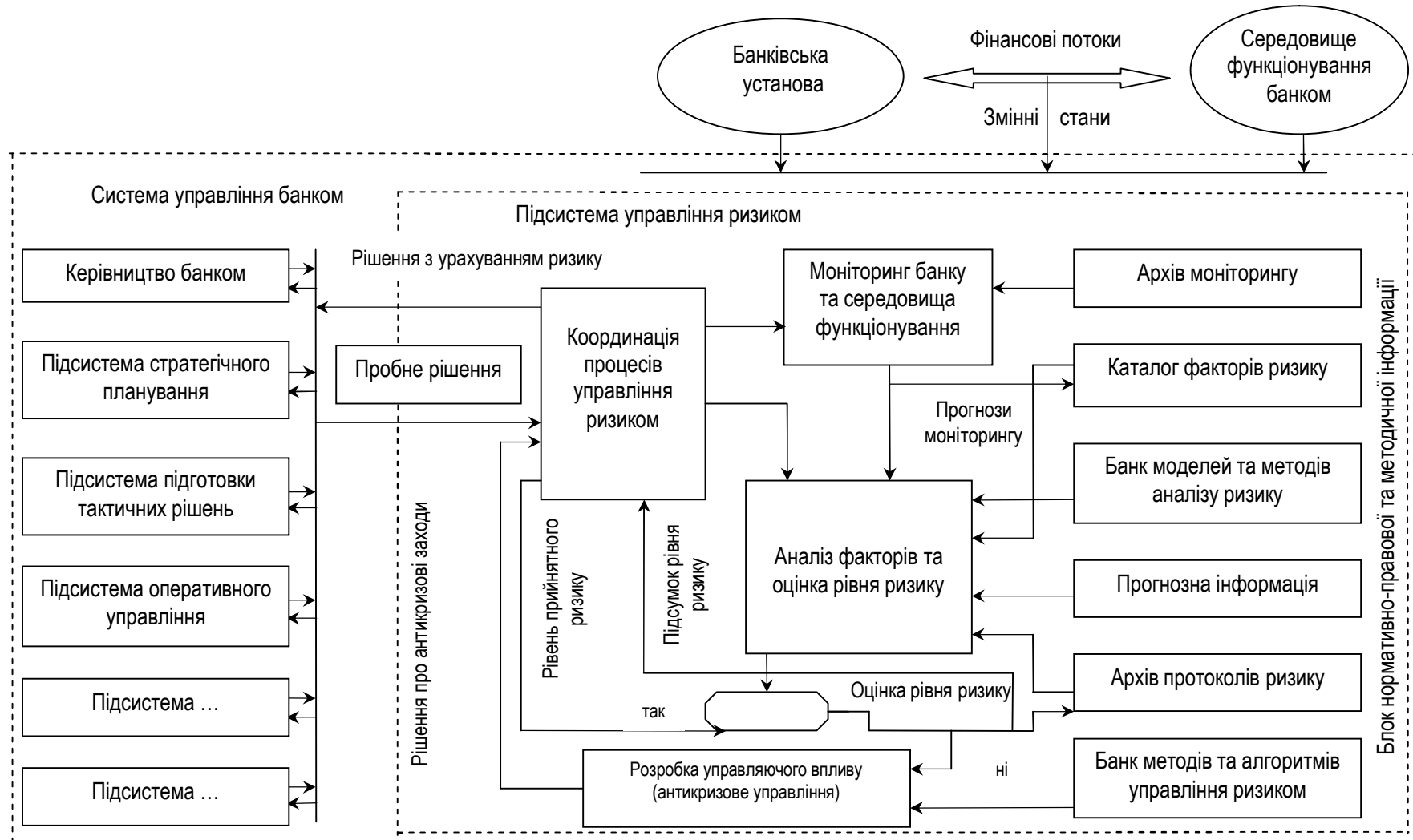

Рис. 4.4. Блок-схема алгоритму управління ризиком у системі управління банком

Контроль ризику функціонування банків відбувається таким чином. Інформація про змінні, які характеризують поточний стан навколишнього середовища, збирається і обробляється блоком “моніторинг”, а результати передаються на блок “аналіз чинників та оцінювання рівня ризику”. При цьому періодичність спостереження, склад і форма фіксації результатів обробки інформації повинні встановлюватися на достатньо тривалий термін для порівняння при аналізі ризику.

У блоці “Аналіз чинників та оцінювання рівня ризику” попередня інформація точок відбору проб та необхідних нормативно-правових актів обробляється за допомогою відповідних методів. Отримані результати аналітичної роботи про профіль та рівень ризиків та оцінка нового значення рівня ризику порівнюються з попередніми даними, що зберігаються в архіві блоку “нормативно-довідкова інформація”, та з даними рівня прийнятного ризику.

Якщо виявляється, що отримані дані під час оцінки ризику суттєво відрізняються від попередніх та не перевищують встановлений керівництвом банку рівень прийнятного ризику, функція контролю завершується передаванням оформлених протоколів ризику та наданням рекомендацій щодо терміну проведення чергового контрольного циклу. В іншому випадку необхідне коригування подій, для чого ініціюється виконання функції управління ризиком.

Роль функції управління ризиком полягає у розробці та перевірці ризиковості запланованого рішення, яке на даному етапі називається “пробне стратегічне рішення”.

Блок “Аналіз чинників та оцінювання рівня ризику” здійснює ідентифікацію зовнішніх та внутрішніх чинників ризику, поява яких може бути обґрунтована запропонованим стратегічним рішенням, оцінює можливість їх прояву, ранжує їх за актуальністю та значущістю для періоду, що розглядається, та прогнозованої ситуації, виявляє можливі ланцюги, формує поточний профіль ризику банківських установ. Отримана інформація порівнюється із протоколами попередніх аналізів ризику з метою виявлення відхилень.

Склад та порядок процедур роботи блоку “Аналіз фактів та оцінювання рівня ризику” можуть варіюватися залежно від конкретного завдання, фінансового стану банку, стану середовища функціонування та проведення альтернативних робіт. При цьому доцільно виділити типову послідовність етапів.

На першому етапі визначається перелік потенційно можливих, але небажаних фінансових подій, до яких може призвести реалізація пробного стратегічного рішення у банку. Для цього формується набір кількісних і якісних характеристик ланцюгів чинників, на основі яких обираються показники ризику.

На другому етапі визначається набір вихідних ситуацій – чинників ризику і комбінацій профілю ризику, можливість реалізації яких враховуватиметься при подальшому аналізі, та описується ступінь можливого прояву чинників. Таким чином на даному етапі обирається математична модель невизначеності ситуації щодо прийняття рішень.

На третьому етапі на основі раніше обраних кількісних і якісних характеристик ланцюгів чинників та з урахуванням типу математичної моделі обираються показники ризику.

На четвертому етапі для кожної вихідної ситуації визначаються ланцюги чинників, які можуть бути наслідком вихідної ситуації або проявом чинника ризику, а потім формується модель, за якою оцінюються та інтерпретуються отримані значення обраних показників ризику пробного рішення.

Слід зазначити, що використання системного підходу при формуванні ризик-менеджменту у стратегічному управлінні фінансовою стійкістю банківської системи передбачає визначення зовнішніх та внутрішніх чинників виникнення проблем (рис. 4.5).

Рис. 4.5. Зовнішні і внутрішні фактори впливу на систему ризик-менеджменту

Динамічність передбачає швидко зміну зовнішнього середовища банківської системи. Тому основним завданням є створення адаптивної системи ризик-менеджменту, яка б не протистояла зміні зовнішнього середовища, а змінювалася відповідно до нього.

Сучасна банківська система взаємодіє з великою кількістю суб'єктів: акціонерами, клієнтами, партнерами, органами влади, учасниками фінансового ринку, конкурентами. У цьому полягає її багатогранність, яка ускладнюється тим, що всі суб'єкти пов'язані між собою великою кількістю взаємовідносин (економічних, інформаційних, політичних, адміністративних), тобто постійно впливають один на одного, що свідчить про інтегрованість зовнішнього середовища. Відповідно зміна взаємодії банківської системи з будь-яким із цих суб'єктів призводить до зміни відносин з іншими.

Сама по собі система ризик-менеджменту передбачає здійснення певних процесів та дій, які є елементами системи, а саме: ідентифікація та локалізація ризику; аналіз і оцінка ризику; способи мінімізації; моніторинг ризикових позицій.

Система ризик-менеджменту як складова стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи повинна виконувати такі функції:

- методологічні: розробка нормативних положень, системи вимог до звітності та документообігу, системи розподілу повноважень в процесі прийняття рішень;
- аналітичні: створення єдиного інформаційно-аналітичного простору, оцінка можливих збитків та вірогідності їх настання;
- регулюючі: управління активами і пасивами, ціноутворення банківських продуктів та послуг, реалізація кредитної політики, встановлення нормативів і лімітів;
- контрольні: моніторинг, аудит, фінансова безпека;

Виконання зазначених функцій можливе шляхом реалізації окремих етапів управління ризиками.

1. *Виявлення ризику та причин його виникнення.* Основним методом виявлення ризику є комплексний аналіз банківських операцій, яким притаманний ризик та аналіз зовнішніх факторів, що впливають на їх утворення та зміну ризику. У межах такого аналізу визначають фінансову стійкість банківської системи, існуючі тенденції її зміни, зокрема при можливому негативному впливі зовнішнього середовища. Для досягнення повного і своєчасного виявлення ризиків у банках економічний аналіз повинен базуватися на комплексному підході, який включає аналіз і прогнозування зовнішнього і внутрішнього середовища.

2. *Оцінка ризику і можливих збитків.* Залежно від типу банківських операцій здійснюється кількісна оцінка можливих збитків, а також визначається вірогідність настання небажаної події, яка призводить до збитків. На цьому етапі можна використовувати такі методики: розрахунок чутливості вартості портфеля до ринкових чинників – альфа-аналіз, бета-аналіз, аналіз дюрації; розрахунок ризикової вартості портфеля – облік кореляцій між його фінансовими інструментами; розрахунок кредитного ризику – кореляція стану різних позичальників: ризик ліквідності та фондування – розрахунок гепліквідності; ризик ліквідності активів – визначення співвідношення розміру позиції до розміру усього ринку; операційний ризик – організація системи моніторингу операцій, які пов'язані з відмиванням (легалізацією) брудних грошей.

3. *Прийняття рішень про облік або відмову від ризику.* Оцінюється уся сукупність ризиків, які прийняті банками, а також можливість управління цими ризиками.

4. *Здійснення регулюючого впливу на ризик.* Основними методами управління ризиками є:

- *діагностика і моніторинг.* Діагностика стійкості банківської системи повинна здійснюватися під час проведення моніторингу стійкості банківської системи. У свою чергу фінансовий моніторинг банківської системи є частиною наглядових функцій центрального банку. Основна його мета – забезпечення органів державного управління і банківської системи інформацією, що відображає результати діяльності банківської системи та вплив чинників, які визначають стійкість банківської системи [10, с. 193-199].

Основними завданнями фінансового моніторингу є: збір і накопичення інформації, яка відображає показники економічного розвитку країни у контексті динамічного функціонування банківської системи; збір і накопичення інформації, яка відображає діяльність банківської системи; аналіз і прогноз показників фінансової стійкості національної банківської системи; оцінка системних ризиків банківської системи; виявлення і оцінка ступеня впливу основних чинників, які визначають стійкість банківської системи; оцінка ефективності заходів, які здійснюються у межах державного регулювання банківської системи;

- *встановлення нормативів і лімітів,* тобто запровадження обмежень величини фінансових операцій і наступний контроль за виконанням прийнятих рішень. Зазначений метод використовується для уникнення концентрації кредитних і ринкових ризиків та підтримки ліквідності банківської системи на певному рівні.

Слід зазначити, що операції, які підлягають лімітуванню, доцільно згрупувати так: операції за конверсією однієї валюти; операції з цінними паперами; кредитно-депозитні операції на міжбанківському ринку; операції з похідними фінансовими інструментами;

- *диверсифікація*, яка передбачає розподіл активів і пасивів за різними компонентами як на рівні фінансових інструментів, так і за їх складовими з метою зниження ризику. Як основні її форми можна використовувати диверсифікацію портфеля цінних паперів, диверсифікацію кредитного портфеля, диверсифікацію валютного кошика, диверсифікацію джерел залучення коштів;
- *формування резервів на покриття збитків*. Зазначений інструмент дозволяє покривати ризик за рахунок власних коштів банку, що резервуються (резерв під кредитні операції, під операції з цінними паперами, під дебіторську заборгованість). Зазначені заходи спрямовані на забезпечення банками фінансової стійкості і дозволяють запобігти коливанням величини прибутку банків у зв'язку зі списанням збитків. При цьому зростання резерву збільшує витрати (зменшує капітал), а зменшення резерву навпаки збільшує доходи (капітал). Такий порядок є елементом фінансового планування в банківських установах. Це пов'язано, по-перше, з тим, що створені резерви за кредитами, віднесені до більш високої групи ризику і формуються за рахунок прибутку. При цьому банківські установи за допомогою сформованих резервів можуть штучно завищувати або занижувати власний фінансовий результат і корегувати суму податку на прибуток;
- *хеджування* – використання одного фінансового інструмента для зниження ризику, пов'язаного з негативним впливом ринкових факторів на ціну іншого, пов'язаного з першим інструментом. Отже, хеджування застосовується для зниження ризику збитків, пов'язаних зі зміною ринкових факторів (цін на фінансові інструменти, обмінних курсів валют, процентних ставок) шляхом застосування певних заходів. Такими заходами можуть бути ф'ючерсні операції, опціони, своп-операції, процентний арбітраж. Фактично хеджування означає створення зустрічних вимог та зобов'язань за операціями з цінними паперами, валютою та реальними активами. Вибір методів управління або їх комбінації здійснюється залежно від виду ризику, специфіки діяльності банку, фінансового стану.

5. *Організація процесу контролю*. На даному етапі здійснюється контроль за обсягом прийнятого фінансового ризику, рівнем збитків, дотриманням встановлених нормативів та лімітів, оцінюється ефективність

управління окремими видами ризиків. Процес контролю є основним механізмом захисту від потенційних помилок та збитків.

Зазначений процес організації системи ризик-менеджменту за наведеними етапами відповідає класичній схемі управлінського процесу: аналіз – планування – формування регулюючого впливу – облік і контроль. Процес управління безперервний, усі його етапи здійснюються одночасно для різних видів ризиків.

У контексті стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи доцільно використовувати систему ризик-менеджменту. Система управління ризиками, на наш погляд, повинна бути зорієнтована на вирішення таких задач:

- диверсифікація забезпечення оптимального співвідношення між дохідністю банківських операцій та їх ризикованістю;
- підтримка ліквідності банківських надходжень на достатньому рівні за умови оптимізації обсягу прибутку;
- забезпечення встановлених норм достатності капіталу.

Слід зазначити, що на сьогоднішній день більш важливими для банку стають такі види ризику, які безпосередньо не пов'язані з проведенням банківських операцій. До них слід віднести ризики, пов'язані з репутацією банку, з конкуренцією в банківській сфері, операційні ризики та ін.

Отже, при вирішенні проблем управління фінансовими ризиками доцільно взяти за основу розробку методики управління окремими видами ризику з метою виявлення, локалізації, вимірювання та контролю за ризиками та мінімізації їх впливу.

4.2. СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ФОРМУВАННЯ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ ПРИ ДОСЛІДЖЕННІ РИЗИКІВ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Питання управління ризиками для вітчизняних банків в умовах підвищення якості та пропозиції банківських продуктів і послуг, зниження маржі, ускладнення комп'ютерних систем збереження та обробки даних, залучення банків у міжнародну банківську систему має велике значення.

Зацікавленість керівництва банків у формуванні системи управління ризиками виникає на певному якісному етапі розвитку банку, коли питання підвищення ефективності його діяльності потребує чіткого визначення та оцінки як чинників генерування доходів, так і чинників витрат. При аналізі витрат виділяють ефективні витрати, тобто ті, які на підставі розширеного відтворення діяльності банку

дозволяють у наступному плановому періоді збільшити доходи банку та зменшити фінансові збитки. З метою управління ефективними витратами банк формує систему бюджетування своєї діяльності, а з метою управління потенційними фінансовими збитками – систему управління ризиками.

Проблема ризикованості банківської системи поступово переходить від вузько фінансового аспекту ринкових реформ до загальносистемного, який визначає не тільки ситуацію на фінансовому ринку, але і в реальному секторі, у сфері збереження вкладів населення, в інноваційній та зовнішньоекономічній діяльності підприємств. Потреба в реалізації банківських ризиків повинна бути зменшена як для самих банківських установ, так і для інших суб'єктів економіки. Тому дослідження банківських ризиків повинно здійснюватися за допомогою системного підходу до розкриття міжелементних взаємодій у банківській системі, що призводить до утворення ризиків та одночасно до їх мінімізації.

Відповідно до міжнародної практики ведення банківського бізнесу основним документом, що дає класифікацію банківських ризиків, є стандарти Базельського комітету з банківського нагляду щодо здійснення ефективного банківського нагляду [179].

Проблемі визначення, оцінки та управління ризиками присвячені наукові праці багатьох вітчизняних і зарубіжних економістів. Серед них можна назвати праці П. Верченко [27], В. Вітлінського [32], С. Дмитрова [42], І. Івченка [55], А. Матвійчука [102], А. Старостіної [155], А. Шапкіна [169]. Зазначені автори розкривають сутність ризику, наводять основні класифікаційні ознаки різних видів ризиків, системи прийняття багатоцільових управлінських рішень. Серед зарубіжних вчених доцільно виділити наукові праці К. Крішнана [197], С. Пітера Роуза [143].

Забезпечення фінансової стійкості банківської системи істотно залежить від удосконалення управління ризиками, яке полягає в реалізації сукупності методів і прийомів прогнозування появи ризикових подій та необхідності вживати відповідні заходи для ліквідації чи зменшення негативних наслідків таких подій [104].

Концептуалізоване [32] поняття ризику сприймається неоднозначно:

- ризик як відображення об'єктивної невпевненості, що сприймається як свідомо інтерпретація невпевненості суб'єкта оцінювання, управління;
- ризик як невпевненість внаслідок психологічного сприйняття. У цьому розумінні ризик є комбінацією азарту і цілеспрямованих дій

та вимірюється за допомогою показника ймовірності переконаності особи;

- зв'язок “ризик – невпевненість” можна трактувати як суто психологічне явище, що проявляється лише в аспекті людських відчуттів і людського досвіду (поведінки суб'єкта).

Отже, ризик – це об'єктивно-суб'єктивна категорія, яка стосується діяльності суб'єктів, пов'язаної з подоланням невизначеності й конфліктності в ситуації неминучого вибору.

Національний банк України як центральний орган державного управління банківською системою здійснює регулювання і нагляд за діяльністю вітчизняних банків і визначає банківський ризик як імовірність того, що події, очікувані або неочікувані, можуть мати негативний вплив на капітал та (або) надходження банку [107]. Відповідно до Методичних вказівок з інспектування банків “Система оцінки ризиків”, затверджених постановою Правління Національного банку України від 15.03.2004 № 104, з метою здійснення банківського нагляду Національний банк України виділив дев'ять категорій ризику, а саме:

- кредитний ризик – наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неспроможність сторони, що взяли на себе зобов'язання виконувати умови будь-якої фінансової угоди із банком (його підрозділом) або в інший спосіб виконувати взяті на себе зобов'язання;
- ризик ліквідності – наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неспроможність банку виконувати свої зобов'язання в належні строки, не зазнавши при цьому неприйнятних втрат;
- ризик зміни процентної ставки – наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через несприятливі зміни процентної ставки;
- ринковий ризик – наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через несприятливі коливання вартості цінних паперів, товарів і курсів іноземної валюти;
- валютний ризик – наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через несприятливі коливання курсів іноземних валют і цін на банківські метали;
- операційно-технологічний ризик – потенційний ризик для існування банку, що виникає через недоліки корпоративного управління, системи внутрішнього контролю або неадекватність інформаційних технологій і процесів обробки інформації з точки зору керованості, універсальності, надійності, контрольованості й безперервності роботи;

- ризик репутації – наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через несприятливе сприйняття іміджу фінансової установи клієнтами, контрагентами, акціонерами (учасниками) або органами нагляду;
- юридичний ризик – наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через порушення або недотримання банком вимог законів, нормативно-правових актів, угод, прийнятої практики або етичних норм, а також через імовірність двозначного тлумачення;
- стратегічний ризик – наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через помилкові управлінські рішення, неналежну реалізацію рішень і неадекватне реагування на зміни в бізнес-середовищі.

Проаналізувавши вищевикладені підходи, доходимо висновку, що класифікація банківських ризиків, запроваджена Національним банком України, повністю відповідає загальноприйнятій у банківській справі кваліфікації.

Виходячи з аналізу чинників утворення банківських ризиків, їх можна прокласифікувати так чином:

- *об'єктивні ризики*, які пов'язані з об'єктом банківських операцій. Вони включають інфляційний, регіональний, концентраційний, ринковий та кредитний ризики.
- *суб'єктивні ризики*, які пов'язані з суб'єктами банківської діяльності: ризик рентабельності, платоспроможності і ліквідності позичальників, одержувачів інвестицій або елементів довгострокових зобов'язань, ризик зниження банківської ліквідності та доходності активних операцій;
- *управлінські ризики*, які опосередковано впливають на фінансову діяльність банку: загрози зловживань та крадіжок, порушення у комп'ютерних системах, втрата іміджу банку.

Вивчаючи зміст та причини виникнення різних ризиків, які пов'язані з банківськими операціями на фінансовому ринку, слід виділити найбільш характерні для функціонування банківських установ:

- *регіональний ризик*, який пов'язаний з можливими небажаними змінами у соціально-економічному середовищі банківської установи (соціальні, політичні, правові, загальний економічний стан регіону та його зв'язки з іншими регіонами);
- *ризик інфляційного знецінення* активів і капіталу банку, який пов'язаний із загрозою зниження їх ринкової вартості, з одного боку, і недоотриманням доходів – з іншого. Однак сама по собі інфляція не створює загрози знецінення капіталу і активів, тому що вона включається в ціну кредиту або до інвестиційного доходу. Загрозою

є помилкове прогнозування майбутніх темпів інфляції та динаміки процентної ставки. Таким чином, слід зазначити, що ризик інфляційного знецінення фінансових активів і капіталу банківських установ виникає у період зниження очікуваної інфляції та процентних ставок. У період їх збільшення причиною від'ємного приросту процентного доходу може бути перевищення встановленої кредитором процентної ставки конкурентного обмежувального значення. Зазначена ситуація викликана неінфляційним ризиком, а ризиком концентрації фінансових активів біля однієї або декількох груп позичальників або одержувачів інвестицій;

- *ризик концентрації банківських операцій* біля певного позичальника або одержувача інвестицій, емітента довгострокових зобов'язань, а також біля джерела кредитних ресурсів. Тому для загального аналізу галузі позичальника доцільно використовувати такі показники: поточний економічний стан галузі, в яку банк розміщує свої кредитні або інвестиційні активи; перспективи розвитку галузі; циклічність розвитку галузі; конкуренція; стійкість суб'єктів господарювання галузі до змін у технологіях, а також залежність галузі від імпорту ресурсів; структура галузевих витрат, середні за галуззю фінансові показники, а також диверсифікація виробництва; бар'єри для входження в галузь, ступінь директивного впливу держави на її суб'єктів та стійкість відносин між акціонерами та менеджерами крупних підприємств.

Банківські установи при визначенні лімітів фінансування певних галузей і підприємств у багатьох випадках керуються суб'єктивними рішеннями. Тому втрати банків від реалізації суб'єктивних ризиків залежать від повноти врахування менеджером об'єктивних реалій ринкової економіки при кредитуванні та інвестуванні. Як приклад зазначеної ситуації можна навести надання кредитів суб'єктам господарювання, які беруть участь спільно з банками у різних групах, зокрема фінансово-промислових, що в свою чергу посилює ризик концентрації, оскільки банки підпадають під вплив фінансово-промислової групи.

При аналізі групи банківських ризиків, які пов'язані з фінансовим ринком, необхідно відмітити їх альтернативний, об'єктивно-суб'єктивний характер. Вони не можуть призвести до втрати вартості одних банківських активів через порушення їх руху на фінансовому ринку, а тільки через зниження ринкової вартості у часі або одних активів відносно інших. Зазначене можливе при небажаній зміні попиту і пропозиції на фінансовому ринку. Коли грошові кошти перетворюються в банківські активи, тобто набувають терміновість, поверненість і платність, вони стають чутливими до ринкових і цінових ризиків. Охарактеризуємо ринкові і цінові ризики.

Ризик зниження ринкової ліквідності цінних паперів як об'єкта банківських інвестицій полягає у загрозі зниження ринкової вартості, а також дострокового відкликання деяких цінних паперів із обігу. Якщо банк залучає позичковий капітал, емітуючи боргові зобов'язання (облігації, векселі, депозитні сертифікати), для нього існує загроза, що реальний процент за ними, який буде сплачений, при пониженні ринкових процентних ставок буде більшим, ніж номінальний. Небажана зміна процентних ставок призведе до зменшення попиту у даному сегменті фінансового ринку, що в свою чергу призведе до зниження швидкості обігу його інструментів.

Процентний ризик передбачає загрозу нанесення банкам прямих збитків, коли ціна залучених кредитних ресурсів визначається ринковою нормою процента і альтернативних, нерозміщених банком кредитних ресурсів на ринку на більш вигідних умовах, якщо плата за кредит фіксована. В цілому процентний банківський ризик визначається такими умовами: відповідністю швидкості обігу різних фінансових інструментів, що використовує банк для залучення та розміщення коштів; відповідністю типів процентних ставок, які є основою процентного доходу, який отримує банк за активними операціями та виплатами за пасивними операціями для фінансових інструментів відповідно до термінів погашення; невизначеністю попиту і пропозиції на фінансовому ринку, мінливістю процентних ставок, а також ринковою ліквідністю фінансових інструментів.

Валютний ризик можна подати як операційний (конверсійний) та трансляційний. Операційний валютний ризик пов'язаний з терміновістю угод, до яких залучається іноземна валюта, тобто з невизначеністю ринкової вартості банківського фінансового активу і створюваного ним доходу через певний проміжок часу.

Джерелом трансляційного валютного ризику є загроза невідповідності залучених і розміщених банківських фінансових активів і пасивів, які виражені у різних іноземних валютах. Зазначена невідповідність може виникати у період появи у банківських операціях більш ніж однієї валюти. Однак у практиці банківської діяльності бувають ситуації, коли певний напрямок зміни цін на ринку є лише частиною іншого коливання, більш глобального і довготривалого, яке виникає внаслідок впливу на фінансову сферу процесів циклічного розвитку усієї економіки. Тому поряд із вищезазначеними валютними ризиками доцільно виділити і економічний. Він пов'язаний з тим, що ринок іноземної валюти за своєю суттю є посередником між ринком грошей і кредитних ресурсів у одній країні та ринком товарів, кредитів та інвестицій –

в іншій. Таким чином, коливання валютних курсів залежать від темпів розвитку грошового ринку, банківської системи, товарного виробництва, законодавства, від співвідношення обсягів і структури експорту та імпорту в країні.

Доцільно також виділити ризик реінвестування, який пов'язаний зі зниженням ринкової вартості грошових потоків фінансових активів і доходу за ним. Невизначеність курсів валют і процентних ставок у майбутньому призводить до невпевненості банківської установи в отриманні доходу при наступному реінвестуванні коштів на той же термін у фінансові інструменти, що використовувалися раніше. Можливість повторного інвестування визначається постійною або зростаючою ліквідністю ринку, що робить його привабливим для банків. У цьому випадку зазначений ризик є проекцією поточного процентного і валютного ризиків на майбутні кредити та інвестиції банку. Ризик реінвестування також пов'язаний з вкладенням вивільнених кредитних ресурсів з метою хеджування поточного валютного та процентного ризиків.

Поряд з ціновими банківськими ризиками, які тісно пов'язані з фінансовим ринком, важливу роль у забезпеченні стійкого функціонування банку відіграють ризики, які безпосередньо пов'язані з об'єктом банківських фінансових угод. Ризик втрати основної суми боргу і процента за ним, збільшення терміну кредиту, зміна позичальника, а також зміна вартості забезпечення є для банку внутрішніми ризиками. Вони також пов'язані з зовнішніми ризиками, які зумовлені невизначеністю фінансового ринку, економіко-політичної ситуації в країні. Отже, суб'єктивні банківські ризики є відображенням впливу об'єктивних процесів фінансових інвестицій, кредиторів та інвесторів.

У цілому структура банківських ризиків є відображенням впливу процесів, які відбуваються в різних галузях і сферах економіки, на діяльність банківських установ. Слід зазначити, що поряд із дослідженням структурних особливостей ризиків вивчення впливу банківських ризиків доцільно проводити на основі системного підходу. Системний підхід до вивчення банківських ризиків полягає перш за все у тому, що банківська діяльність розглядається як відкрита динамічна система у сукупності її важливих внутрішніх і зовнішніх зв'язків. Зниження банківських ризиків є результатом оптимізації зазначеної системи.

Системний підхід – це всебічний підхід, який концентрується не тільки на організації, але і на зовнішньому середовищі її функціонування [45, с. 11]. Для використання системного підходу необхідно визначити основні зв'язки між елементами системи банківських ризиків, які, на нашу думку, реалізуються через встановлення принципів, компонентів, факторів та параметрів (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Складові системного підходу у дослідженні банківських ризиків

№ пор.	Назва	Характеристика
1	<i>Принципи системного підходу</i>	
1.1	Методологічний	Визначають концептуальні загальні положення і не залежать від специфіки ризику, що досліджується. До них належать однотиповість, коректність, комплексність, взаємозалежність
1.2	Методичний	Безпосередньо пов'язані з видом діяльності, його специфікою. До них належать дисансованість, різносприятливість, динамічність, узгодженість
1.3	Операційний	Пов'язані з наявністю, достовірністю, однозначністю інформації і можливостями її обробки. До них належать моделювання і симпліфікування
2	<i>Компоненти системного підходу</i>	
2.1	Гностичний	Накопичення та аналіз нової інформації про реальні та потенційні системи управління банками
2.2	Проектний	Пов'язаний з плануванням та прогнозуванням банківської діяльності у напрямку досягнення цілей, пов'язаних з мінімізацією ризиків та наслідків від їх реалізації
2.3	Конструктивний	Дії щодо відбору і формування механізму впливу на систему банківських ризиків
2.4	Комунікативний	Відображає процеси, пов'язані з встановленням доцільної взаємодії між суб'єктами банківської діяльності у процесі функціонування банків як організацій фінансового ринку
2.5	Організаційний	Дії банківських менеджерів з реалізації певних дій щодо прийняття ризиків та їх мінімізації
3	<i>Фактори системного підходу</i>	
3.1	Ресурсний	Розробка системних заходів фінансово-кредитного, інноваційного, організаційного, законодавчого регулювання банківської системи з метою зниження її ризикованості
3.2	Управління системними процесами	Розробка управлінської інформації, її розповсюдження на підсистеми банківської діяльності, контроль і коригування реагування суб'єктів системи на інформацію, що отримується
3.3	Реалізація регулюючого впливу	Отримання очікуваного ефекту від розповсюдження управлінської інформації між різними суб'єктами банківської системи
4	<i>Параметри системного підходу</i>	
4.1	Базові параметри функціонування різних елементів банківської системи і закономірності їх зміни	Обсяги власних капіталів, залучених і запозичених коштів; рівні рентабельності; фінансова стійкість; конкурентна позиція
4.2	Інтегральні системні якості банківських ризиків	Об'єднання різних елементів систем банківської діяльності і банківських ризиків у цілісний об'єкт

Отже, складність емпіричного вирішення проблеми зростання ризиків у міру розвитку банківського сектору вимагає системного підходу. При його використанні необхідно враховувати такі якісні характеристики ризиків як суперечливість та альтернативність. Це означає можливість для ризик-менеджерів банків обирати співвідношення “потенційний дохід – ризикові втрати”, а також шляхи захисту від ризику.

4.3. ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ОПЕРАЦІЙНИМИ РИЗИКАМИ В БАНКІВСЬКІЙ СИСТЕМІ

Серед ризиків, на які наражаються банківські установи, особливої уваги потребує операційний ризик. Сьогодні він пов’язаний із технологічним циклом банківської діяльності, людським фактором та ефективністю системи організації внутрішнього фінансового моніторингу банку. Операційний ризик-менеджмент розвивається з 1999 р., з початком обговорення Базельським комітетом з питань банківського нагляду Нової угоди про капітал [194], в якій значна увага приділяється методології розрахунку резерву протиопераційних ризиків. Це стимулювало зацікавленість банківської спільноти до проблеми управління операційними ризиками на практиці.

Відповідно до методичних вказівок з інспектування банків “Системи оцінки ризиків” операційно-технологічний ризик – це потенційний ризик для існування банку, що виникає через недоліки корпоративного управління, системи внутрішнього контролю або неадекватність інформаційних технологій і процесів обробки інформації з точки зору керованості, універсальності, надійності, контрольованості й безперервності роботи [107].

Операційний ризик-менеджмент доцільно формувати на проблемах, які на перший погляд не є фінансовими і не можуть призвести до реальних збитків. У зв’язку з цим необхідно розвивати такі напрямки операційного ризик-менеджменту:

- класифікація операційних ризиків;
- взаємозв’язок з іншими видами ризиків;
- чинники операційного ризику на мікрорівні та макрорівні;
- організація функції ризик-менеджменту;
- кількісні моделі операційного ризик-менеджменту;
- аналіз ефективності діяльності з урахуванням чинників ризику (RAROC);
- створення системи внутрішнього контролю в банку;
- розробка та використання інформаційних систем у банку.

Безпосередньо операційний ризик можна подати у вигляді чотирьох основних підсистем ризиків, а саме:

- *ризик персоналу* – людський фактор, який може бути джерелом ризику внаслідок дії конкурентів, використання секретної інформації, недотримання конфіденційності, що призводить до браку знань про об'єкт управління;
- *технологічний ризик* – ризик, пов'язаний з використанням у діяльності банку технічних засобів, високотехнологічного обладнання і технологій. Зазначений ризик виникає у разі перебоїв в інформаційних технологіях, математичних моделях, що використовуються, проведених розрахунках;
- *системний ризик* – ризик, пов'язаний із дивідендною політикою, зміною цін на акції та облігації, зміною кон'юнктури ринку;
- *ризик зовнішнього середовища* – ризик, спричинений політичною, демографічною, економічною ситуацією в країні.
- *ризик використання послуг банків для легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму* – ризик клієнта, ризик послуги, ризик країни. Як суб'єкт господарювання банк наражається на ризик проведення трансакцій сумнівного характеру. Такий ризик може бути викликаний як умисними, так і неусвідомленими діями персоналу банку [15, с. 3-7].

Дослідження ризику використання послуг банків для легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму викликано поглибленням процесів глобалізації у світовому просторі. Так, за оцінками експертів, загальний відтік коштів з країн СНД становить близько 11-12 млрд. доларів США щорічно. Частина з них – це гроші українського походження. Щороку у світі вводиться в законний обіг від 150 до 500 млрд. доларів США, здобутих злочинним шляхом. За підрахунками Міжнародного валютного фонду, річні прибутки злочинних організацій становлять майже 500 млрд. доларів США, що дорівнює приблизно 2 % всесвітнього валового продукту [159].

У 2001 р. Базельський комітет запропонував визначення операційного ризику, яке отримало загальне визнання. Відповідно до Нової базельської угоди про капітал [211] операційний ризик визначається як виникнення збитків у результаті недоліків або помилок у внутрішніх процесах, в діях співробітників та інших осіб, в роботі інформаційних систем або внаслідок зовнішніх подій. Таке визначення має більш чіткий взаємозв'язок з іншими видами ризиків (рис. 4.6).

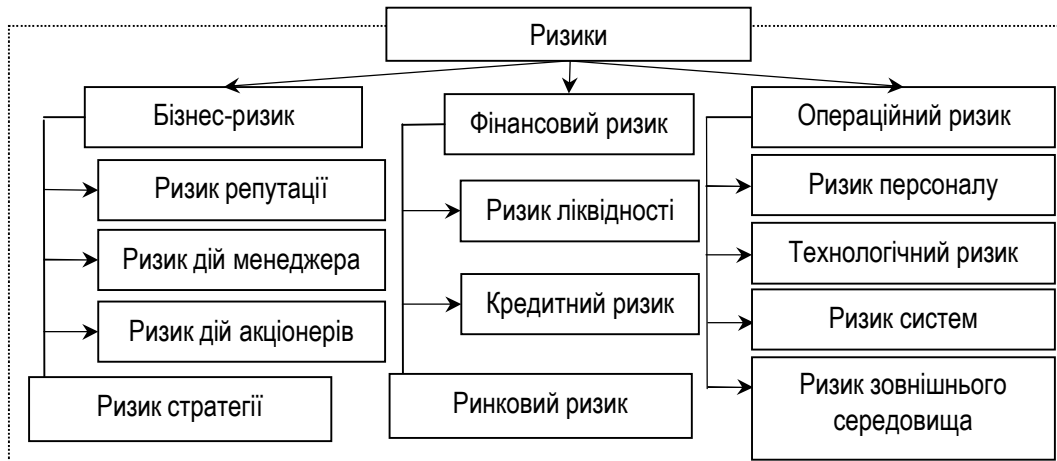

Рис. 4.6. Взаємозв'язок між основними видами ризиків

При управлінні операційними ризиками виникає декілька концептуальних проблем, а саме:

- 1) на відміну від ринкового та кредитного ризиків, операційний ризик є внутрішнім ризиком для банку, що визначає специфіку його діяльності;
- 2) ринковий і кредитний ризики можна кількісно оцінити, визначити їх вірогідність, розмір збитку, а також ступінь впливу окремих факторів. Операційний ризик-менеджмент базується переважно на створенні системи внутрішнього контролю і внутрішній інфраструктурі для уникнення таких ризиків;
- 3) значні операційні ризики – досить рідкісне явище. Їх мінімізація можлива на підставі розробки процедур здійснення бізнес-процесів.

З метою ідентифікації, кількісної оцінки, аналізу та управління операційними ризиками можна виділити такі їх моделі:

- 1) *низхідні моделі* (top-down models) розглядають операційні ризики з точки зору кінцевих результатів, тобто наслідків, до яких він призводить;
- 2) *висхідні моделі* (bottom-up models) розробляються з точки зору підрозділів та бізнес-процесів. Основна увага приділяється чинникам виникнення операційного ризику, які можуть призвести до негативних наслідків [203, с. 9-23.].

Відповідно до способів і підходів управління операційним ризиком їх можна класифікувати за критеріями, які подані у табл. 4.2. При цьому увага повинна бути сконцентрована на системах та процедурах внутрішнього контролю; порядку здійснення операцій на фінансових ринках; використанні інформаційних систем при здійсненні фінансових операцій.

Підходи до управління операційним ризиком у банку

№ пор.	Спосіб управління	Характеристика	Елементи способу управління
1	Система внутрішнього контролю	Невідповідність існуючої практики вимогам регулюючих органів та законодавству	- діяльність керівництва і загальна культура контролю; - виявлення і оцінка ризику; - процедури контролю; - інформаційні системи і комунікації; - моніторинг поточної діяльності
2	Індикатори діяльності	Представлені групами показників, за якими можна оцінити діяльність банківської установи та існуючих операційних ризиків	- <i>індикатори поточної діяльності</i>: кількість неправильних операцій, рекламації від клієнтів, кадрова політика, сумарний час непрацездатності інформаційних систем; - <i>індикатори ефективності контролю</i>: кількість виправлених операцій, кількість непідтверджених угод, розходження при звірці даних, виявлені випадки несанкціонованого доступу до даних; - <i>індикатори ризику</i>: формуються розрахунковим шляхом відповідно до співставлення індикаторів поточної діяльності та ефективності контролю
3	Аналіз волатильності доходів	Виключення із загальної волатильності доходів чинників ринкового та кредитного ризику з метою отримання результату від операційного ризику	
4	Причинно-наслідкові моделі	Дозволяють пояснити виникнення та оцінити збитки при здійсненні бізнес-процесів з допомогою методів вірогідності	
5	Розподіл вірогідності збитків	Дослідження за певний проміжок часу щодо кількості випадків реалізації операційних ризиків та наслідків, до яких вони призвели	- <i>очікуваний збиток</i> – розмір операційних збитків, які можуть бути при нормальному функціонуванні бізнесу; - <i>непередбачені збитки</i> – різниця між максимальним збитком при заданому рівні достовірності та очікуваним збитком; - <i>катастрофічні збитки</i> відображають збитки у випадку катастрофічних ситуацій

При створенні ефективної системи управління операційним ризиком велику увагу слід приділяти методам його оцінки. У новій Базельській угоді запропоновано три основних підходи до розрахунку капіталу на покриття операційного ризику [208].

1. *Підхід на основі базового індикатора (basic indicator approach – BIA)*. Для розрахунку розміру капіталу під операційні ризики передбачається пряма залежність рівня операційного ризику від масштабів діяльності банківської установи. Розмір капіталу, що резервується під операційний ризик, визначається постійною величиною – коефіцієнтом альфа (α), який розраховується за формулою:

$$ORC = \frac{1}{\alpha} \sum_{i=1}^n GI_i \cdot \beta, \quad (4.1)$$

де $GI_i \geq 0$ – валовий дохід за i -й період;

α – коефіцієнт резервування капіталу (значення встановлені Базельською угодою II);

$n = 3$ – три останні позитивні значення річного валового доходу.

Підхід на основі базового індикатора є спрощеним і може використовуватися несистемними банками.

2. *Стандартизований підхід (the standardized approach – TSA)*. Він базується на визначенні у банку кількох типових напрямків діяльності та для кожного з них окремого капіталу, що підлягає резервуванню. Цим стандартизований підхід відрізняється від підходу на основі базового індикатора. За даним підходом усі операції банку класифікуються за стандартними напрямками діяльності, за кожним з яких розраховується величина валового доходу. За кожним напрямком діяльності визначається коефіцієнт бета (β), за допомогою якого розраховується розмір резервного капіталу. Вимоги до капіталу розраховуються шляхом підсумовування діяльності за усіма напрямками та усереднення за три останні роки за формулою [194]:

$$ORC = \frac{1}{3} \sum_{t=1}^3 \max \left(\sum_{i=1}^8 GI_{ti} \cdot \beta_i, 0 \right), \quad (4.2)$$

де GI_{ti} – валовий дохід від i -го виду діяльності за рік t ;

$GI_{ti} \geq 0$ – рівень резервування капіталу для i -го виду діяльності.

Необхідною умовою використання стандартизованого підходу до оцінки операційного ризику є виконання банківськими установами таких загальних вимог [83]:

- рада банку та керівництво беруть активну участь у контролі за процесом оцінки та управління операційним ризиком;
- система операційного ризик-менеджменту у банку є концептуально правильною та використовується належним чином;
- банк має достатні ресурси для впровадження обраного підходу як до основних видів діяльності, так і в підрозділах контролю та аудиту.

Стандартизований підхід дозволяє більш правильно оцінити операційні ризики, які пов'язані з кожним основним напрямком банківської діяльності, але зазначений підхід не передбачає врахування можливих збитків унаслідок реалізації операційних ризиків та ступінь контролю в організації за даними ризиками.

3. *Оцінка операційного ризику на підставі внутрішніх рейтингів (advanced measurement approaches)*. Цей підхід передбачає активне використання в банках власних моделей аналізу операційних ризиків та моніторингу операційних збитків. Розраховані за допомогою зазначених моделей оцінки збитки унаслідок операційних ризиків сприймаються як вимоги до розміру капіталу. Банки можуть застосовувати зазначений підхід при умові, що вони відповідають певним кількісним та якісним критеріям, і за дозволом органів банківського нагляду.

При цьому якісні критерії аналогічні вищеперерахованим вимогам, які встановлені до стандартизованого підходу. Кількісні критерії визначаються так:

- часовий горизонт та рівень довіри при розрахунку операційного ризику повинен бути на рівні оцінки кредитного ризику на основі внутрішніх рейтингів (1 рік та 99,9 % відповідно);
- мінімальний розмір капіталу, що резервується, визначається як сума очікуваних та непередбачених збитків унаслідок операційного ризику, які розраховуються за допомогою внутрішньої моделі банку;
- внутрішні моделі оцінки операційного ризику повинні бути достатньо детальними для урахування основних чинників операційного ризику, що визначають розподіл ймовірностей збитків;
- мінімальний розмір капіталу, що резервується, розраховується шляхом сумування величини збитків за окремими видами операційного ризику.

Отже, якщо стандартизований підхід регламентує перелік видів діяльності, для кожного з яких встановлено коефіцієнт резервування капіталу, то у підході внутрішніх рейтингів оцінки ризиків для кожного виду діяльності і виду операційних збитків встановлюються власні показники ризику та коефіцієнти резервування капіталу (коефіцієнт гамма – γ):

$$ORC = \sum_{ij} (EI_{ij} \cdot PE_{ij} \cdot LGE_{ij} \cdot \gamma_{ij}) \quad \sum_{ij} EL_{ij} \cdot \gamma_{ij}, \quad (4.3)$$

де EI_{ij} – показник ризику для i -го виду діяльності та i -го типу операційних втрат;

PE_{ij} – ймовірність появи операційного ризику для i -го виду діяльності та i -го типу операційних втрат;

γ_{ij} – рівень резервування капіталу для i -го виду діяльності та j -го типу операційних втрат;

EL_{ij} – розмір очікуваного збитку для i -го виду діяльності та j -го типу операційних втрат.

Банк у власних розрахунках повинен використовувати зовнішні дані про втрати внаслідок виникнення операційного ризику, яким вважається відкрита інформація про понесені втрати або агрегована статистика за іншими банками. Зовнішні дані корисні при моделюванні подій, що зустрічаються рідко та можуть призвести до значних за масштабами збитків.

Управління операційними ризиками сьогодні – це одна з найбільш популярних тем у фінансовій сфері. Зацікавленість операційними ризиками значно зросла у результаті банкрутства банку *Baring* [188].

У вітчизняній практиці підвищений операційний ризик виникає у ході укладання великих за обсягом фінансових угод, а також з використанням інформаційних технологій.

На сучасному етапі доцільно розробити механізми управління суттєвими операційними ризиками, що дозволяє в подальшому використовувати накопичений досвід та діючу інфраструктуру для управління новими операційними ризиками. Важливим аспектом зазначеного процесу є організація діяльності на основі таких підходів:

- управління проектами та змінами, яке дозволяє визначити порядок роботи над проектом, включаючи обґрунтування цілей і задач проекту, прийняття проекту до роботи, планування та здійснення робіт, розробку методики тестування, підготовку критеріїв прийняття робіт;
- управління і контроль за інформаційною безпекою, що акцентує увагу на технічних і організаційних ризиках, які можуть спричинити негативний вплив на досягнення цілей бізнесу;
- управління інформаційними технологіями – загальний підхід до управління діяльністю підрозділів інформаційних технологій

з метою забезпечення відповідності якості інформаційної системи та технологій вимогам банківського бізнесу;

- створення системи управління ризиками для ідентифікації, оцінки, аналізу та управління операційними ризиками на рівні усієї банківської установи та окремих видів діяльності;
- формування ефективної системи обов'язкового і внутрішнього фінансового моніторингу, що характеризує ризик залучення банку до протиправних дій, пов'язаних із країною розташування клієнта, окремими видами його діяльності або видами банківських послуг.

ВИСНОВКИ

У монографії наведені теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми, що полягає в удосконаленні теоретико-методологічних положень та розробці науково-методичного забезпечення формування системи стратегічного управління фінансовою стійкістю ринку банківських послуг.

Основні висновки виконаного дослідження такі.

Стійкість банківської системи – це комплексна характеристика. З точки зору методології це означає, що управління стійкістю банківської системи слід розглядати з позиції взаємозв'язку трьох основних рівнів: перший – поєднання зі стійкістю економіки в цілому та її регіональних сегментів; другий – взаємозв'язок стійкості окремого банку зі стійкістю банківської системи в цілому як цілісного утворення; третій – з позиції окремого банку як структури, яка складається з певних частин.

Для забезпечення фінансової стійкості та стабільної роботи банківської системи в умовах динамічного розвитку та відповідних змін основних показників її діяльності виникає необхідність стратегічного управління основними системоутворюючими складовими цього процесу. При цьому аналіз повинен забезпечувати вирішення питання поточного і прогнозування майбутнього стану фінансів банківської системи, вирішення задач підтримки прийняття управлінських рішень. Несприятливий розвиток процесів як у світовій економіці, так і в банківській системі відобразилися на довірі до банківської системи і фінансовій стійкості. Зменшення рівня фінансової стійкості банків України викликане такими проблемами: висока вразливість банківської системи; недовіра клієнтів до банківських установ, що підтверджується фактом відтоку депозитних коштів; високі ризики кредитування, зумовлені неефективною структурою економіки, низькою прозорістю підприємств; збільшення кількості чинників, які визначають профіль ризиків, зокрема високу залежність банківської системи від фінансового стану підприємств-позичальників, збільшення обсягів кредитів приватному сектору; зростання ризиків, пов'язаних з фондовим ринком і динамікою цін на окремих сегментах фінансового ринку; проблеми з поверненням зовнішніх запозичень, які активно залучалися у попередні роки; рівень капітальної бази банківської системи та досить низька якість ресурсів; погіршення в умовах валютної дестабілізації і проблем рефінансування банківської системи ситуації на ринку банківських послуг; політичне втручання в діяльність банківської системи.

Концепція стратегічного управління повинна становити основу стратегічного мислення. Її застосування характеризується такими особливостями: вибір системного, ситуаційного та цільового підходів до елемента управління; вивчення позиції банківської установи щодо її стійкості на ринку банківських послуг для створення адекватної системи стратегічного управління; зосередження уваги та необхідності збирання і застосування баз стратегічної інформації; можливість прогнозувати наслідки рішень, що приймаються, впливаючи на ситуацію шляхом відповідного розподілу ресурсів, встановлення ефективних зв'язків та формування стратегічної поведінки; застосування певних інструментів і методів забезпечення фінансової стійкості.

Мета стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи – побудова такої динамічної системи, яка б давала змогу своєчасно визначати стратегії та інструменти реалізації стратегічних орієнтирів для прийняття науково обґрунтованих фінансових рішень щодо забезпечення фінансової стійкості у розрізі ситуаційних станів визначеності, невизначеності та ризику функціонування банківської системи.

Стратегічне управління фінансовою стійкістю банківської системи передбачає систему комплентарних рішень щодо вибору норм, орієнтирів, напрямків, засобів і правил, які забезпечують управління системоутворюючими складовими фінансової стійкості, а саме: методологією системи фінансової стійкості; фінансовою безпекою; системою антикризового управління; управлінням ризиками.

Як дієві заходи щодо забезпечення фінансової стійкості і стабільності банківських установ слід виділити такі: підтримка ціни грошових ресурсів відповідно до дохідності вкладень у реальне виробництво; диверсифікація структури банківської системи як на державному, так і на регіональному рівні, тобто забезпечення відповідності структури банківської системи структурі реального сектору економіки шляхом формування різних за розміром банківських установ, розвитку банківської інфраструктури, розташування банківських установ за принципом близькості до клієнта; координація грошових потоків з виробничими потоками, виходячи з того, що основні виробничі сили, виробничий апарат та інші джерела економічного зростання знаходяться в регіонах; надання комплексу формальних інституціональних обмежень діяльності вітчизняних банківських установ можливості мобільної адаптації до зовнішніх умов економічного розвитку держави та світової спільноти, які постійно змінюються, а також до специфіки неформальних позицій, забезпечення транспарентності діяльності кожного банку, особливо філіалів.

Доведено, що категорія антикризового управління встановлює понятійну залежність одного типу управління від іншого. Багатогранність економічного, особливо управлінського сприйняття даної категорії, обґрунтовується подвійною природою будь-якої кризи, яка одночасно створює і руйнує, тобто формує передумови та створює умови для подальшого розвитку. При цьому суб'єкт господарювання позбавляється від попередньої стратегії бізнесу.

Інструменти антикризового управління доцільно розглядати окремо на мікро- і макрорівнях. До державних інструментів антикризового управління слід віднести фінансові, операційні та структурні. Інструменти антикризового управління на мікрорівні можна вважати спеціальними, тому що вони застосовуються окремими банками відповідно до ситуації, що складається на певний період. Вони покликані забезпечити піднесення антикризової роботи у банках на якісно новий рівень. Зазначені заходи необхідні у діяльності вітчизняних банків на певному етапі їх розвитку. До них слід віднести: стрес-тестування, внутрішні нормативи та ліміти, реорганізацію банків за власною ініціативою, спеціальні заходи.

Система антикризового управління повинна базуватися на діагностиці ситуації та моніторингу банківської діяльності. Діагностика банківської системи повинна базуватися на таких напрямках: визначення стійкості банківської системи на поточний час та на прогнозовану перспективу; оцінка ефективності виконання функцій банківською системою в економіці; визначення чинників, що спричиняють дестабілізацію банківської системи на даний час, середньо- та довгострокову перспективу.

Основними завданнями фінансового моніторингу є: збір і накопичення інформації, яка віддзеркалює основні показники економічного розвитку країни у контексті динамічного розвитку банківської системи; збір і накопичення інформації, яка відображає діяльність банківської системи; аналіз і прогноз показників фінансової стійкості національної банківської системи; оцінка системних ризиків банківської системи; виявлення і оцінка ступеня впливу основних чинників, які визначають стійкість банківської системи; оцінка ефективності заходів, які здійснюються у рамках державного регулювання банківської системи.

В умовах зростаючої відкритості економіки України та послідовної її інтеграції у світове господарство забезпечення фінансової безпеки банківської системи є актуальним завданням у контексті стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи. Це

зумовлено впливом зовнішнього середовища, яке на сьогодні характеризується елементами поглиблення фінансової кризи, внутрішнього поглиблення конкуренції та консолідації банківського бізнесу.

Фінансова безпека повинна базуватися на ідентифікації ознак і виділенні таких її аспектів: трактування безпеки як засобу забезпечення довгострокового стійкого розвитку банку та захист від стратегічних загроз (в межах стратегічного управління); трактування безпеки як фінансової безпеки (в межах управління ризиками); виділення специфічної діяльності щодо захисту інтересів акціонерів (в межах корпоративного управління).

Для забезпечення фінансової безпеки банківської системи України від необґрунтованого припливу іноземного капіталу необхідно вирішити такі питання: досягнення європейського рівня монетизації економіки та зменшення частки позабанківського обігу грошей; розробка ефективних схем концентрації банківського капіталу; запровадження системи управління грошовими потоками в державі та їх концентрація у провідних банках на пріоритетних напрямках розвитку держави; законодавчий захист українських банків, які кредитують пріоритетні напрямки економіки; розробка механізму захисту інтересів вкладників у банки з іноземним капіталом; удосконалення процедури нагляду та регулювання діяльності банків з іноземним капіталом. З метою захисту національної банківської системи необхідно більше уваги приділяти підвищенню її конкурентоспроможності, а саме: розробці державної політики розвитку і підтримки національних банків; розробці банками власних стратегій реформування та змін у менеджменті; створенню умов для надходження національних інвестицій до капіталу банків на основі сприяння легалізації некримінальних капіталів; виходу акцій банків на фондовий ринок; законодавчого забезпечення правового захисту міноритарних акціонерів.

Уряду необхідно більше уваги приділяти роботі з підвищення суверенного рейтингу України, а саме: розробити стратегію встановлення певних обмежень на діяльність банків з іноземним капіталом на найближчі 5 років з метою уникнення відтоку капіталу за кордон у разі кризових явищ; обмежити розмір іноземного капіталу, включаючи приписний капітал філій іноземних банків, у банківській системі України на 25 % від його загальної суми; відкривати філії іноземних банків через 6 місяців після одержання Україною суверенного рейтингу не нижче "А"; використовувати принцип взаємності присутності іноземного капіталу в банківській системі України.

Система управління ризиками – це науково-методичний комплекс заходів щодо управління банківською установою, спрямованих

на виявлення та оцінку ризику, використання специфічних прийомів і методів з метою створення умов для стійкого функціонування банку, максимізації власного капіталу, виконання вимог клієнтів і партнерів банку та забезпечення прибуткової діяльності. Система ризик-менеджменту являє собою сукупність взаємопов'язаних та взаємозалежних елементів, кінцевою метою існування яких є мінімізація ризиків.

Визначені основні фактори впливу на систему ризик-менеджменту. До зовнішніх факторів впливу належать: макроекономічне середовище; нормативна база у сфері регулювання ризику (нормативи, методики, рекомендації, стандарти бухгалтерського обліку; зарубіжний досвід управління ризиком). До внутрішніх факторів впливу належать: специфіка діяльності банківської установи – політика, стратегія, тактика; організаційна структура; кваліфікація персоналу.

Визначена доцільність використання системного підходу у дослідженні банківських ризиків на основі: виділення принципів системного підходу (методологічний, методичний, операційний); компонентів системного підходу (гностичний, проектний, конструктивний, комунікативний, організаційний); факторів системного підходу (ресурсний, управління системними процесами, реалізація регулюючого впливу); параметри системного підходу (базові параметри функціонування різних елементів банківської системи і закономірності їх зміни, інтегральні системні якості банківських ризиків).

Запропоновано визначати загальний ризик діяльності банківських установ на основі інтегрального показника ризику, розрахунок якого базується на визначенні загальної бети. Оцінку отриманих результатів, а також вибір оптимальних управлінських рішень пропонується здійснювати за допомогою матриці, яка складається із чотирьох квадрантів: локалізацію ризику – 1 квадрант; компенсацію ризику – 2; ухилення від ризику – 3; розподіл ризику – 4.

З метою моделювання стану фінансової стійкості банківської системи доцільно визначати і враховувати критеріальну точку зміни рівня фінансової стійкості. Для дослідження критеріальної точки зміни рівня фінансової стійкості банківської системи необхідно використовувати методи непараметричної статистики та модель динамічного нормативу.

Для забезпечення фінансової стійкості банківської системи в умовах динамічного розвитку та відповідних змін основних показників його діяльності виникає необхідність проведення щоденного фінансового аналізу. При цьому аналіз повинен забезпечувати вирішення питань поточного і прогнозування майбутнього стану фінансів банків, завдань підтримки прийняття управлінських рішень.

Аналітична система повинна становити невід'ємну частину системи управління банком, а її головним завданням повинно бути аналітичне забезпечення вирішення завдань управління банком. Отже, сучасний комерційний банк для забезпечення ефективної та фінансово стійкої роботи повинен мати на озброєнні відповідну аналітичну систему, основними завданнями якої є оцінка поточного стану банку з метою визначення сценаріїв, які призводять до порушення його фінансової стійкості; розробка стратегій управління банком, що забезпечують максимізацію його прибутку на заданому проміжку часу.

Найбільш прийнятним для аналізу й управління фінансовою стійкістю банків слід вважати динамічне оптимізаційне моделювання. Визначення функціонування системи в різних умовах, крім її складових, дає змогу формувати раціональні управляючі впливи, прогнозуючи результати і забезпечуючи гнучкість руху в просторі станів. Еволюцію системи можна відобразити сукупністю траєкторій, задаючи різні темпи зростання окремих параметрів. Іншими словами, планування – це динамічне завдання допустимих траєкторій розвитку, а вибір конкретної управлінської послідовності, яка задовольняє критерії оптимальності й забезпечує постійне наближення до обраної траєкторії (номінальної чи еталонної) та чинників, що заважають (випадкових чи детермінованих), – головне завдання підвищення ефективності банківської діяльності.

У сучасних умовах існує об'єктивна потреба у вирішенні питань формування оптимального конкурентного середовища у банківській системі України, що забезпечує ефективний розподіл ресурсів, максимальне задоволення потреб суспільства як на державному, так і на регіональному рівні. Оцінка стану конкурентного середовища на ринках і рівня їх монополізації необхідна для прийняття рішень та застосування адекватних заходів щодо розвитку банківської конкуренції, реалізації антимонопольного законодавства, розробки та впровадження програм демонополізації, здійснення селективної підтримки окремими секторами національної економіки.

Визначені структурно-логічні елементи конкурентного середовища на ринку банківських послуг: відношення власності та дія економічних законів ринку; платоспроможний попит споживачів банківських послуг; ринкова інфраструктура; характер конкурентних взаємовідносин між банківськими установами; економічна самостійність банківських установ, законодавче та нормативно-правове регулювання банківської конкуренції. Таким чином, багатогранність структурно-логічних елементів конкурентного середовища доцільно поділити на кількісні (чисельність конкуруючих суб'єктів щодо попиту і пропозиції

на банківські послуги) і якісні (визначення умов та ефективність конкуренції).

До основних напрямків розвитку конкурентного середовища на вітчизняному ринку банківських послуг слід віднести: розробку державної політики розвитку та підтримки національних банківських установ; розробку банками стратегії реформування та змін у менеджменті, операційній та технологічній діяльності в галузі ІТ-технологій тощо; підвищення конкурентоспроможності банківської системи за рахунок зниження економічних та адміністративних витрат на банківський бізнес; цілеспрямована робота щодо зниження собівартості та підвищення якості банківських послуг для юридичних і фізичних осіб; доступ іноземного капіталу до вітчизняної банківської системи, який повинен супроводжуватися удосконаленням пруденційного нагляду; забезпечення доступу до сучасних банківських послуг для корпоративних клієнтів в усіх економічних районах країни, що передбачає впровадження системи реінженірингу в управління банківською діяльністю, включаючи модернізацію системи внутрішнього контролю та ризик-менеджменту; запровадження системи управління грошовими потоками в державі, сконцентрувавши їх у провідних банках на пріоритетних напрямках розвитку держави; методику використання нечітких оцінок, яка дозволяє об'єднати в одну процедуру роботу з функціональними, продуктовими стратегіями, що у свою чергу дає можливість враховувати ефект синергії. Визначені експертним шляхом відносини можуть використовуватися як імітаційна модель при проведенні сценарного стратегічного планування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акофф, И. Планирование будущего корпорации [Текст] / Р. Акофф. – М. : Прогресс, 1985. – 265 с.
2. Аналіз банківської діяльності [Текст] : навч. посіб. / [Герасимович А. М., Алексенко М. Д., Парасій-Вергуненко І. М. та ін.] ; за ред. А. М. Герасимовича. – 2-ге вид., без змін. – К. : КНЕУ, 2006. – 600 с.
3. Ансофф, И. Стратегическое управление [Текст] : сокр. пер. с англ. / И. Ансофф. – М. : Экономика, 1989. – 520 с.
4. Ансофф, И. Новая корпоративная стратегия [Текст] : пер. с англ. / И. Ансофф. – СПб. : Питер Ком, 1999. – 416. – (Теория и практика менеджмента).
5. Антикризисное управление [Текст]: учеб. пособ. / под редакцией Е. М. Короткова. – М. : ИНФРА-М, 2005. – 620 с.
6. Аржетінян, С. Відплив капіталу з України: причини та шляхи подолання [Текст] / С. Аржетінян // Вісник Національного банку України. – 2010. – № 1. – С. 3–7.
7. Артеменко, Д. А. Механизм обеспечения финансовой безопасности банковской деятельности [Текст] : автореф. дис. на соискание науч. степ. канд. экон. наук : спец. 08.00.01 “Финансы, денежное обращение, кредит” / Артеменко Дмитрий Анатоліевич. – Ростов-на-Дону, 1999. – 19 с.
8. Балануца, О. О. Проблеми та шляхи розвитку державного і недержавного гарантування іноземних інвестицій в Україні [Текст] / О. О. Балануца // Формування ринкових відносин в Україні. – 2008. – № 9. – С. 65–70.
9. Банківський менеджмент [Текст] : навчальний посібник / О. Кириченко, І. Гітленко, А. Ятченко. – К. : Основи, 1999. – 671 с.
10. Банковское дело [Текст] : учебник / под ред. О. И. Лаврушина. – М. : Банковский и биржевой научно-консультационный центр; ЭКОС, 1992. – 428 с.
11. Барановський, О. І. Банківська безпека: проблема виміру [Текст] / О. І. Барановський // Економіка і прогнозування. – 2006. – № 1. – С. 7–26.
12. Барановський, О. І. Іноземний капітал на ринках банківських послуг України, Росії та Білорусі [Текст] / О. І. Барановський // Вісник Національного банку України. – 2007. – № 9. – С. 12–20.
13. Барановський, О. І. Фінансова безпека [Текст] : монографія / О. І. Барановський. – Інститут економічного прогнозування. – К. : Фенікс, 1999. – 338 с.

14. Бахолдин, А. А. Финансовая стабильность, денежно-кредитная политика и банковские риски [Текст] / А. А. Бахолдин. – Финансы и кредит. – 2007. – № 5 (245). – С. 59–61.
15. Бережний, О. Ризики використання послуг банків для легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, або фінансування тероризму в системі банківських ризиків [Текст] / О. Бережний // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 4. – С. 3–7.
16. Бланк, И. А. Управление финансовыми рисками [Текст] / И. А. Бланк. – К. : Ника-Центр, 2005. – 600 с. – (Серия “Библиотека финансового менеджера”; Вып. 12).
17. Бланк, И. А. Финансовый менеджмент [Текст] : учебный курс / И. А. Бланк. – 2-е изд., перераб. и дополненное. К. : Эльга, Ника-Центр, 2006. – 653 с.
18. Блэк Дж. Экономика [Текст] : толковый словарь ; англо-русский. – М. : ИНФРА-М, Весь Мир, 2000. – 840 с.
19. Большой энциклопедический словарь [Текст] / под ред. А. Азрилияна. – 4-е изд. доп. и перераб. – М. : Институт новой экономики, 1999. – 1248 с.
20. Борисов, А. Элементы системы стратегического управления в банках [Текст] // Банковский менеджмент. – 2006. – № 2. – С. 2–10.
21. Бриков, В. Проблеми інформаційного забезпечення боротьби з відмиванням брудних грошей [Текст] / В. Бриков // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 12. – С. 77–79.
22. Бурденко, І. М. Прибуток на акцію: розрахунок та оцінка (за ПСБО 24 “Прибуток на акцію”) [Текст] / І. М. Бурденко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – 2003. – Т. 8. – С. 195–201.
23. Буянов, В. П. Рискология (управление рисками) [Текст] : учебное пособие / В. П. Буянов. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Экзамен, 2003. – 384 с.
24. Бюлетень Національного банку України [Текст] : щомісячне аналітично-статистичне видання Національного банку України. – 2010. – № 3 (204). – 189 с.
25. Васильченко, З. М. Структурні диспропорції у розвитку банківської системи України [Текст] / З. М. Васильченко // Фінанси України. – 2005. – № 9. – С. 140 – 150.
26. Васькович, І. М. Забезпечення фінансової стійкості банків України в умовах ринку [Текст] : автореф. дис. канд. екон. наук : спец. 08.04.01 / І. М. Васькович ; НАН України, Ін-т регіон. дослідж. – Л., 2006. – 19 с.

27. Верченко, П. І. Багатокритеріальність і динаміка економічного ризику (моделі і методи) [Текст] : монографія. / П. І. Верченко. – К. : КНЕУ, 2006. – 272 с.
28. Витлинский, В. В. Кредитный риск коммерческого банка [Текст] / В. В. Витлинский. – К : Знання, 2000. – 232 с.
29. Виханский, О. С. Стратегическое управление [Текст] : учебник. / О.С. Виханский. – 2-е изд. перераб. и доп. – М. : Гардарика, 1998.– 296 с.
30. Виханский, О. С. Менеджмент: человек, стратегия, организация, процесс [Текст] : учебник / О. С. Виханский, А. И. Наумов. – М. : Гардарика, 1998. – 267 с.
31. Вітлінський, В. В. Ризик у менеджменті [Текст] / В. В. Вітлінський, С. І. Наконечний. – К. : Борисфен-М, 1996. – 336 с.
32. Вітлінський, В. В. Ризикологія в економіці та підприємстві [Текст] : монографія / В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко. – К. : КНЕУ, 2004. – 480 с.
33. Генеральна угода про торгівлю послугами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=981_017.
34. Голуб, В. М. Кредитні ризики комерційних банків та методи їх управління [Текст] / В. М. Голуб // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – 2002. – Т. 5. – С. 124–129.
35. Гольченко, І. Е. Мотиви виходу іноземних банків на ринки країн Східної Європи та наслідки для місцевих банків [Текст] / І. Е. Гольченко // Вісник Української академії банківської справи. – 2008. – № 1 (24). – С. 92–97.
36. Градов, А. П. Экономическая стратегия фирмы [Текст] : учеб. пособие / под ред. проф. А. П. Градова. – СПб : Специальная литература, 1995. – 411 с.
37. Давидова, Л. В. Финансовая устойчивость предприятий (теоретико-методологическое и методическое обеспечение) [Текст] : автореф. дис. докт. экон. наук. – М. : РАГС, 1999. – 19 с.
38. Даль, В. И. Толковый словарь живого великорусского языка [Текст] / В. И. Даль. – В 4 т. – Т. 4. – СПб. : Диамант, 1998. – С. 515.
39. Данилюк, М. О. Фінансовий менеджмент [Текст] : навч. посібник / М. О. Данилюк, В. І. Савич. – К. : ЦНЛ, 2004. – 204 с.
40. Дані фінансової звітності банків України на 01.01.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/Finance_b/2010/01.01.2010/fin_state.htm.
41. Дзюблюк, О. В. Особливості оцінювання грошового потоку підприємства в системі банківського аналізу кредитоспроможності позичальника [Текст] / О. В. Дзюблюк // Банківська справа. – 2001. – № 1. – С. 8–12.

42. Дмитров, С. Моделювання оцінки ризиків використання послуг банків з метою легалізації кримінальних доходів або фінансування тероризму [Текст] / С. Дмитров, О. Меренкова, Л. Левченко // Вісник Національного банку України. – № 1. – 2009. – С. 54–59.
43. Дорогов, А. Ю. Обработка данных в нейронных сетях с ядерной организацией / А. Ю. Дорогов, А. А. Алексеев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.user.cityline.ru/~alphasys/downr.html>].
44. Друкер, Питер Ф. Эффективный руководитель: полное руководство к действию: как достичь желаемого результата [Текст] / Питер Ф. Друкер. – М. : Вильямс, 2007. – 224 с.
45. Егорова, Е. Е. Еще раз о сущности риска и системном подходе... [Текст] / Е. Е. Егорова // Управление риском. – 2002. – № 2. – С. 9–12.
46. Ефремов, В. С. Стратегическое управление в контексте организационного развития [Электронный ресурс] / В. С. Ефремов. – Режим доступа : <http://www.stplan.ru/articles/practice/razvitie.htm>.
47. Економічна та соціальна політика. Економічна безпека України: проблеми та перспективи [Текст] : матеріали круглого столу / М. М. Єрмошенко // Основні засади підвищення фінансової безпеки держави [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/book/journal/ekon.htm#b2>.
48. Енциклопедія банківської справи України [Текст] / ред. В. С. Стельмах ; Національний банк України, Інститут незалежних експертів. – К. : Молодь, Ін Юре, 2001. – 680 с.
49. Живалов, В. Н. Повышение устойчивости функционирования коммерческих банков [Текст] : автореферат диссертации на соискание научной степени кандидата экономических наук / Финансовая академия. – М., 1997. – 21 с.
50. Завгородній, А. Г. Інвестиційний словник [Текст] / А. Г. Завгородній, Г. Л. Вознюк, Г. О. Партин. – Львів : Бескід Біт, 2005. – 512 с.
51. Зміни до Закону України “Про банки і банківську діяльність” : Постанова Національного банку України від 24.07.2009 №1617-VI [Електронний ресурс] / офіційний сайт ВР України. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
52. Зубок, М. І. Безпека банківської діяльності [Текст] : навчальний посібник / М. І. Зубок – К. : КНЕУ, 2002. – 190 с.
53. Ильясов, С. М. О сущности и основных факторах устойчивости банковской системы [Текст] / С. М. Ильясов // Деньги и кредит. – 2006. – № 2. – С. 45–49.

54. Инвестиции и инновации [Текст] : словарь-справочник от А до Я / под редакцией М. З. Бора, А. Ю. Денисова. – М. : ДИС, 1998. – 208 с.
55. Івченко, І. Ю. Економічні ризики [Текст] : навчальний посібник / Ю. І. Івченко. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 304 с.
56. Індикатори фінансової стабільності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/FSI/index.htm>.
57. Калінеску, Т. В. Методологія аналізу і оцінки ефективності переміщення сфери діяльності підприємств [Текст] : монографія. / Т. В. Калінеску. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2003. – 280 с.
58. Карлофф, Б. Деловая стратегия [Текст] / Б. Карлофф / пер. с англ. ; под ред. В. А. Припинова. – М. : Экономика, 1991. – 184 с.
59. Карчева, Г. Використання методів непараметричної статистики для оцінки ризику ліквідності банків [Текст] / Г. Карчева // Вісник Національного банку України. – 2007. – № 7. – С. 31–34.
60. Качинський, А. Б. Засади системного аналізу безпеки складних систем [Текст] / А. Б. Качинський ; за заг. ред. академіка НАН України, д-ра техн. наук В. П. Горбуліна. – К. : Євроантлантикінформ, 2006. – 336 с.
61. Кейнс, Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег [Текст] : учеб. пособие / Дж. М. Кейнс. – М. : Гелиос АРВ, 1999. – 352 с.
62. Кейнс, Дж. М. Трактат про грошову реформу. Загальна теорія зайнятості, процента та грошей [Текст] : реферат-дайджест / Дж. М. Кейнс ; пер. с англ. – К. : АУБ, 1999. – 189 с.
63. Кинг, У. Стратегическое планирование и хозяйственная политика [Текст] / У. Кинг, Д. Клиланд ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1982. – 399 с.
64. Кирилюк, В. С. Метод непараметрических индексов для анализа роста продуктивности, технического прогресса и изменения эффективности на примере сельского хозяйства Украины 1996-1999 гг. [Текст] / В. С. Кирилюк, В. И. Норкин, В. Н. Домрачев // Финансовые риски. – 2001. – № 3. – С. 77–80.
65. Кіреєв, О. І. Роль іноземного капіталу у розвитку міжбанківської конкуренції в Україні [Текст] / О. І. Кіреєв, О. П. Жак // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – Т. 9. – С. 78–84.
66. Клапків, М. С. Страхування фінансових ризиків [Текст] : монографія / М. С. Клапків. – Тернопіль : Економічна думка & Карт-бланш, 2002. – 570 с.
67. Клейнер, Г. Б. Предприятие в нестабильной экономической среде: риски, стратегии, безопасность [Текст] / Г. Б. Клейнер, В. Л. Тамбовцев, Р. М. Качалов – М. : Экономика, 1997. – 288 с.

68. Ключко, Л. А. Фінансова стійкість комерційного банку, методи її оцінки та зміцнення [Текст] : автореф. дис. канд. екон. наук : спец. 08.04.01 / Науково-дослідний фінансовий інститут при Міністерстві фінансів України. – К., 2002. – 21 с.
69. Ковалев, В. В. Система предупреждения валютного и финансового кризисов в условиях глобализирующейся экономики [Текст] : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. экон. наук : спец. 08.00.14 “Мировая экономика” / В. В. Киселев. – М. : 2007. – 23 с.
70. Коваленко, В. В. Антикризове управління в забезпеченні фінансової стійкості банківської системи [Текст] : монографія / В. В. Коваленко, О. В. Крухмаль. – Суми : УАБС НБУ, 2007. – 198 с.
71. Коваленко, В. В. Банківський нагляд [Текст] : навчальний посібник / В. В. Коваленко. – Суми : УАБС НБУ, 2007. – 262 с.
72. Коваленко, В. В. Вплив грошово-кредитної політики на рівень економічного зростання в Україні [Текст] / В. В. Коваленко // Вісник Української академії банківської справи. – 2005. – № 1. – С. 7–13.
73. Коваленко, В. В. Вплив грошово-кредитної політики на рівень економічного зростання в Україні [Текст] / В. В. Коваленко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. тез доповідей VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (25-26 листопада 2004 р.). – Суми, 2004. – С. 53–55.
74. Коваленко, В. В. Доступ іноземного капіталу в банківську систему України в умовах поглиблення інтеграційних процесів [Текст] / В. В. Коваленко // Вісник соціально-економічних досліджень. – Вип. 24 / Одес. держ. екон. ун-т. – Одеса : ОДЕУ, 2006. – С. 86–92.
75. Коваленко, В. В. Ефективність банківської системи в умовах глобальної конкуренції [Текст] / В. В. Коваленко // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 5. – С. 169–177.
76. Коваленко, В. В. Іноземний капітал і фінансова безпека банківської системи України [Текст] / В. В. Коваленко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – 2006. – Т. 16. – Суми. – С. 43–53.
77. Коваленко, В. В. Інструменти державного антикризового управління в банківському секторі [Текст] / В. В. Коваленко // Вісник Української академії банківської справи. – 2006. – № 2. – С. 8–14.
78. Коваленко, В. В. Критеріальні ознаки фінансової стабільності банківської системи [Текст] / В. В. Коваленко // Міжнародна банківська конкуренція: теорія і практика : збірник тез доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції (15-16 травня 2008 р.). – Суми, 2008. – С. 51–53.

79. Коваленко, В. В. Методичні підходи до діагностики і моніторингу фінансової стійкості банківської системи [Текст] / В. В. Коваленко // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 11(65). – С. 193–200.
80. Коваленко, В. В. Міжнародний досвід у сфері запобігання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму [Текст] : монографія / В. В. Коваленко, С. О. Дмитров, А. В. Єжов. – Суми : УАБС НБУ, 2007. – 112 с.
81. Коваленко, В. В. Определение факторов, вызывающих возникновение системных банковских кризисов и методы их диагностики [Текст] / В. В. Коваленко, О. Г. Коренева // Бизнес-Информ. – 2006. – № 11 – С. 193–200.
82. Коваленко, В. В. Проблеми та перспективи розвитку регіональних банківських систем України [Текст] / В. В. Коваленко // Вісник Української академії банківської справи. – 2004. – № 1. – С. 39–46.
83. Коваленко, В. В. Управління операційними ризиками в банківській системі [Текст] / В. В. Коваленко // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 5 (107). – С. 189–196.
84. Коваленко, В. В. Науково-методологічні основи фінансової стабільності системи та індикатори її оцінки [Текст] / В. В. Коваленко // Фінанси України. – 2008. – 7. – С. 111–122.
85. Коваленко, В. В. Банківська криза та інструменти антикризового управління [Текст] / В. В. Коваленко, О. Г. Коренева, О. В. Крухмаль // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 2. – С. 144–151.
86. Коваленко, В. В. Діагностичні процеси в антикризовому управлінні банківською системою [Текст] / В. В. Коваленко // Вісник Української академії банківської справи. – 2008. – № 1. – С. 81–88.
87. Коваленко, В. В. Дослідження рівня конкуренції на ринку банківських послуг України [Текст] / В. В. Коваленко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – № 7. – С. 96–101.
88. Коваленко, В. В. Капіталізація банків: методи оцінювання та напрямки підвищення [Текст] : монографія / В. В. Коваленко, К. Ф. Черкашина. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2010. – 153 с.
89. Коваленко, В. В. Фінансовий моніторинг банків [Текст] : навчальний посібник / В. В. Коваленко. – УАБС НБУ ; Мрія-1 ЛТД. – Суми, 2005. – 120 с.
90. Коваль, В. М. Надійність і стійкість комерційних банків: оцінка та регулювання [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.04.01 “Фінанси, грошовий обіг і кредит” / В. М. Коваль ; Київський національний економічний університет. – Київ, 2001. – 20 с.

91. Козюк, В. Монетарні аспекти розвитку поглядів на проблему забезпечення глобальної фінансової стабільності [Текст] / В. Козюк // Вісник Національного банку України . – 2007. – № 4. – С. 34–39.
92. Конопатська, Л. Деякі питання регулювання банківської діяльності в період світової економічної кризи [Текст] / Л. Конопатська, К. Раєвський // Вісник Національного банку України. – 2010. – № 2. – С. 22–27.
93. Конституція України [Електронний ресурс] : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. – Режим доступу : <http://search.ligazakon.ua/l-doc2.nsf/link1/Z960254K.html>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
94. Концепция стратегического управления HOFER/SCHENDEL (Матрица Хофера) [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.stplan.ru/articles/theory/hofer.htm>.
95. Кочетков, В. М. Організація управління фінансовою стійкістю банку в ринкових умовах [Текст] : монографія. – К. : Вид-во Європ. університету, 2003. – 300 с.
96. Крухмаль, О. В. Оцінка фінансової стійкості банків: інформаційне і методичне забезпечення [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.08 “Гроші, фінанси і кредит” / Крухмаль Олена Валентинівна. – Суми, 2007. – 20 с.
97. Лопатников, Л. И. Краткий экономико-математический словарь [Текст] / Л. И. Лопатников. – М. : Наука, 1979. – 359 с.
98. Люкшинов, А. Н. Стратегический менеджмент [Текст] : учеб. пособие для вузов / А. Н. Люкшинов. – М. : ЮНИТИ, 2000. – 375 с.
99. Маршалл, Джон Ф. Финансовая инженерия [Текст] : полное руководство по финансовым нововведениям / Джон Ф. Маршалл, Випул К. Бансал. – Пер. с англ. – М. : ИНФРА-М, 1998. – 784 с.
100. Масленченков, Ю. С. Системное и ситуационное управление банковской деятельностью [Текст] / Ю. С. Масленченков, Ю. Н. Тронин // Бизнес и банки, 1998. – № 3. – С. 2.
101. Масленченков, Ю. С. Финансовый менеджмент в коммерческом банке ; Технология финансового менеджмента клиента [Текст] / Ю. С. Масленченков. – М. : Перспектива, 1997. – Кн. 3. – 158 с.
102. Матвійчук, А. В. Аналіз і управління економічним ризиком [Текст] : навчальний посібник / А. В. Матвійчук. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 224 с.
103. Мельник, Л. Г. Экономика и информация: экономика информации и информация в экономике [Текст] : энциклопедический словарь / Л. Г. Мельник. – Сумы : Университетская книга, 2005. – 384 с.

104. Меренкова, О. Інтервальні оцінки ризиків в інноваційних банківських проектах [Текст] / О. Меренкова // Вісник Національного банку України. – 2008. – № 1. – С. 40–42.
105. Мескон, Майкл Х. Основы менеджмента [Текст] / Майкл Х. Мескон, Майкл Альберт, Франклин Хедоури. – 3-е изд. ; пер. с англ. – М. : ООО “И.Д. Вильямс”, 2007. – 672 с.
106. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс] : наказ Міністерства економіки України від 20 березня 2007 р. № 60. – Режим доступу : http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980&cat_id=38738.
107. Методичні вказівки з інспектування банків “Система оцінки ризиків” [Електронний ресурс] : постанова Правління Національного банку України від 15.03.2004 № 104. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
108. Микитчик, І. І. Порівняльний аналіз методик рейтингової діяльності банків [Текст] / І. І. Микитчик // Регіональна економіка. – 2007. – № 3. – С. 169.
109. Минина, Т. И. Глобализация экономики и финансово-банковская система [Текст] / Т. И. Минина // Банковские услуги. – 2002. – № 4. – С. 8–15.
110. Минцберг, Г. Школы стратегий [Текст] / Г. Минцберг, Б. Альстред, Дж. Лемпел ; пер. с англ. / под. ред. Ю. Н. Кантуревского. – СПб. : ПИТЕР, 2000. – 336 с.
111. Минцберг, Г. Стратегический процесс [Текст] / Г. Минцберг, Дж. Б. Куинн, С. Гошал ; пер. с англ. / под. ред. Ю. Н. Кантуревского. – СПб. : ПИТЕР, 2001. – 688 с.
112. Миротин, Л. Б. Системный анализ в логистике [Текст] / Л. Б. Миротин, И. Э. Таштаев. – М. : Экзамен, 2004. – 480 с.
113. Міщенко, В. Роль іноземного капіталу в банківському секторі країни [Текст] / В. Міщенко, Р. Набок // Вісник Національного банку України. – 2005. – № 10. – С. 38–44.
114. Моисеев, С. Р. Иностраные банки: стратегия проникновения на рынок [Текст] / С. Р. Моисеев // Международный бухгалтерский учет. – 2005. – № 6. – С. 44–51.
115. Монетарний огляд за II квартал 2008 року [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/Publication/econom/Mon_review/2008/2-2008.pdf.
116. Науменкова, С. В. Формування нової фінансової архітектури: основні питання та можливі виклики для України [Текст] / С. В. Науменкова // Вісник Національного банку України. – 2010. – № 1. – С. 8–13.

117. Овчинникова, О. П. Основные направления обеспечения динамической устойчивости банковской системы [Текст] / О. П. Овчинникова, А. Ю. Бец // Финансы и кредит. – 2006. – № 22(226). – С. 2–11.
118. Огляд Національного банку. Грошово-кредитна статистика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.bank.gov.ua/Statist/Electronic %20bulletin/data/3.1-Monetary %20Statistics\(1.1-1.4\).xls#?3.1.1!A1](http://www.bank.gov.ua/Statist/Electronic%20bulletin/data/3.1-Monetary%20Statistics(1.1-1.4).xls#?3.1.1!A1).
119. Основы банковской деятельности [Текст] / под ред. К. Р. Тагирбекова. – М. : ИНФРА-М, 2003. – 720 с.
120. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/dynamics.htm.
121. Основні тенденції грошово-кредитного ринку за вересень 2008 року [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/Rada_Nbu/OsnovZasad-2008.pdf.
122. Основы экономической безопасности [Текст] : учеб. пособие / под ред. Е. А. Олейникова. – М. : Бизнес-школа “Интел-Синтез”, 1997. – 211 с.
123. Оцінка і діагностика фінансової стійкості підприємства [Текст] : монографія / [Кизим М. О., Забродський К. М., Зінченко В. А., Копчак Ю. С.]. – Х. : ІНЖЕК, 2003. – 144 с.
124. Пантелеев, О. Фінансова стійкість комерційного банку: проблеми регулювання [Текст] / О. Пантелеев, С. Халява // Банківська справа. – 1996. – № 1. – С. 32–35.
125. Патрікац, Л. Проблеми та перспективи розвитку банківської системи України [Текст] / Л. Патрікац, Д. Крохмалюк // Вісник Національного банку України. – 2004. – № 1. – С. 38–43.
126. Плисецкий, Д. Система мониторинга финансового сектора экономики [Текст] / Д. Плисецкий // Банковское дело. – 2004. – № 9. – С. 6–21 – 10.
127. Політичне втручання наразі є найбільш значним ризиком для світового банківського сектору [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://aub.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=1542&menu=104&Itemid=96.
128. Попов, Д. Е. Мотивация руководителей как фактор выполнения стратегии предприятия [Текст] / Д. Е. Попов // Менеджмент в России и за рубежом. – 2003. – № 3. – С. 56–75.
129. Портер, М. Конкуренция [Текст] : пер. с англ. О. Л. Пелявского, А. П. Уриханяна, Е. Л. Усенко и др. ; [под ред. Я. В. Заблоцкого, М. С. Иванова, К. П. Казаряна и др.] ; изд. испр. – 2006. – М. : Вильямс. – 608 с.

130. Примостка, О. Аналіз ефективності діяльності банків [Текст] / О. Примостка // Фінанси України. – 2003. – № 1(23). – С. 52–58.
131. Про банки і банківську діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 07.12.2000 № 2121-III / офіційний сайт ВР України. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
132. Про внесення змін до Спеціального порядку здійснення заходів щодо фінансового оздоровлення банків [Електронний ресурс] : постанова Національного банку України від 16.04.2009 № 225. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0410-09>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
133. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом [Електронний ресурс] : Закон України від 28.11.2002 № 249-IV / Офіційний сайт ВР України. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
134. Про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства [Електронний ресурс] : Положення Національного банку України / постанова Правління Національного банку України № 369 від 28.08.2001. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
135. Про здійснення банками фінансового моніторингу [Електронний ресурс] : Положення Національного банку України / постанова Правління Національного банку України від 14.05.2003 № 189 : Офіційний сайт ВР України. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
136. Про Національний банк України [Електронний ресурс] : Закон України від 20.05.1999 № 679-X : Офіційний сайт ВР України. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
137. Про окремі питання діяльності банків [Електронний ресурс] : постанова Правління Національного банку України від 05.02.2009 № 49. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0410-09>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
138. Про регулювання Національним банком України ліквідності банків України [Електронний ресурс] : положення Національного банку України / постанова Правління Національного банку України від 30.04.2009 № 259. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0410-09>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.

139. Радионова, В. М. Финансовая устойчивость предприятия в условиях инфляции [Текст] / В. М. Радионова, М. А. Федотова. – М. : Перспектива, 1995. – 97 с.
140. Рай, Ф. Харрод. К теории экономической динамики. Неокейсианство [Электронный ресурс] / Ф. Харрод Рай. – Режим доступа : http://www.elib.org.ua/economics/ua_show_archives.php?subaction=showfull&id=1103978673&archive=1120043517&start_from=&ucat=1&.
141. Райзберг, Б. А. Современный экономический словарь [Текст] / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – М. : ИНФРА-М, 1996. – 496 с.
142. Росинский, А. Иностранные банки в Украине: 15 лет истории [Текст] / А. Росинский // Финансовые риски. – 2008. – № 1. – С. 44–49.
143. Роуз, Питер С. Банковский менеджмент [Текст] / Питер С. Роуз ; пер. с англ. – М. : Дело, 1995. – 768 с.
144. Сало, І. В. Фінансовий менеджмент банку [Текст] : навчальний посібник / І. В. Сало, О. А. Криклій. – Суми : Університетська книга, 2007. – 314 с.
145. Світовий банк: світова фінансова криза загрожує Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tsn.ua/groshi/svitovii-bank-svitova-finansova-kriza-zagrozhuje-ukrayini.html> tsn.ua.
146. Сенчагов, В. Экономическая безопасность: состояние экономики, фондового рынка и банковской системы [Текст] / В. Сенчагов // Вопросы экономики. – 1996. – № 6. – С. 144–153.
147. Сио, К. К. Управленческая экономика [Текст] / К. К. Сио ; пер. с англ. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 671 с.
148. Скібіцький, О. М. Стратегічний менеджмент [Текст] : навчальний посібник / О. М. Скібіцький. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 312 с.
149. Склеповий, І. Є. Складові стійкості комерційного банку [Текст] / І. Є. // Фінанси України. – 2002. – № 5. – С. 138–143.
150. Слобода, Л. Я. Класифікація ризиків зростання іноземного капіталу у банківській системі України [Текст] / Л. Я. Слобода, Ю. В. Банах // Вісник Української академії банківської справи. – 2008. – № 1 (24). – С. 99–104.
151. Словарь русского языка [Текст] : Около 5700 слов / под ред. Н. Ю. Шведовой. – 20-е изд., стереотип. – М. : Рус. яз., 1988. – 750 с.
152. Словарь современной экономической теории Макмиллана [Текст] / под общей ред. Дэвида У. Пирса. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 608 с.
153. Словарь современных экономических и правовых терминов [Текст] / авт.-сост. В. Н. Шимов, А. Н. Тур, Н. В. Стах и др.; под ред. В. Н. Шимова, В. С. Каменскова. – Мн. : Амалфея, 2002. – 816 с.

154. Словник української мови [Текст]. – В 11 т. – К. : Наукова думка, 1978. – Т. 9. – 916 с.
155. Старостіна, А. О. Ризик-менеджмент: теорія та практика [Текст] : навчальний посібник [Текст] / А. О. Старостіна, В. А. Кравченко. – К. : Політехніка, 2004. – 200 с.
156. Стратегическое планирование [Текст] / под. ред. Э. А. Уткина. – М. : ЭКМОС, 1998. – 440 с.
157. Стратегічний менеджмент банку [Текст] : навчальний посібник / С. М. Козьменко, Ф. І. Шпиг, І. В. Волошко. – Суми : Університетська книга, 2003. – 734 с.
158. Стрельбицька, Л. М. Основи безпеки банківської системи України та банківської діяльності [Текст] : монографія / Л. М. Стрельбицька, М. П. Стрельбицька. – К. : Кондор, 2004. – 600 с.
159. Типології легалізації (відмивання) доходів, одержаних в результаті здійснення фінансових операцій з неліквідними цінними паперами, затверджені наказом Держфінмоніторингу України від 20.12.2007, № 230 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sdfm.gov.ua/content/File/Site_docs/25.12.20007/Typologie_s.htm.0.
160. Томпсон, А. А. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии [Текст] : учеб для вузов / А. А. Томпсон, А. Дж. Стрикленд ; пер. с англ. / под ред. Л. Г. Зайцева, М. И. Соколовой. – М. : Банки и биржи ; ЮНИТИ, 1998. – 557 с.
161. Туленков, В. Н. Антикризисный менеджмент [Текст] / В. Н. Туленков // Персонал. – 1998. – № 6. – С. 19–25.
162. Туленков, М. В. Сучасний менеджмент: теорії, концепції, моделі [Текст] : навч. посіб. для вузів / М. В. Туленков, О. Г. Чувардинський, Ю. Ж. Шайгородський. – Полтава : Інтер Графіка, 2008. – 375 с.
163. Уоррен, Едвардес. Ключові фінансові інструменти: орієнтування та інновації у світі деривативів [Текст] / У. Едвардес. ; пер. с англ. – К. : Всеуито ; Наукова думка, 2003. – 255 с. – (Усе про менеджмент).
164. Фатхутдинов, Р. А. Стратегический менеджмент [Текст] : учеб. для вызов / Р. А. Фатхутдинов. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Бизнес-школа “Интел-синтез”, 1998. – 416 с.
165. Фетисов, Г. Г. Методологические основы формирования устойчивости банковской системы [Текст] / Г. Г. Фетисов // Финансы и кредит. – 2002. – 15 (105). – С. 2–13.

166. Фінансовий моніторинг у банку : навчальний посібник [Текст] / [Дмитров С. О.; Коваленко В. В.; Єжов А. В.; Бережний О. М.]. – Суми : Університетська книга, 2008. – 336 с.
167. Херреро, Г. Иностранные банки и финансовая стабильность в новой Европе [Текст] / Г. Херреро., Н. Симон // Банки та банківські системи. – 2006. – № 1. – С. 50–59.
168. Чернявський, А. Д. Антикризове управління підприємством [Текст] : навчальний посібник / А. Д. Чернявський. – Л. : МАУП, 2006. – 194 с.
169. Шапкин, А. С. Теория риска и моделирование рискованных ситуаций [Текст] : учебник. / А. С. Шапкин, В. А. Шапкин. – М. : Дашков и К, 2005. – 880 с.
170. Шевчук, В. О. Міжнародна економіка теорія і практика [Текст] / В. О. Шевчук. – Львів : Каменяр, 2003. – С. 322–335.
171. Шелудько, Н. До визначення фінансової стійкості комерційного банку [Текст] / Н. Шелудько // Вісник Національного банку України. – 2000. – № 3. – С. 40–44.
172. Шершньова, З. Є. Стратегічне управління [Текст] : підручник / З. Є. Шершньова. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : КНЕУ, 2004. – 699 с.
173. Шпачук, В. Найпоширеніші проблеми в банківській діяльності та першочергові заходи щодо їх вирішення [Текст] / В. Шпачук // Вісник Національного банку України. – 2002. – № 10. – С. 45–46.
174. Шпіка, П. Питання фінансової стабільності в центральних банках [Текст] / П. Шпіка // Банки та банківські системи. – 2007. – № 3. – С. 4–15.
175. Шумский, А. Общие принципы создания эффективной системы управления рисками в коммерческом банке [Текст] / А. Шумский // Банковский менеджмент. – 2007. – № 2. – С. 21–29.
176. Яковец Ю. В. Циклы, кризисы, прогнозы [Текст] / Ю. В. Яковец. – М. : Наука, 1999. – С. 113–115.
177. Ярочкин, В. И. Система безопасности фирмы [Текст] / В. П. Ярочкин. – 2-е изд. – М. : Ось-89, 1998. – 192 с.
178. Almond, G. A. (Eds.) Crisis, choice and change: Historical studies of political development [Text] / G. A. Almond, S. C., Flanagan, R. J. Mundt – Boston : Little, Brown and company, 1973 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mgimofp.narod.ru/326.htm>.
179. Basel II: International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards: a Revised Framework Basle Committee on Banking Supervision // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bis.org/publ/bcbs107.htm>.

180. Carson, C. S., Ingves S. Financial Soundness Indicators [Text] / C. S. Carson S. Ingves // International Monetary Fund. – 2003. – May, 14. – P. 43.
181. Chandler, Alfred D. Strategy and Structure: Chapters in the History of the American Industrial Enterprise [Text] / Alfred D., Chandler. – The MIT Press, 1969. – 464 с.
182. Сihak Martin “Stress testing: A review of key concepts”. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.defaultrisk.com/pp_test_05.htm.
183. Compilation Guide on Financial Soundness Indicators / IMF. – 2004. – July, 30. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fsi/guide/2006/index.htm>.
184. Cordella, T. Bank bailouts :Moral hazard vs.Value effect : сборник научных трудов [Text] / T. Cordella. – S.l. : [s. n.], 1999. – 30 p.
185. Crozier, M. The bureaucratic phenomenon [Text] / M. Crozier. – Chicago: University of Chicago Press. – 1964 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.amazon.com/Bureaucratic-Phenomenon-Michael-Crozier/dp/0226121666>.
186. Dermirg-Kunt, A. The determinants of banking crisis evidence from developing countries [Text] / A. Dermirg-Kunt, E. Dertragiache // IMF Working Paper No. 03/98. International Monetary Fund. – 1998. – Vol. 45. – P. 81–109.
187. Dziobek, C. Market-based policy instruments for systemic bank restructuring [Text] : сборник научных трудов / C. Dziobek. – S.l. : [s. n.], 1998. – 24 p. – (Working paper / IMF ; WP/98/113).
188. Financial Soundness Indicators: Analytical Aspects and Country Practices [Text]. – Occasional Paper 212. – International Monetary Fund. – 2002. – P. 3.
189. Frankel, J. Currency crises in emerging markets: An empirical treatment [Text] / J. Frankel, A. Rose // Journal of International Economics. – 1996. – Vol. 41. – P. 351–366.
190. Global Corruption Report 2009 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.transparency.org.ru/Global_Corruption_Report_2009_170909_2_web_01000_314.pdf.
191. Gonzales-Hermosillo, B. Determinants of ex-ante banking system distress: A macro –micro empirical exploration of some recent episode [Text] / B. Gonzales-Hermosillo // IMF Working paper WP/99/33. – International Monetary Fund, 1999. – Vol. 33. – 45 p.
192. Hewitt, K. (Ed.) Interpretations of calamity: From the viewpoint of human ecology [Text] / K. Hewitt. – Boston: Allen, Unwin. – 1983. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://jpe.library.arizona.edu/volume_15/Collins.pdf.

193. Higgens, J. M. Organizational Policy and Strategic Management [Text] / J. M. Higgens. – Пер. : организационная политика и стратегическое управление. – Text and Cases, 2nd ed. – Homewood. – 1983. – P. 3–56.
194. International convergence of capital measurement and capital standards: A resaved framework. Basle Committee on Banking Supervision [Text] [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.congen.com/congen/congen.pdf>.
195. Irving, L. Janis Decision-making: A psychological analysis of conflict, choice and commitment [Text] / Janis L. Irving, Mann Leon. – New York: Free Press, 1977 – 488 p.
196. Kaminsky, G. The leading indicators of currency crises [Text] / G. Kaminsky, Lizondo S., C. Reinhart // IMF Staff Paper. – 1998. – Vol. 45 (March). – P. 1–48.
197. Krishnan, C. N. V. Monitoring and controlling Bank Risk: Does Risky Debt Help? [Text] / C. N. V. Krishnan, H. Ritchen, J. B. Tomson // The Journal of Finance. – 2006. – № 2. – P. 613–653.
198. Lenzer, R. Meet the New Michel Milken [Text] / R Lenzer // Forbes Magazine. – 2000. – April, 17 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.forbes.com/forbes/2000/0417/6509198a.htm>.
199. Markowitz, H. M. Portfolio selection: efficient diversification of investmnts [Text] / H. M. Markowitz. – John Wiley & Sons, Inc., New York Chapman & Hall, Limited, London, 1959. – 341.
200. Norton, D. Parting Balanced Scorecard to Work [Text] / D. Norton, R. Kaplan // Harvard Business Review / 1993. – September-October. – P. 134–147.
201. OECD Declaration on International Investment and Multinational Enterprises. – OECD. – 1976. – 21 June [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.oecd.org/document/53/0,3343,en_2649_34887_1933109_1_1_1_1,00.html.
202. Padoa-Schioppa, T. Central banks and financial stability: exploring a land in between [Text] / T. Padoa-Schioppa // Paper presented at the Second ECB Central Banking Conference. – The transformation of European financial system. – Frankfurt am Main. – October, 2002. – 46 p.
203. Pagett, T. Top down or bottom up? // In: Bhattacharyya A. (ed.) Operational Risk [Text] / T. Pagett, J. Karow, J. Duncan // Risk Professional. – Informa Business Publishing, 2000. – P. 9–23.
204. Principles for the Supervision of Banks' Establishments. – BIS. – 1983. – May. – Second Council Directive of 15 December 1989 (89/646/ EEC).

- Annex List [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.berr.gov.uk/files/file11504.pdf>.
205. Rosenthal, U. Coping with crises: The management of disasters, riots and terrorism [Text] / Uriel Rosenthal, T. Michael Charles T., Paul Hart // Springfield : Charles C. Thomas. – 1989. – № 1. – P. 99–102.
 206. Sachs, J. Financial crises in emerging market: The lesson from 1995 [Text] / J. Sachs, F. Tornell, F. Velasco // Brooking Papers in Economics Activity. – 1996. – No. 1. – P. 147–215.
 207. Schendel, D. E. Business Policy or Strategic Management: a Broader View for an Emerging Discipline [Text] / D. E Schendel., K. J. Hatten. – Academy of Management Proceedings. – August. – 1972. – 371 p.
 208. Sound practices for management and supervision of operational risk. Basle Committee on Banking Supervision, 2003, February. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.bank.gov.ua/Bank_Supervision/Risks/08e.pdf.
 209. The new palgrave a dictionary of economics [Text] / Ed. By John Eatweal, Murray Milgate, Peter Newman. – London : Macmillan reference LTD, 1998. – Volume 4. – 4103 p.
 210. Tobin J. The Theory of Portfolio Selection [Text] / J.Tobin // The Theory of Interest Rate / – London : Macmillian and Co, 1965. – P 3–51.
 211. Wilson, D. Operate risk [Text] / D. Wilson, M. Lore, L. Bordovsky // The professional’s handbook of financial risk management. – Oxford: Committee on Banking Supervision, 2001. – September.
 212. Woo, David. Two Approaches to Resolving Nonperforming Assets During Financial Crises. / David Woo // IMF Working Paper / March, 2000. – Vol. – P. 1–42.

Додаток А

Таблиця А.1

Визначення стійкості і фінансової стійкості банку

Автор	Характеристика категорій
Стійкість	
Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева	Устойчивость – финансовое состояние предприятия, хозяйственная деятельность которого обеспечивает в нормальных условиях выполнение всех обязательств перед работниками, другими организациями, государством, благодаря достаточным доходам и соответственно доходов и расходов [141, с. 353]
А.Н. Азриліян	Стійкість – постійність, невідкладність ризику збитків та втрат [19, с. 1100]
Дэвид У. Пирс	Устойчивость – термин, обычно используемый в системах частичного или общего равновесия для обозначения степени устойчивости равновесной цены или группы цен по отношению к внешним воздействиям на систему, которые на время отклоняют цену от равновесного уровня [152, с. 468]
Л.Г. Мельник	Устойчивость – способность системы сохранять при различных параметрах внешней среды свою структуру и функциональные особенности, достаточные для деятельности. Характеристики стабильности и устойчивости являются взаимосвязанными понятиями. При этом можно прочертить такую логическую связь. Устойчивость системы зависит: от ее способности реагировать на внешнее воздействие среды; от стабильности самой системы, определяемой ее внутренними факторами [103]
Словник української мови	Стійкість як здатність довго зберігати і проявляти свої властивості, не піддаватися руйнуванню і псуванню [154, с. 293]
В. Даль	Стійкість як здатність “вистояти супроти чогось, встояти, успішно протистояти силі, витримати, не поступитися” [38, с. 515]
В.М. Коваль	Стійкість – здатність комерційного банку виконувати на заданому суспільством рівні притаманні йому функції і роль в економіці незалежно від впливу зовнішніх і внутрішніх факторів, які перешкоджають їх здійсненню [90]
Л.А. Ключко	Статичну фінансову стійкість автор визначає як дотримання параметрів діяльності банку (капітал, ліквідність, платоспроможність, прибутковість, рівень проблемних активів тощо) в допустимих межах. Динамічна фінансова стійкість означає врівноважене і збалансоване зростання позитивних та зниження негативних параметрів діяльності банку в межах допустимого ризику відповідно до визначеної системи узгоджених стратегічних і поточних цілей його функціонування у процесі прогресивного розвитку [68]
І.М. Васькович	Фінансова стійкість банку – це якісна й кількісна характеристика здатності системи трансформувати банківські ресурси (фінансові, трудові інформаційні) та з максимальною ефективністю й мінімальним ризиком виконувати свої функції, витримуючи вплив зовнішніх і внутрішніх факторів [26]
Н. Шелудько	Фінансова стійкість – це динамічна інтегральна характеристика спроможності банку як системи трансформування ресурсів та ризиків повноцінно (з максимальною ефективністю та мінімальним ризиком) виконувати свої функції, витримуючи вплив факторів зовнішнього та внутрішнього середовища [171]

Автор	Характеристика категорій
В.М. Кочетков	Фінансова стійкість – це спроможність банку як системи трансформування ресурсів банку (персоналу, фінансових ресурсів, активів, обладнання та інформаційних технологій) з максимальною ефективністю і мінімальним ризиком виконувати свої функції у ринковому середовищі попри вплив ендогенних та екзогенних факторів [95]
І.Є. Склеповий	Фінансова стійкість – це інтегральна характеристика спроможності банку як системи трансформування ресурсів та ризиків повноцінно (з максимальною ефективністю та мінімальним ризиком) виконувати свої функції, витримуючи вплив факторів зовнішнього та внутрішнього середовища [149, с. 142]
І.І. Микитчик	Фінансова стійкість – це частковий вияв фінансової надійності або характеристика терміну “надійність” [108, с. 169]
В.Н. Живалов	Стійкість банку – це його здатність у динамічних умовах ринкового середовища чітко та оперативно виконувати свої функції, забезпечувати надійність вкладів юридичних та фізичних осіб та своїх зобов'язань з обслуговування клієнтів [49]
В.П. Пантелєєв, С.П. Халява	Фінансова стійкість – своєрідне перевищення доходів над витратами [124]
Ю.С. Масленченков	Фінансова стійкість залежить від відповідності діяльності банку нормативним та плановим узагальнюючим показникам, які синтезують характеристики економічних складових стійкості: обсяг і структура власних коштів, рівень доходів і прибутку, достатність капіталу, мультиплікативна ефективність власного капіталу, норма прибутку на власний капітал, ліквідність, створення доданої вартості банком [101]
О.П. Овчинникова, А.Ю. Бец	Стійкість (надійність) банківської системи передбачає здатність системи виконувати базові і нові функції незалежно від характеру зовнішніх впливів, у тому числі на основі якісної зміни власної структури [117, с. 3]
Г.Г. Фетісов	Стійкість банківської системи – це її якісна характеристика, такий розвиток, при якому реалізується її сутність та призначення в економіці. В економічній системі в цілому при стійкості мають місце не разові позитивні зміни, не тимчасові успіхи у функціонуванні або тимчасова стабілізація, не успіхи окремих банків, а динамічний розвиток усіх елементів банківської системи [165, с. 5]
В.М. Радіонова, М.А. Федотова	Фінансова стійкість підприємства – такий стан його фінансових ресурсів, їх розподіл і використання, який забезпечує розвиток підприємства на основі зростання прибутку і капіталу при збереженні платоспроможності і кредитоспроможності в умовах ймовірного рівня ризику [139, с. 13]
Л.В. Давидова	Фінансова стійкість – економічна категорія, в якій виражається міра або ступінь відповідності результатів фінансово-господарської діяльності підприємства вимогам і умовам його функціонування в ринковому середовищі, що досить часто змінюється [37, с. 7]
О.В. Крухмаль	Фінансова стійкість – якісна інтегральна характеристика спроможності установи ефективно виконувати свої функції та забезпечувати цілеспрямований розвиток шляхом трансформації ресурсів та мінімізації ризиків, витримуючи вплив факторів зовнішнього та внутрішнього середовища [96, с. 6]

Додаток Б

Таблиця Б.1

Класифікація стійкості банківської системи та її елементи

№ пор.	Класифікаційна ознака	Елемент	Характеристика елемента
1	За характером	економічний	- визначається взаємовідносинами, які формуються у взаємовідносинах з акціонерами, іншими банківськими установами
		політичний	- має прояв у дотриманні законодавчих і нормативних актів, віддаленості від політичних організацій, спроможності протистояти політичному натиску, яке несумісне з його цілями і задачами як економічного суб'єкта
		моральний	- передбачає формування грошово-кредитної установи, яке дотримується тим уявленням і принципам, які прийняті суспільством
2	Враховуючи її загальну оцінку	реальний	- стійкість, яка демонструє фактично, має прояв в безумовному виконанні цілей і задач (динамічний макроекономічний розвиток банківської системи)
		уявний	- стійкість, що уявляється (демонстрація формального розвитку банківської системи)
3	За характером збалансування	збалансований	- окремі блоки банківської системи знаходяться у рівноважному стані, відповідають один одному за якістю, ступенем розвиненості, адекватністю вимогам ринкової економіки
		з нестійкою рівновагою	- незбалансованість активів та пасивів за термінами і обсягами може призвести до втрати стійкості окремо взятого банку; нестійкість рівноваги між інформаційним або кадровим забезпеченням та руху банківського капіталу може призвести до втрати стійкості банківської системи в цілому
4	За структурою	фінансовий	- характеризує підсумки діяльності, його ресурси, капітал, доходи та витрати, прибуток і збиток, а також фонди
		організаційний	- характеризує стан структури апарату управління у банках, адекватний їх цілям і задачам
		кадровий	- професійна підготовка спеціалістів, які мають навички використання сучасних банківських технологій
		операційний	- характеризує надання банківських послуг і проведення операцій, адекватних потребам ринку
		діловий	- відображає ступінь виконання поставлених цілей та задач

Продовж. табл. Б.1

№ пор.	Класифікаційна ознака	Елемент	Характеристика елемента
5	3 позиції рівномірності розвитку банків [49, с. 12]	банки, які швидко розвиваються	- стійкість при постійно зростаючих масштабах діяльності банку, зростанню його активів, рентабельності
		банки, які рівномірно розвиваються	- стійкість при незмінних, стабільних параметрах
		банки, які нерівномірно розвиваються	- стійкість при обсягах банківських операцій, що знижуються
6	3 позиції адекватності розвитку банку економічному середовищу	загальнокорисний	- адекватність ділової активності банків загальній соціально-економічній ситуації в країні
		егоїстичний	- зниження ділової активності банків при загальному економічному зростанні

Додаток В

Таблиця В.1

Основні показники діяльності банків України за 2001-2009 рр.

Показники	Роки									Темп зростання за 2009, %	Приріст за 2000-2008 рр., %
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009		
Кількість зареєстрованих банків	189	182	179	181	186	193	198	198	197	0,99	в 1,05 раза
Загальні активи, млрд. грн.	50,8	67,8	106	141	223	353	619	973	1001	103	у 19,1 раза
Кредитний портфель, млрд. грн.	32,1	46,7	73,4	97,2	156	269	486	792	747	94,3	у 24,7 раза
Питома вага кредитів в активах, %	63,2	69	69,6	68,7	70,1	76,1	78,4	81,5	74,6	-	в 1,3 раза
Власний капітал банків, млрд. грн.	7,91	9,98	12,9	18,4	25,5	42,6	69,6	119	115	94,3	у 15,1 раза
Адекватність власного капіталу, %	13,9	13,25	13,2	13,3	13,4	13,4	13,6	13,7	18,0	-	0,98
Зобов'язання банків, млрд. грн.	39,7	53,9	87,3	116	188	298	530	806	765	94,9	у 20,3 раза
Депозити фізичних осіб, млрд. грн.	11,2	19,1	32,1	41,2	72,5	106	164	213	2106	98,5	у 19 разів
Питома вага депозитів фізичних осіб у банківських зобов'язаннях, %	28,1	35,4	36,8	35,5	38,5	35,6	30,9	26,5	27,4	-	у 0,94 раза
Рентабельність активів	1,27	1,27	1,04	1,07	1,31	1,61	1,50	1,03	-4,38	-	у 0,8 раза
Рентабельність капіталу	7,50	7,97	7,61	8,43	10,4	13,5	12,7	8,51	-32,5	-	в 1,13 раза

Джерело: офіційний сайт НБУ//www.bank.gov.ua.

Додаток Г

Таблиця Г.1

Основні трактування стратегічного управління

№ пор.	Автор	Визначення стратегічного управління
1	Джон Ф. Маршалл, Випул К. Бансал	Стратегія – це внутрішні методи, розроблені для використання ринкових неефективностей або задоволення певних цілей фірми [99, с. 298]
	І. Ансофф	Стратегія – перелік правил для прийняття рішень, якими організація користується в своїй діяльності. [3, с. 23]
	М. Портер	Стратегія – створення унікальної і вигідної позиції, яка передбачає певний набір видів діяльності... Суть стратегії – у видах діяльності, вірніше у виборі різних способів здійснення діяльності або у здійсненні різних видів діяльності [129, с. 118]
	В. Кінг, Д. Кліланд	Стратегія – загальний напрямок, на якому слід шукати шляхів досягнення цілей [63, с. 43]
	А. Челендер	Стратегія – це визначення основних довгострокових цілей підприємства, курсу дій і розподілу ресурсів, необхідних для досягнення мети [207]
	М. Мескон	Стратегія – дієвий всебічний комплексний план, призначений для того, щоб забезпечити здійснення місії організації та досягнення цілей [105, с. 238]
2	О.М. Скібіцький	Стратегія – генеральна програма дій і розподіл (ранжування) пріоритетів і ресурсів фірми для досягнення її глобальних цілей, тобто це засіб досягнення цілей [148, с. 15]
	А.П. Градов	Стратегія – правила вибору стратегічних зон господарювання, зон стратегічних ресурсів та правила взаємодії з групами стратегічного впливу [36]
	А.Н. Люкшинов	Стратегія – набір правил та прийомів, за допомогою яких досягаються основні цілі розвитку господарюючого суб'єкта [97]
	Р.А. Фатхудінов	Стратегія – програма, план, генеральний курс об'єкта управління з досягнення ним стратегічних цілей у будь-якій сфері діяльності [164]
3	З.Є. Шершньова	Стратегічне управління – це реалізація концепції, в якій поєднуються цільовий, системний, ситуаційний та інтегральний підходи до діяльності підприємства, що дає змогу встановлювати цілі розвитку, порівнювати їх з наявними можливостями підприємства та приводити їх у відповідність з останніми, розробляючи та реалізуючи систему стратегій (стратегічний набір). Стратегічне управління – багатоплановий, формально-поведінковий управлінський процес, який допомагає формулювати та виконувати ефективні стратегії, що сприяють балансуванню відносин між організацією та зовнішнім середовищем, а також досягати визначених цілей [172, с. 24, 27]

№ пор.	Автор	Визначення стратегічного управління
4	Шенден і Хатген	Стратегічне управління – процес визначення і встановлення зв'язку між фірмою та її оточенням, що складається з реалізації обраних цілей і досягнення бажаного рівня стосунків з оточенням через розподіл ресурсів, що дозволяє ефективно і результативно функціонувати фірмі та її підрозділам [207]
5	Хітгенс	Стратегічне управління – процес управління з метою здійснення місії фірми через управління взаємодією фірми з її оточенням [193]
6	М.В. Туленков	Стратегія – це встановлена на достатньо тривалий період сукупність норм, орієнтирів, напрямків, сфер, засобів і правил діяльності, що забезпечують зростання і високу конкурентоспроможність організації, які зміцнюють здатність до виживання в конкретній ситуації [161]
7	О. С. Віханський	Стратегічне управління – це управління організацією, яке спирається на людський потенціал як основу організації, яке орієнтує виробничу діяльність на запити споживачів, гнучко реагує і проводить своєчасні зміни в організації, що відповідають збуренням з боку оточення і дозволяють досягти конкурентних переваг, і це дає можливість організації виживати в довготерміновій перспективі і досягати при цьому своїх цілей [29]
8	Дж. О'Шонессі	Стратегія організації – це набір правил для отримання рішення. [210, с. 15]
	В.Н. Шимов, А.Н. Тур, Н.В. Стах	Стратегія – єдиний набір планів та дій, направлений на досягнення основних цілей бізнесу промислової, торговельної або іншої організації [153, с. 601]
	Великий енциклопедичний словник	Стратегія – мистецтво керівництва; загальний план ведення цієї роботи, виходячи із ситуації, що склалася на даному етапі розвитку [19, с. 991]
	Б.А. Райзберг	Стратегия экономическая – дологовременные, наиболее принципиальные, важные установки, планы, намерения правительства, администрации регионов, руководства предприятий в отношении производства, доходов и расходов, бюджета, налогов, капиталовложений, цен, социальной защиты [141, с. 324]
	А.Г. Завгородній	Менеджмент фінансовий – система принципів і методів розроблення та реалізації управлінських рішень щодо формування, розподілу та використання фінансових ресурсів підприємства, організації та оптимізації його грошових потоків [50, с. 286]
	М.З. Бор, А.Ю. Денисов	Стратегия активного воздействия на развитие фирмы – отказ управленческой практики от пассивного приспособления к рыночным условиям, переход к политике воздействия на рынок с целью активного формирования спроса на сбываемую продукцию, контроля над техническим прогрессом, влияния на государственную политику [54, с. 132]

№ пор.	Автор	Визначення стратегічного управління
	Дэвид У. Пирс	Стратегия развития – подход к проблеме недостаточного развития, зависящий от используемой модели экономического роста. Существует множество различных стратегий, среди которых промышленное развитие, замещение импорта внутренним производством, сбалансированное развитие городских и сельских регионов, расширение и поддержка сельского хозяйства для обеспечения дополнительного населения, привлекаемого в создаваемую промышленность, или развитие экспортного сектора для получения иностранной валюты [152, с. 128]
	І.А. Бланк	Фінансовий менеджмент являє собою систему принципів та методів розробки та реалізації управлінських рішень, пов'язаних з формуванням, розподілом та використанням фінансових ресурсів підприємства та організацією обороту його грошових коштів [17, с. 11]. Финансовая стратегия представляет собой один из важнейших видов функциональной стратегии предприятия, обеспечивающей все основные направления развития его финансовой деятельности и финансовых отношений путем формирования долгосрочных финансовых целей, выбора наиболее эффективных путей их достижения, адекватной корректировки направлений формирования и использования финансовых ресурсов при изменении условий внешней среды [17, с. 69]

Додаток Д

Таблиця Д.1

Основні положення моделей стратегічного управління та їх недоліки [9; 157; 200]

Назва стратегії	Основні положення	Недоліки
MBO (Management by objectives)	Пітер Друкер вважав, що кожен керівник в організації, від нижчого до вищого рівня, повинен мати чіткі цілі, які забезпечують підтримку цілей керівників, що знаходяться на вищому рівні. Постановка конкретних цілей підвищує продуктивність праці, оскільки працівники розуміють, яких результатів від них чекають і як це вплине на оплату їх праці. Друкер Пітер Ф. Эффективный руководитель: полное руководство к действию – как достичь желаемого результата / Питер Ф. Друкер. – М. : Вильямс, 2007. – 224 с.	- труднощі у виборі цілей; - збільшення обсягу канцелярської роботи; - необхідність навичок планування; - необхідність певної класифікації і навичок для визначення цілей, планування, обміну інформацією; - необхідність індивідуальної мотивації; - слабка інтеграція з іншими системами; - стратегія недоречних змін
BSC (Balanced Scorecard)	Розробниками є Нортон і Каплан. Збалансована система показників – це система стратегічного управління й оцінки її ефективності, яка переводить місію і загальну стратегію компанії в систему показників. Ключові особливості системи управління: - у систему входять показники, які належать до всіх стратегічно важливих аспектів діяльності: фінанси, маркетинг, внутрішні бізнес-процеси, навчання і зростання; - причинно-наслідковий зв'язок усіх показників системи; - причинно-наслідковий зв'язок показників, які входять у систему зі стратегічними завданнями компанії; - зв'язок результуючих показників і визначальних чинників; - зв'язок усіх показників з фінансовими результатами діяльності бізнесу	- система показників може бути побудована тільки після того, як усі співробітники прийняли і зрозуміли стратегію; - відсутня відповідальність за загальний результат; - більшою мірою орієнтована на управління активами і ресурсами, а не на їх фінансування

Назва стратегії	Основні положення	Недоліки
EVA (Economics Value Added)	Концептуальні підходи: - власники інвестують капітал для отримання доходу; - компанія створена для отримання додаткового доходу; - персонал компанії зорієнтований на збільшення акціонерної вартості. Як результат впровадження системи управління на підставі 4М. <i>Вимірювання</i> – система дозволяє створити оцінку діяльності компанії, яка найточніше відображає фактичну прибутковість компанії <i>Система управління</i> – покриває весь комплекс управлінських рішень, включаючи стратегічне планування, розміщення капіталу, придбання і продаж активів. Визначення цілей. <i>Мотивація</i> – система винагороди дає змогу об'єднати інтереси менеджерів і акціонерів. <i>Стиль мислення</i> – впровадження системи управління і винагороди на підставі цього показника призводить до зміни корпоративної культури	- зв'язок системи заохочення співробітників і показників EVA (економічний прибуток) може призвести до ухвалення рішень, спрямованих на короткострокові вигоди від зниження витрат; - система складається тільки з фінансових показників, що призводить до недооцінки таких чинників, як знання персоналу, інформаційні технології, корпоративна культура
ADL/LC	Засновником зазначеної моделі виступає Артур д. Літл. Модель свідчить, що як живий організм будь-який банк проходить послідовно чотири стадії: зародження, зростання, зрілості і старіння та може знаходитися на одній із п'яти стадій конкурентного становища: домінуюча, сильна, сприятлива, міцна, слабка. Поєднання двох параметрів – 4 стадій життєвого циклу виробництва і 5 конкурентних позицій складають так звану матрицю ADL розмірністю 5x4, де всі види бізнесу банківської установи розташовані відповідно до стадій життєвого циклу галузі і їх конкурентних позицій	- оцінка зовнішнього середовища передбачає постійне спостереження за чинниками, встановлення зв'язку між ними та можливостей загроз з боку зовнішнього середовища

Назва стратегії	Основні положення	Недоліки
Shell/DPM (Хімічна компанія Shell)	Основу моделі складає оцінка розвитку поточної ринкової ситуації. Базою моделі є множинна оцінка якісних і кількісних параметрів бізнесу. Особливістю моделі є те, що різні види бізнесу можуть розглядатися на різних стадіях життєвого циклу	- суб'єктивність вибору чинників; - відсутність критерію, за допомогою якого можна визначити оптимальну кількість чинників; - суб'єктивність оцінки значущості окремих чинників; - низький рівень чіткості стратегічних рекомендацій; - використання моделі обмежується капіталомісткими галузями промисловості
SWOT-аналіз	Представниками при розробленні зазначеної моделі є Томпсон і Стрлкенд. Один із основних етапів стратегічного планування, результати якого є основою для прийняття управлінських рішень у різних функціональних зонах підприємства. Основою генерування альтернативних стратегій розвитку підприємства, що ґрунтується на проведенні спільного вивчення зовнішнього оточення і внутрішнього середовища. Дослідження сильних і слабких сторін конкурентоспроможності, можливостей та загроз, характерних умов діяльності для виявлення максимальної кількості стратегічних проблем і наступного опрацювання стратегій	- аналіз зовнішнього середовища передбачає постійне спостереження і оцінку чинників, встановлення зв'язку між ними, а також визначення слабких і сильних сторін, можливостей і загроз з боку зовнішнього середовища; - визначення слабких і сильних сторін, можливостей і загроз потребує особливої уваги, оскільки один і той самий показник може бути одночасно і сильною і слабкою стороною, а також можливістю і загрозою
Модель BCG (Boston Consulting Group)	Основна увага приділяється фінансовим потокам організації, які спрямовані на здійснення операцій у межах окремого напрямку діяльності або з'являються в результаті здійснення таких операцій. Модель BCG є матрицею 2x2, на якій стратегічні напрями діяльності організації відображаються колами з центрами на перетині координат, утвореними відповідними прогностичними значеннями темпів зростання і відносної частки організації на відповідному ринку	- модель базується на нечіткому визначенні ринку продукту, його частки і темпів зростання; - матриця BCG втрачає значення за відсутності темпів зростання ринку; - модель втрачає свою актуальність для аналізу галузей з незначними рівнями концентрації, обсягами загального ринкового та індивідуального виробництва

Назва стратегії	Основні положення	Недоліки
GE/McKinsey (Корпорація General Electric і консалтингова компанія McKinsey&Co)	Основний акцент зроблено на аналізі впливу на прибуток додаткових інвестицій, направлених на конкретну діяльність організації у перспективі. Головною особливістю цієї моделі стратегічного аналізу є використання для порівняння складових продуктового асортименту організації не тільки кількісних чинників (дохід, прибуток, ефективність інвестицій), але і суб'єктивного характеру (динаміка частки ринку, економічний потенціал, стан кадрового забезпечення)	- модель GE/McKinsey не дає змоги отримати чіткі відповіді на питання про те, яким чином слід корегувати структуру корпоративного портфеля; - матриця GE/McKinsey не змінюється при зміні набору чинників; - втрачається раціональність багатофакторності, коли на підставі декількох оцінок формується одна, яка і визначає позицію організації на відповідній осі; - вірогідність помилок у розрахунках, які мають суб'єктивний характер, значно підвищує ризикованість стратегічного управління, що базується на результатах аналізу за моделлю GE/McKinsey

Додаток Е

Таблиця Е.1

Інформаційні джерела для стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи

Джерело	Складові
<i>1. Зовнішня інформація</i>	
1.1. Законодавчі та нормативні акти	- закони України; - постанови Кабінету Міністрів України; - укази Президента; - відомчі інструкції НБУ
1.2. Показники загальноекономічного розвитку	- показники макроекономічного розвитку; - показники розвитку банківського сектору
1.3. Дані кон'юнктури ринку	- товарний ринок; - фондовий ринок; - грошовий ринок
1.4. Інформація про діяльність партнерів та конкурентів банку	- конкуренти; - спектр послуг, що пропонуються; - процентні ставки за кредитами та депозитами; - дивідендна політика; - менеджмент
1.5. Статистична звітність	- типова періодична; - середні показники по банківській системі
<i>2. Внутрішня інформація</i>	
2.1. Облікова інформація	- бухгалтерський (фінансовий облік); - управлінський облік; - статистичний облік; - податковий облік
2.2. Оперативна інформація	- фактичні дані про капітальну базу, структуру активів, пасивів, прибутковість діяльності, агрегованих показників фінансової стійкості; - відхилення фактичних показників від планових (нормативних)
2.3. Планова інформація	- планові показники доходів, витрат, прибутку, рентабельності
2.4. Нормативно-довідкові показники	- норми і нормативи, що розробляються банком і діють в його межах; - нормативно-довідкові показники, що діють у банківській системі
2.5. Дані перевірок та ревізій	- внутрішні; - зовнішні

Додаток Ж
Теорії, сутність, виникнення, симптоми та причини
банківських криз

Таблиця Ж.1

Теорії криз

Назва теорії	Представники	Пояснення причин кризи
Теорія зовнішніх факторів	У. Джевонс	Інтенсивність сонячних плям
Теорія промислових циклів	К. Маркс, Ф. Енгельс	Криза пов'язана із загостренням протиріч капіталізму, їхня періодичність – з масовим оновленням капіталу
Теорія перенакопичення капіталу	М. Туган-Барановський, Г. Касель, А. Афталъон	Кризи виникають у результаті формування диспропорцій у структурі виробництва, тобто перенакопичення капіталу
Кредитно-грошова концепція	Р. Хоутрі, І. Фішер	Кризи виникають у результаті порушення в галузі грошового попиту та пропозиції
Кейнсіанська теорія	Дж. Кейнс	Криза – результат взаємодії між рухом національного доходу, споживанням та накопиченням капіталу та психологічних факторів
Неокейнсіанська теорія	Е. Хансен, Р. Харрод, П. Самуельсон, Дж. Хікс	Криза пов'язана з дією механізму акселератора та мультиплікатора
Теорія нововведень	І. Шумпетер	Криза обумовлена скачкоподібним характером вводу технічних винаходів, інновацій
Теорія недоспоживання	Ж. Сісмонді	Причини криз у недостатності споживання, зменшенні частки заробітної плати у національному доході
Монетарна теорія	М. Фрідмен, А. Шварц	Криза пов'язана з нестабільністю грошового обігу
Теорія будівельних циклів	С. Кузнецов	Криза пов'язана з нерівномірністю попиту у будівництві, зміною поколінь житлових будинків та виробничих споруд
Теорія раціональних очікувань	Р. Лукас, Р. Кінг, Е. Прескот	Кризи виникають внаслідок недосконалої інформації в економічних агентів в умовах впливу на економіку різноманітних шоків та імпульсів
Теорія довгих хвиль	Н. Кондрат'єв, Г. Менш	Глибока криза пов'язана з регулярною зміною технічного способу виробництва, рівня кваліфікації, освіти робочої сили, кредитно-грошових відносин
Модель коливання інвестицій у запаси	Дж. Кітчин	Кризи викликані порушенням рівноваги на ринку товарів споживання

Системні банківські кризи 1990-2007 рр. [164-178]

Країна	Роки кризи	Країна	Роки кризи
Алжир	1990-1992	Мексика	1994-1997
Аргентина	1995, 2001-2002	Непал	1988-1991
Болівія	1994-1997, 2001-2002	Нігерія	1991-1995
Бразилія	1994-1999	Норвегія	1987-1993
Буркіна-Фасо	1988-1994	Папуа Нова-Гвінея	1989-1992
Бурунді	1994-1997	Парагвай	1995-1999
Венесуела	1993-1997	Свазіленд	1995
Гайана	1993-1995	США	1980-1992
Гана	1997-2002	Сьєрра-Леоне	1990-1993
Гвінея-Бісау	1994-1997	Тайвань	1997-1998
Еквадор	1995-2002	Таїланд	1997-2002
Індія	1991-1994	Танзанія	1988-1991
Індонезія	1992-1995, 1997-2002	Туніс	1991-1995
Італія	1990-1995	Туреччина	1991
Камерун	1987-1993, 1995-1998	Уганда	1994, 2000-2002
Кенія	1993-1995	Уругвай	1994-1997
Колумбія	1999-2000	Філіппіни	2002
Конго	1994-2002	Фінляндія	1998-2002
Корея	1997-2002	ЦАР	1991-1994
Коста-Ріка	1994-1997	Чад	1988-1999
Кот-Д'Івуар	1988-1991	Швеція	1992
Ліберія	1991-1995	Шрі-Ланка	1990-1993
Мавританія	1984-1993	Ямайка	1996-2000
Мадагаскар	1988-1991	Японія	1992-2002
Малайзія	1997-2001		

Причини, форми прояву і наслідки валютної і фінансової криз [69]

№ пор.	Причина	Форма прояву	Наслідки
1	Макроекономічні причини: - коливання економічного циклу; - економічні кризи; - структурні диспропорції в економіці; - приплив іноземних інвестицій і неефективне їх використання	- виведення активів; - з національного ринку; - девальвація національної валюти; - криза платіжного балансу; - криза державного і корпоративного боргу – вплив капіталів;	- знецінення національних активів; - вплив капіталів, зростання боргів; - перерозподіл національного продукту на користь сильних учасників; - витрати бюджету на подолання кризи;
2	Фінансові, грошово-кредитні, валютні причини: - зростання бюджетного дефіциту; - посилення інфляції; - криза в одному із секторів фінансового ринку; - протиріччя між національними і резервними валютами; - безконтрольне зростання світового фінансового ринку; - зміна процентних ставок у провідних країнах і на світовому фінансовому ринку	- криза на ринку активів – падіння цін, вплив капіталів, девальвація; - кризи в суміжних сегментах фінансового сектору – боргова, банківська, фондова, бюджетна тощо; - банкрутства, поглинання	- зниження ВВП; - стагнація економічного розвитку; - соціально-політична напруженість; - нереалізовані можливості
3	Глобалізація: - глобалізація і лібералізація економік і фінансових ринків, поглиблення їх взаємозалежності; - зростання активів ТНК і ТНБ, збільшення їх впливу на фінансовий ринок, проблеми їх регулювання; - зростання міжнародних потоків капіталів, формування фінансових, торговельних і психологічних каналів поширення ланцюгової реакції криз; - нерівномірний економічний і політичний розвиток країн; - посилення конкурентної боротьби; - нестабільність світового фінансового ринку		

Продовж. табл. Ж.3

№ пор.	Причина	Форма прояву	Наслідки
4	Надзвичайні чинники: - війна; - катастрофи; - геоекономічна війна; - валютна війна		
5	Специфічні проблеми країн, що розвиваються: - невелика місткість і глибина ринків; - високі витрати; - нерозвиненість законодавства та інституційної структури, політичні ризики		
6	Психологічні причини: - асиметричність інформації; - рефлексність; - кризові очікування, недовіра		
7	Помилки при проведенні економічної політики: - помилки державних органів і корпорацій при виборі стратегії розвитку і проведенні поточної політики; - помилки менеджменту; - корупція		

Додаток 3

Таблиця 3.1

Чинники виникнення фінансових криз

№ пор.	Група чинників	Чинник кризи	Вплив на банківську систему	Вплив на валютний ризик
1	Зовнішньо-торговельні	- небажана зміна цін на основних для країни експортних і імпорتنих ринках	+	+
		- дефіцит поточного рахунку платіжного балансу	-	+
2	Рух капіталу	- висока вартість запозичень на міжнародному ринку	+	±
		- перевага короткострокових зобов'язань у структурі боргу	+	+
		- високий по відношенню до ВВП зовнішній борг	±	±
		- низька забезпеченість грошової маси золотовалютними резервами	-	+
3	Фінансові	- грошово-кредитна експансія	+	+
		- реальне подорожчання національної валюти	+	+
		- високі процентні витрати	±	+
		- висока вартість запозичень на міжбанківському ринку	+	-
		- високий рівень фінансових ризиків у банківському секторі	+	+
		- ефект зараження,	±	+
		- зміна цін на акції	±	±
4	Структурні	- стримування економічного зростання	+	+
		- інфляція	±	+
		- дефіцит державного бюджету	±	±
		- відкритість економік	+	+

“+” – значний вплив;

“-” – незначний вплив або опосередкований вплив через інший ризик;

“±” – змішаний сигнал

Додаток И

Таблиця И.1

Основні зміни до Закону України “Про банки і банківську діяльність” від 24 липня 2009 р. №1617-VI [51]

Назва, номер статті закону	Зміни до закону
Визначення термінів (ст. 2)	Додано та уточнено визначення таких понять як “мораторій”, “фінансове оздоровлення банку”, “публічне акціонерне товариство”
Способи реорганізації банку (ст. 26)	Банк може бути реорганізований за рішенням власників банку, в разі призначення тимчасової адміністрації – за рішенням Національного банку України або тимчасового адміністратора. Реорганізація може здійснюватися шляхом злиття, приєднання, поділу, вилучення, перетворення
Визначена відповідальність керівників банку, власників істотної участі (ст. 43, 58)	Керівники банку зобов’язані забезпечити збереження та передачу майна і документів банку при звільненні керівників з посади. Власники істотної участі зобов’язані вживати своєчасних заходів для запобігання неплатоспроможності (банкрутства) банку. За фіктивне банкрутство, доведення до банкрутства або приховування стійкої фінансової неплатоспроможності банку власники істотної участі, керівники банку несуть відповідальність згідно із законодавством України
Порядок розкриття банківської таємниці (ст. 52)	Банк має право надавати інформацію, що становить банківську таємницю, іншим банкам та Національному банку України при фінансовому оздоровленні банку, під час здійснення процедури ліквідації. Інформація про банки, участь у капіталізації яких бере держава, надається Міністерству фінансів України. Інформація органу банківського нагляду іншої держави надається відповідно до міжнародних договорів України
Мета, організація, підстави та обсяг нагляду (ст. 67)	Право НБУ запровадити особливий режим контролю за діяльністю банку та призначити куратора банку. Національний банк України має право заборонити банку використовувати для розрахунків прями кореспондентські рахунки
Призначення тимчасової адміністрації (ст. 75)	НБУ зобов’язаний призначити тимчасову адміністрацію у разі загрози платоспроможності банку. Додано перелік факторів, на підставі яких НБУ має право призначити тимчасову адміністрацію в банку у разі: двох або більше порушень вимог НБУ; зменшення розміру регулятивного капіталу банку на 30 відсотків протягом останніх шести місяців; невиконання протягом п’яти робочих днів 10 і більше відсотків своїх прострочених зобов’язань; здійснення операцій з високим рівнем ризику; порушення законодавства щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) незаконних доходів. Національний банк України призначає тимчасову адміністрацію на термін до одного року

Назва, номер статті закону	Зміни до закону
Права та обов'язки тимчасового адміністратора (ст. 80)	Із дня свого призначення тимчасовий адміністратор має повне і виняткове право управляти банком та зобов'язаний вживати всіх необхідних заходів для оптимізації його діяльності з метою захисту інтересів вкладників та інших кредиторів. Надано нові, додаткові права тимчасовому адміністратору, а саме: відчужувати активи та зобов'язання банку з метою його фінансового оздоровлення; здійснювати реорганізацію банку
Організація роботи тимчасового адміністратора (ст. 83)	Тимчасовий адміністратор подає до НБУ: попередній звіт – не пізніше, ніж через два тижні з дня призначення; план дії тимчасового адміністратора – у строк до двох тижнів з дня призначення тимчасової адміністрації; програму фінансового оздоровлення банку – протягом одного місяця з дня призначення тимчасової адміністрації
Контроль за діяльністю тимчасової адміністрації (нова ст. 84)	Національний банк України розглядає попередній звіт тимчасового адміністратора та затверджує його план дій або програму фінансового оздоровлення банку не пізніше, ніж через два тижні від дня подання документів. Національний банк України має право вносити доповнення до плану дій тимчасового адміністратора або програми фінансового оздоровлення банку. Національний банк України має право відкликати банківську ліцензію, ініціювати ліквідацію банку, якщо фінансове оздоровлення банку неможливе
Мораторій (нова стаття) (ст. 85)	Під час діяльності тимчасової адміністрації Національний банк України має право повністю або частково на строк не більше, ніж три місяці, запровадити мораторій на задоволення вимог кредиторів. Протягом дії мораторію: забороняється здійснювати стягнення на підставі виконавчих та інших документів; не нараховується неустойка (штраф, пеня), інші фінансові санкції за невиконання чи неналежне виконання зобов'язань щодо сплати податків і зборів. Мораторій не поширюється на зобов'язання, пов'язані з обслуговуванням господарської діяльності банку, в тому числі з виплатою заробітної плати та інших соціальних виплат
Припинення діяльності тимчасового адміністратора (ст. 86)	Тимчасовий адміністратор припиняє свою діяльність з дня прийняття Національним банком України рішення про припинення тимчасової адміністрації або усунення тимчасового адміністратора від виконання обов'язків
Санаційний банк (ст. 85)	Кабінет Міністрів України за поданням Національного банку України, узгодженим із Комітетом Верховної Ради України з питань фінансові і банківської діяльності, має право створити санаційний банк, який не є учасником Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Основним завданням санаційного банку є захист інтересів вкладників (кредиторів) банків

Назва, номер статті закону	Зміни до закону
Черговість і порядок задоволення вимог до банку, оплата і здійснення платежів (ст. 96)	Кошти, одержані в результаті ліквідаційної процедури, спрямовуються на задоволення вимог кредиторів у такій послідовності: - зобов'язання, що виникли внаслідок заподіяння шкоди життю і здоров'ю громадян; - грошові вимоги щодо заробітної плати, які виникли із зобов'язань банку перед працівниками до порушення процедури ліквідації банку; - вимоги Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, що виникли у випадках, визначених законодавством про гарантування вкладів фізичних осіб; - вимоги вкладників – фізичних осіб щодо повернення вкладу, обсяг якого перевищує суму, виплачену Фондом гарантування вкладів фізичних осіб; - вимоги Національного банку України, що виникли в результаті зниження вартості застави, наданої для забезпечення кредитів рефінансування; - вимоги Міністерства фінансів України, що виникли у зв'язку з наданням повторної фінансової допомоги, за винятком внесків до статутного капіталу; - вимоги фізичних осіб, платежі яких або платежі на ім'я яких заблоковано, крім фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності; - інші вимоги, крім вимог за субординованим боргом; - вимоги за субординованим боргом

Додаток К

Таблиця К.1

Основні індикатори монетарної політики в Україні за період 1996-2009 рр.*

Показник	1996 р.	1997 р.	1998 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
Індекс споживчих цін, до грудня попереднього року, %	139,7	110,1	120,0	119,2	125,8	106,1	99,4	108,2	112,3	110,3	111,6	115,6	123,3	114,8
Монетарна база, млн. грн.	4 882	7 058	8 625	11 988	16 780	23 055	30 808	40 089	537 63	82 760	97 214	141 901	186 671	194 695
Темпи зростання монетарної бази до попереднього року, %	137,9	144,6	122,2	138,9	139,9	137,4	133,6	130,13	134,11	153,93	117,5	145,9	131,6	103,3
Грошова маса, млн. грн.	9 364	12 541	15 705	22 070	32 252	45 755	64 870	95 043	125 801	194 071	261 063	396 156	515 727	487 298
Темпи зростання грошової маси до попереднього року, %	135,1	133,9	125,2	140,5	146,1	142	142	147	132,36	154,24	135	151,7	130,2	94,5
Обмінний курс грн. до дол. США, середній за період, 1 грн. за 100 дол. США	188,9	189,90	342,7	521,63	543,45	529,85	533,24	533,15	531,92	512,47	505,0	505,0	770,0	798,5

* Огляд Національного банку. Грошово-кредитна статистика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.bank.gov.ua/Statist/Electronic %20bulletin/data/3.1-Monetary %20Statistics\(1.1-1.4\).xls#3.1.1!A1](http://www.bank.gov.ua/Statist/Electronic%20bulletin/data/3.1-Monetary%20Statistics(1.1-1.4).xls#3.1.1!A1); до 1995 року – тис. крб.

Таблиця К.2

Рівень облікової ставки НБУ та обсяги банківського капіталу в Україні за період 1995-2009 рр.

Період	1995 р.	1996 р.	1997 р.	1998 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
Облікова ставка НБУ (середньозважена річна), %	131,0	62,3	24,6	61,6	50,0	30,6	19,7	9,5	7,0	7,5	9,3	8,5	8,0	12,0	10,25
Норматив обов'язкового резервування коштів банків у НБУ, на кінець періоду, %	15	15	15	17	17	15	6-14	0-12	0-12	6-7	6-8	0,5-5	0,5-5	0-5	0-7
Процентні ставки за кредитами	107,1	77	49,1	55,4	53,6	40,3	31,9	24,8	17,7	17,8	16,4	15,1	13,5	16,0	18,3
Процентні ставки за депозитами	61,2	34,3	18,2	22,9	20,8	13,5	11,2	7,8	8	6,3	8,0	7,6	7,2	8,3	11,8

Наукове видання

Коваленко Вікторія Володимирівна

**СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ
СТІЙКІСТЮ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ:
МЕТОДОЛОГІЯ І ПРАКТИКА**

Монографія

Редактор *Г.К. Булахова*

Комп'ютерна верстка *Н.А. Височанська*

Підписано до друку 16.11.2010. Формат 60x90/16. Гарнітура Times.
Обл.-вид. арк. 12,21. Умов. друк. арк. 14,38. Тираж 300 пр. Зам. № 1017

Державний вищий навчальний заклад
“Українська академія банківської справи Національного банку України”
40000, м. Суми, вул. Петропавлівська, 57
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції: серія ДК, № 3160 від 10.04.2008

Надруковано на обладнанні Державного вищого навчального закладу
“Українська академія банківської справи Національного банку України”
40000, м. Суми, вул. Петропавлівська, 57